
INNEHÅLL

UPPSATSER

Bertil Ohlin, Tage Erlander om marxismen, socialismen och demokratin

Leif Lewin, Om studiet av de politiska ideologiernas innehåll och funktion

Olof Ruin, Universitetsautonomi och studentparticipation i Sverige och USA

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Peter Winchs idé om en samhällsvetenskap. Av *Björn Wittrock*

Utenrikspolitiska holdningar og sosial posisjon. Av *Gunnar Skagestad*

Frihetsrörelser i södra Afrika. Av *Bo Johnson*

LITTERATURGRANSKNINGAR

Georg Andrén, Den unge Churchill. Anm. av Knut Petersson

Leif Kihlberg, Folktribunen Adolf Hedin. Anm. av Åke Thulstrup

Lars-G. Stenelo, Mediation in International Negotiations. Anm. av Christer Jönsson och Lennart Lundquist

LITTERATURNOTISER

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE

Docent Torbjörn Vallinder, Lund

Redaktionsutskott: Redaktionssekreteraren samt
professorerna Nils Stjernquist och Håkan Strömberg, Lund

Biträdande redaktionssekreterare
Docent Lennart Lundquist, Lund

Tidskriften utkommer med fyra häften om året
och tryckes med bidrag från Statens Råd för Samhällsforskning

Prenumeration sker hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund
(postgiro nr 27 95 65)

Prenumerationspriset för 1972 är 46 kr exkl. moms. Pris för enstaka häfte
15 kr exkl. moms.

Universitetsstuderande erhåller abonnemang till nedsatt pris
genom hänvändelse till vederbörande lärare

Expeditionen och redaktionens adress: Fack, 220 05 Lund 5, tel. (046) 12 41 00
ankn. 616

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan
förbjudes

Lund i januari 1972

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

UPPSATSER

- Bertil Ohlin*, Tage Erlander om marxismen, socialismen och demokratin 425
Leif Lewin, Om studiet av de politiska ideologiernas innehåll och funktion .. 437
Olof Ruin, Universitetsautonomi och studentparticipation i Sverige och USA 469

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

- Peter Winchs idé om en samhällsvetenskap. Av *Björn Wittrock* 493
Utenrikspolitiska holdningar og sosial posisjon. Av *Gunnar Skagestad* 504
Frihetsrörelser i södra Afrika. Av *Bo Johnson* 516

LITTERATURGRANSKNINGAR

- Georg Andréén*, Den unge Churchill. Anm. av Knut Petersson 541
Leif Kihlberg, Folktribunen Adolf Hedin. Anm. av Åke Thulstrup 544
Lars-G. Stenelo, Mediation in International Negotiations. Anm. av Christer
Jönsson och Lennart Lundquist 546

- LITTERATURNOTISER 558

TAGE ERLANDER OM MARXISMEN, SOCIALISMEN OCH DEMOKRATIN

AV BERTIL OHLIN

I den här boken — tycker jag — är författaren mest framgångsrik, när han talar om sig själv. Det är mycket av intresse från hans barndoms- och ungdomstid, som möter läsaren i första tredjedelen. Men i en vetenskaplig tidskrift är det väl andra saker, som en kommentator väntas främst ta upp till behandling. Det gör att min »anmälan» blir mera kritisk än den eljest skulle blivit, särskilt som jag inte tänker beröra det intressanta kapitlet om när författaren ordnade badhus och andra ting som kommunalpolitiker i Lund. Han tycks ha varit en effektiv sådan. Dessutom fick han säkert erfarenheter, som kom till nytta längre fram i hans rikspolitiska gärning.

Utrymmeskäl framtvingar den begränsning, som rubriken anger, vilket betyder att jag i stort sett går förbi krispolitiken 1932—34, som jag kommer att kommentera — ganska utförligt annorstädes. Det i boken som särskilt inbjuder till diskussion i en statsvetenskaplig tidskrift synes mig främst beröra de i rubriken angivna områdena. Det blir från min penna en ganska kritisk belysning. Några andra problem — t.ex. om relationen mellan den styrande eliten och den styrda massan — omnämnes i boken så flyktigt, att en debatt får anstå. Förf. har tydligen skjutit över det problemet till nästa del av självbiografien.

En ledande politiker kan naturligtvis skriva sin självbiografi på många sätt. *En* metod syftar till att skildra det förlopp man kommit i kontakt med och framhålla det egna partiets förtjänster, medan man i stort sett går in på andra partiers hållning blott när det blir tillfälle att betona deras brister och svagheter.

Det är i huvudsak den vägen Tage Erlander vandrar. Det hedrar honom, att han så klart markerar memoarerna som en »politisk handling». Det är just vad de är, och på den punkten kan intet missförstånd råda. Ingen kan ha rätt att bedöma boken som om den vore en statsvetenskaplig avhandling, som söker objektivt skildra Sveriges inrikespolitiska utveckling under mellankrigstiden med tonvikt på det socialdemokratiska partiet och Tage Erlanders arbete. Det är i stället en skrift med ett klart politiskt syfte att måla en

sådan bild, att läsarna gripes av sympati för det underbara politiska instrument, som det socialdemokratiska partiet trots vissa brister utgjorde under 1930-talet — enligt författarens mening.

I en statsvetenskaplig tidskrift kan en sådan bok emellertid inte gärna bedömas med utgångspunkt från om den mer eller mindre skickligt gör propaganda för socialdemokratien med hjälp av en subjektiv historisk skildring. Här måste i stället eventuella ensidigheter och felaktigheter i skildringen av det faktiska förloppet vara det som närmast intresserar vid sidan av väsentliga förtjänster och nyheter i redogörelsen — utan att man därför förbiser framställningens naturliga samband med författarens liv och politiska arbete.

I. Tage Erlander, liberalismen och socialismen

T. E. växte upp i ett frisinnat hem under uppenbarligen stark påverkan från den övertygelsefaste fadern. I början av 1920-talet och under större delen av detta årtionde var socialdemokratien i det praktiska arbetet ideologiskt ganska tomhänt. Socialiseringsutredningen under Sänders ledning kom inte med förslag enligt den vanliga förstatligande-socialismens linjer eller med någonting annat byggt på den marxistiska samhällsuppfattningen. Marxismen vann under detta årtionde inga framgångar inom partiopinionen — snarare tvärtom. Enligt T. E:s framställning kom Karleby att visa vägen när det gällde en ideologisk precisering av marxismen och socialismen. Detta är enligt min mening diskutabelt. Karleby befann sig ju mycket långt från marxismen. (Se »Socialismen inför verkligheten». Sthlm 1926.) Karakteristisk var hans starka betoning av *marknadshushållningens grundläggande betydelse*. Det var knappast ett marxistiskt tänkesätt. (Se avd. II här nedan.)

Den aktiva sysselsättningspolitiken var helt bortglömd av de socialdemokratiska regeringarna i början och mitten av 1920-talet. Thorssons politik gick ut på utgiftsreduktioner — under allmän enighet. De engelska liberallerna med Keynes i spetsen presenterade åren 1928—29, särskilt i »Gula boken», praktiska riktlinjer för en utvecklings- och sysselsättningsfrämjande politik under *vanliga* konjunkturen. Detta påverkade Wigforss samt direkt och indirekt Tage Erlander och många andra i Sverige.

Jag vill härtill foga följande. Den socialdemokratiska motionen i sysselsättningsfrågan år 1930 var en »överföring» till svenska förhållanden av delar av denna »Gula bok» (Britain's Industrial Future, 1928). Både boken och motionen gällde åtgärder för att stimulera den ekonomiska utvecklingen — ett viktigt mål i sig självt — samt därigenom minska den strukturella, vanliga arbetslösheten. *Man gick inte närmare in på motverkande av depressioner och därmed förenad arbetslöshet*. En vag rekommendation att för-

söka öka de offentliga investeringarna under svaga konjunkturer presenterades i förbigående, men detta var en gammal sak. Gösta Bagge framförde liknande tankar tidigare under 1920-talet. T. E. har funnit ett verkligt intressant uttalande av Lunds högerstyrda drätselkammare år 1913. Där liksom i Webb's minoritetsrapport 1909 och i socialdemokratiska motioner åren därefter utvecklas samma tanke.

Det stora genombrottet för en *allroundtrygghet* genom en systematiskt utbyggd socialförsäkring kom efter det att den engelske liberalen Beveridge år 1944 presenterat sitt internationellt mycket uppmärksammade arbete om »Full Employment in a Free Society» (1944). Utan tvivel påverkade detta starkt T. E:s och andra svenska socialdemokraters inställning till trygghetspolitiken, liksom självklart liberalerna i Sverige tog intryck därav. Marxist var Beveridge minst av allt!

Tage Erlanders åsiktsbildning på det sociala området var alltså föremål för mycken påverkan från liberalt håll. Socialdemokraterna Alva och Gunnar Myrdals kända skrift i befolkningsfrågan (1934), som också hade sitt inflytande på honom, gick trots en del konsumtionsstyrande förslag inte utanför ett »privatkapitalistiskt» samhälles gränser.

Hur mycket utrymme blev det över i T. E:s politiska habitus för marxistiska åsikter? Tilltalades han av Karl Marx' Verelendingungsteori? Nej, därav finns inga spår. Liksom många liberaler fann han inkomstfördelningen alltför ojämn samt industri- och lantarbetarnas ställning alltför otrugg. Här behövdes tydligen samhälleliga åtgärder och ingripanden av olika slag. Någon vägledning hos Marx fanns inte därvidlag, såvitt jag kan se.

T. E. var emellertid övertygad om att det socialdemokratiska partiet var vida mera pålitligt i ett socialt reformarbete än det frisinnade partiet. Det var ett huvudskäl till att han vid mitten av 1920-talet anslöt sig till det förra. Men i vilken mening var han *marxist och socialist*? Marxismen gav en förklaring till orsakerna till att nöden inte avskaffats genom industrialismen, skriver han. Men dess prognoser gav honom tydligen ingen vägledning.

Hur kunde han för sig själv och andra redan under början av 1930-talet hävda att han företrädde *en socialistisk åskådning* ifråga om samhällets reformering?

Jo, T. E. fann en rentav genialiskt enkel »lösning». På nästan alla samhällets ingripanden med direkt eller indirekt social inriktning började han sätta en socialistisk stämpel — utom i de fall då svensk liberalism häde i så hög grad drivit fram saken, att detta var omöjligt. (Det senare gällde t.ex. arbetet för ett demokratiskt, i stort sett »gratis» utbildningsväsende.) I självbiografin — och på 1930-talet — utgår han från att alternativet till socialismen var ett rent passivt icke-interventionistiskt samhälle med en i stort sett fri marknadshushållning och enskild äganderätt utan nämnvärd

inskränkning. *Allt som samhället gjorde därutöver blev alltså socialism.* »Varje ingripande genom statliga eller organisatoriska åtgärder innebär ett upphävande av den absoluta egendomssuveränitetens och frikonkurrensens system», skriver T. E. »I och med det att jag griper mig an att genom lämpliga åtgärder lösa de problem som detta system vållar, har jag givit mig utanför den kapitalistiska ordningens ram. Faktiskt upphävt de kapitalistiska förutsättningarna» (s. 127). Uttalandet tycks närmast ange författarens tolkning av Nils Karlebys åsikter (se nedan), men *uttrycker uppenbarligen även författarens egna åsikter på 1920-talet och därefter.* Det är här man ser det stora konstgreppet. Allting som går utöver »nattväktarstaten» blir i själva verket socialism. Det ligger utanför den kapitalistiska ordningen! Reformerna steg för steg inom marknadshushållningens ram står inte i strid med den marxistiska attityden till det kapitalistiska samhället. Det blir i stället så att de »i själva verket var den enda sanna marxismen».

Emellertid antyder författaren enligt Arbetets referat år 1930 (s. 133) att »Marx' mervärdelära må vara gladeligt falsk som teori betraktad» men det är tänkbart att den »täcker en social verklighet nämligen att arbetaren inte får tillräckligt betalt för sin insats i produktionen». Tiden är nu inne »att fördelningsproblemet kastas in i centrum för samhällsdiskussionen». Som marxistisk uttolkare och profet företer T. E. uppenbarligen ett ovanligt starkt drag av blygsamhet genom frigörelse från grundtexterna.

T.o.m. 1930-talets aktiva sysselsättningspolitik, som både Per Albin Hansson och Wigforss — när saken aktualiserades i riksdagen 1933 — förklarade ligga inom ramen för det vanliga samhället och alltså icke innebära en socialistisk ekonomisk ordning, började T. E. under årens lopp att mer och mer beteckna som socialism. Han refererar emellertid (s. 269) yttrandet av Gustav Möller som visar, att denne på 1930-talet ansåg att regeringens ekonomiska politik formades mest efter en liberal riktlinje. — Under olika TV-framträdanden så sent som år 1972 framträder emellertid tydligt, att T. E. allt fortfarande hävdar att en stor *ideologisk skillnad* mellan socialdemokraterna och oppositionen är och har varit att socialdemokraterna, som de på 30-talet visade, vill ge folk sysselsättning!

Naturligtvis vet Tage Erlander nu och visste då, att Per Albin Hansson under den stora riksdagsdebatten på försommaren 1933 förklarade, att skillnaden i anslag för sysselsättningsändamål mellan regeringspartiet och de frisinnaade var praktiskt taget ingen. Någon väsentlig nedprutning av regeringsförslagen hade inte skett. Men Per Albins omdöme omnämnes inte i boken. Den kvarstående oenigheten gällde lönesättningen vid reservarbetena och dessas andel av anslagen samt vissa delar av direktiven för myndigheternas handläggning av sysselsättningspolitiken. Säkert vet T. E. också — ty det framgår av Karin Kocks utredning, vilken presenterades av den 3-man-nagrupp han själv tillhörde — att de *lånefinansierade* offentliga arbetena

starkt utvidgades från 1930 till 1932, men var lika stora 1932 som 1933. Men det omnämnes inte. Slutsatsen måste bli, att boken långt ifrån ger någon belysning av den principiella och praktiska skillnaden mellan socialism och liberalism i svensk politik under 1930-talet. Ej heller klargöres skillnaden mellan marxismens grundtankar rörande den framtida samhällsutvecklingen och förf:s egen socialism. (Om arbetskonflikten se nedan.)

I skildringen av skillnaden mellan socialisterna, som ville, och motståndarna, som inte ville, att människorna skulle beredas arbete, betecknas de senare som »borgerligheten». Talet om »borgerligheten» och dess ståndpunkter bygger ej sällan i verkligheten på högerpartiets ståndpunkter och förslag och ingalunda på det frisinnade partiets eller bondeförbundets! Det gäller t.ex. om krispolitikens behandling. Men föreställningen om ett »borgerligt» block framträder på många andra ställen.

Faktum är emellertid, att de båda »mellanpartierna», som de då kallades, alls inte ville tillhöra något block tillsammans med högerpartiet, varken åsiktsmässigt eller praktiskt-politiskt. Detta var en av de viktiga utgångspunkterna vid en diskussion av regeringsproblemet under mellankrigstiden. Till stor del förklarar det att en regering stödd på de tre partier, som hade majoritet i vardera av riksdagens kamrar, inte ens var allvarligt på tal efter 1932 års val. Valutslagets riktning spelade givetvis också in.

En läsare frågar sig, om det starka liberala inflytandet på T. E. som här ovan berörts framkallat en psykologisk motreaktion. Har den lett till att den *nyblivne* socialdemokraten Tage Erlander förvärvade den fasta övertygelsen att det parti, som socialdemokratin absolut inte kunde väntas samarbeta med, var det liberala partiet. Detta behov av en skarp gränsdragning just mot liberalismens politiska företrädare kan vara en psykologisk frigörelse-reaktion och försvarsattityd av inte ovanligt slag. Trots att liberalismen i Sverige i socialpolitiskt avseende företrädde likartade strävanden som socialdemokratin gjorde — i långt större grad än bondeförbundet eller högerpartiet — markeras i memoarerna en bestämd gräns mot partier präglade av frisinne och liberalism. Uppenbarligen räcker inte Stripa-konflikten och C. G. Ekmans hållning i övrigt som förklaring för denna T. E:s hållning. Den skiljde sig bestämt från den som intogs av Per Albin Hansson och Gustav Möller, vilka år 1930 tydligen var beredda att inträda i en koalitionsregering tillsammans med de frisinnade, vilket omtalas i boken.

II. Socialismens förnyelse

Tage Erlander instämmer med Herbert Tingsten i att svensk socialdemokrati i varje fall under första hälften av 1920-talet hade en ideologisk svaghetsperiod. Det rådde en spänning mellan det principiella partiprogrammet med dess svepande socialiseringskrav å ena sidan och de vaga

riktlinjerna för den aktuella politiken å andra sidan. Detta oroade T. E. och andra unga, skriver han (s. 102). Äldre — troligen P. A. Hansson bland andra — var tydligen vida mindre oroade. Den som mest bidrog till att överbrygga denna klyfta anser han som ovan antytts Nils Karleby vara, särskilt genom »Socialismen inför verkligheten» (1926). Denna bok byggde på under de föregående åren publicerade artiklar. Enligt min mening är det synd att T. E. inte diskuterar relationerna mellan partiprogrammet och Karlebys ovan omnämnda starka betoning av *marknadshushållningens* grundläggande betydelse. Karleby förkastade den av flertalet socialister hävdade uppfattningen rörande samhällets styrning av det ekonomiska systemet. Det mest framhävda inslaget i *resursallokeringen* var enligt den vanliga socialistiska åskådningen en statlig dirigeringsmöjlighet b.l.a. genom statligt ägande av stor omfattning på de »strategiska» punkterna. Mot denna i partiprogrammet angivna »byråkratiska» lösning blev Karleby under 20-talet allt mera skeptisk. Däremot gällde det att på olika vägar minska ojämnheter i inkomstfördelningen och därmed maktfördelningen. Inte minst skulle man eftersträva, att inkomster av ägande av naturresurser och kapital i allt mindre grad hamnade hos de välsituerade. Beträffande naturresurserna kunde det offentliga ägandet med fördel starkt utvidgas. Dessutom fanns det anledning till en långt gående skärpning av beskattningen av inkomster av enskilt ägda naturtillgångar och kapital. Karleby gick härvidlag i varje fall vad kapitalinkomsterna beträffar längre än vad som var vanligt på radikalt liberalt håll. Men i striden mellan marknadshushållning och centraldirigering stod han klart på den liberala sidan! Därför blev han också föremål för en hel del kritik från mera rättrogna socialister.

Det som framför allt räddade den svenska socialdemokratin från handlingsoförmåga till följd av den »ideologiska» splittringen var emellertid inte Karlebys socialism. Splittringen bestod. Räddningen kom när man mot slutet av 1920-talet läste de engelska liberalernas skrifter, speciellt den ovannämnda »Gula boken». Uppenbart är att den utbyggnad av »infrastrukturen» och utvidgning »public utilities», som där förordades, inte kunde vara den länge sökta socialismen. Här fanns inga inslag av marxismens teori om den ofrånkomliga klasskampen och tilltagande utarmningen, så länge den enskilda äganderätten till produktionsmedlen består. Hade T. E. frågat de engelska socialisterna om inte det här kunde ses som en del av en planritning för en ny socialistisk politik, skulle han till svar fått ett bestämt nej! Men i sökandet efter ett socialistiskt handlingsprogram var det i alla fall ett viktigt fynd. Detta skulle emellertid inte ha räckt långt, om inte den världsekonomiska depressionen 1931—34 inställt sig. Därmed fick sysselsättningspolitiken nytt innehåll och en starkt ökad vikt. Efter lång tvekan och mycket blygsamma förslag år 1931 — med Wigforss och några få andra i partiet som övertygade — kantrade år 1932 hela partiet över på den

aktiva anti-depressionspolitik, som de engelska liberalerna och yngre svenska ekonomer energiskt propagerade för sedan 1931 — helt inom det rådande ekonomiska systemets ram. Motionen på våren 32 var dock blygsam.

Hur gick det med de antydningar till en mera långsiktig politik för en snabbare ekonomisk utveckling genom byggande av vägar, järnvägar etc. som fanns i 1930 års motion och därmed en höjning av sysselsättningsgraden under vanliga konjunkturer? Togs sådana saker upp när depressionen övervunnits, dvs. åren 1936—39, då socialdemokraterna och grupperna till vänster förvärvade en egen majoritet först i andra kammaren och mot slutet av 1930-talet vid gemensamma voteringar? Nej, den saken kom i skymundan. Fackföreningarnas arbetslöshet var omkring 10 % och alltså av ungefär samma storleksordning som under senare delen av 20-talet, men ingen ökning av den offentliga sektorns andel av nationalinkomsten ägde rum under tiden från 1932 till 1938. Vari bestod då den socialism, som tog sig uttryck i praktisk politisk handling?

Den som söker efter upplysning på dessa punkter i Tage Erlanders memoarer blir emellertid besviken. Flertalet ovan angivna fakta ingår inte bland dem som han funnit väsentliga för en förståelse av vad som verkligen skedde under 1930-talet. Inte heller klagöres i belysning av sådana fakta talet om *den nya socialistiska ideologin*.

Författaren skriver emellertid avslutningsvis följande: »Genom Wigforss' insatser blev krispolitiken ett genombrott för den socialistiska omdaning av samhället.» I själva verket kan man säga att aktiv konjunkturpolitik lika väl som monopolkontroll och en långtgående socialförsäkring samt progressiv beskattning och skatt på vinst genom markvärdestegring utgjorde väsentliga beståndsdelar av en *social marknadshushållning*. Sådana tankar drevs fram av Keynes och andra liberala skribenter i England samt av liberala och socialdemokratiska ekonomer i Sverige från början av 1930-talet. Till dem kan man räkna den ekonomiskt kunnige Wigforss, som gjorde en framträdande insats i debatten. Däremot innehöll det socialdemokratiska parti-programmet under hela 30-talet klara anvisningar om en *socialistisk* samhällsutveckling som bl.a. omfattade dels medborgarnas skyldighet att åta sig de arbetsuppgifter som samhället önskade och dels ett långtgående förstatligande som medel till detaljerad styrning av näringslivet! Det är en egendomlig efterrationalisering som Tage Erlander gör — liksom Leif Lewin i »Planhushållningsdebatten» (1967) — när han förvandlar den aktiva konjunkturpolitiken, som dominerades av åtgärder av *generell* karaktär inom dåvarande samhällstyps ram, till ett socialistiskt genombrott.

Krispolitikens bl.a. på grund av byggnadsarbetarekonflikten 1933—34 föga genomgripande verkningar på den huvudsakligen av andra skäl begynnande konjunkturförbättringen och sysselsättningen skall jag, som inledningsvis antytts, inte här ta upp. Jag hänvisar till analyser av Karin Kock,

1934, Arthur Montgomery, 1938, Erik Lundberg, 1953, och Villy Bergström, 1961.

Den som är intresserad av politisk propaganda har anledning att närmare studera det utomordentligt skickliga sätt på vilket svensk socialdemokrati har lyckats sprida och bevara intrycket, att regeringen hade »klarat sysselsättningskrisen». Ett gott exempel på »Post hoc, ergo propter hoc».

En helt annan sak är naturligtvis krisuppgörelsen med bondeförbundet sedd som en *politisk* händelse och bedömd med avseende på dess framtida verkan av detta slag. Jag vill helt instämma i vad författaren skriver. Han hade »kvar en övertygelse om att krisuppgörelsen var en ännu mera betydelsefull politisk händelse än vad dess samhällsekonomiska verkningar skulle kunna antyda». Den fick ju grundläggande betydelse för samverkan mellan socialdemokratin och bondeförbundet — först genom allmänt stöd från det senare och därefter genom den första koalitionsregeringen, som efter kriget följdes av en andra. Möjligen kan man tillägga att varje förlopp, som lett till att Bramstorp ersatte Kullenbergstorp som partiledare, skulle fått en kraftig verkan i denna riktning.

III. Tage Erlander som nationalekonomisk kritiker

Erlander talar om att han lärde sig mycket av Knut Wicksell och Emil Sommarin under 1920-talet, inte minst beträffande penningväsendet (s.139). Han skriver: »Vi fick klart för oss hur vansinnigt riksbank och regering hade skött penningvärdet under och efter världskriget. Det kunde vi gå med på. Resultaten var ju nästan obegripligt dåliga, men jag tror inte att det var många av ekonomistuderandena som blev övertygade om att det skulle ha gått bättre om man följt nationalekonomernas motstridiga råd. Att varje professor kunde ha sin egen mening kunde man stå ut med. Men när en och samma professor hade skiljaktiga uppfattningar månad för månad om hur penningpolitiken skulle skötas blev man fundersam.»

Tillåt mig ett par korta reflektioner. Beskrivningen är helt verklighetsfrämmande. Det är skada att T. E. inte omnämner, att Ernst Wigforss i början av 1920-talet tillsammans med några andra ville driva deflationpolitiken längre än det stora flertalet av ekonomerna, vilket skulle lett till *ökad arbetslöshet!* I själva verket rådde det bland vetenskapsmännen föga av oenighet rörande den penningteoretiska *analysen* under 1920-talet. Ekonomerna var i stort sett eniga om ränte- och kreditpolitikens effektivitet och kritiska mot riksbanken. Som penningpolitiker var de också med ett eller två undantag ense om den utpräglade inflationens och deflationens skadlighet och drog därav betingade slutsatser. De obestyrkta påståendena rörande »nationalekonomernas» åsikter är av ett sådant slag att jag känner

mig övertygad om att de drabbar mera den som kastar ut sådana påståenden än den grupp som på ett svepande och inte dokumenterat sätt kritiseras.

Det är knappast mera sakligt när författaren (s. 172) med syftning på läget 1928—29 skriver om »nationalekonomernas bestämda hävdande av att offentliga arbeten inte kan leda till en ökning av totala antalet sysselsatta i landet». Det är enligt T. E. Wigforss som gör ett sådant påstående, men *tydligen godtar författaren detsamma*. Säkerligen syftade Wigforss på Casel och Heckscher, som han ofta hänvisade till. Man kan bara undra över underlåtenheten att nämna, att ett stort antal ekonomer hade en annan uppfattning. Jag skrev under slutet av 1920-talet flera artiklar, som bestämt hävdade en avvikande mening rörande de offentliga investeringarnas möjligheter och forsatte därmed på 30-talet. Inte heller Lindahl eller Myrdal gjorde gemensam sak med de äldre nationalekonomerna, tvärtom.

Det är otur att T. E. dels framför beskyllningar om fundamental oenighet och ryckighet ifråga om penningpolitiken — under en period då samstämdheten var betydande utom att Wicksell ett slag var ännu mer deflationistisk än Wigforss — dels klumpar ihop äldre och yngre ekonomer i den sysselsättningspolitiska fråga, där de redan vid denna tid hade en ganska olika uppfattning. Senare blev olikheten ännu större och uppenbar även för T. E. och andra. — Nog är och var hans iver att hudflänga ekonomer på det osakliga sätt som jag här refererat ganska märkvärdig. Den som känner hans ofta dokumenterade stora förmåga att — när han tycker det behövs — göra klara distinktioner kan endast förvånas.

IV. Styrelseskick, demokrati och författning

Erlander återkommer flera gånger till att »1920-talet blev en förfallsperiod för svensk parlamentarism». Det berodde på att »det proportionella valsystemet hade lett fram till en partisplittring som på ett otäckt sätt påminde om eländet i Weimarrepublikens Tyskland, om svårigheterna i den franska deputeradekammaren eller om tillståndet i den italienska riksdagen före Mussolinis maktövertagande» (s. 108—109). Man kan härtill anmärka att de två politiska jordbrukargruppernas sammanslutning år 1921 till ett parti — bondeförbundet — knappast ger underlag för en sådan beskrivning, lika litet som den fastare utbyggnaden av en socialistisk politisk grupp till vänster om socialdemokraterna gör det. I stort sett har den politiska partistrukturen varit ungefär densamma i Sverige under det halvsekel som förflutit från år 1920. Vad T. E. har i tankarna är snarare frånvaron av en grupp eller koalition *med flertal i riksdagen*.

Viktigare är denna brist på precision i beskrivningen är följande omdöme: »Våra möjligheter att skapa en stark regeringsmakt försvårades av att riksdagen var uppdelad på två kamrar.» Författaren tillägger också, att

»utskottsväsendet gav en oerhörd makt åt riksdagsutskotten men också möjligheter för rivaliserande partier att utnyttja sakfrågor till partipolitiska intriger» (s. 109). Sex sidor längre fram får man läsa följande: »*I en demokrati får det inte finnas spärrear som omöjliggör att folkviljan kan förverkligas snabbt och effektivt.*» Det anges vara uttryck för författarens syn på författningsproblemen under 1920-talet. Vid denna tid utgjorde första kammaren som bekant ett hinder för ett snabbt förverkligande av ett socialdemokratiskt inflytande, som ansågs vara naturligt efter framgångarna vid andrakammarvalen. Den som upplevde striden om första kammaren under åren 1952—1967 kan inte undertrycka reflektionen att det var skada, att inte denna övertygelse hölls mera levande. I stället försenades en reform, som just skulle tillåtit att folkviljan, t.ex. efter 1956 års val och koalitionsens upplösning, snabbt kom till uttryck i rikets styrelse. Utredningsarbetets tillrättaläggande och försening samt frågans behandling i övrigt talar här ett tydligt språk. Men den saken kommer »forhaabentlig» fram i följande delar av Erlanders självbiografi.

Om sin egen inställning under 1920-talet skriver T. E. följande: »Det dröjde inte länge förrän jag vägrade att skilja på de politiska och fackliga rörelserna.» »Ända från Lunda-tiden har jag inte någonsin begripit finessen i att dra skiljelinjer mellan arbetarrörelsens olika delar (s. 80—81).

Yttrandet saknar inte intresse ur demokratisk synvinkel sett. Den fackliga rörelsen kräver som bekant, att alla inom ett fack arbetande skall vara medlemmar av fackföreningen. Detta alldeles oberoende av deras politiska inställning. Hur kan då den fackliga organisationen betraktas som en oskiljaktig del av en enda förenad socialdemokratisk och facklig rörelse? Den som finner detta naturligt kan kanske också utan svårighet acceptera att icke-socialdemokratiska arbetare — t.o.m. genom omröstningar, i vilka endast en ringa del av fackföreningens medlemmar deltar — kollektivt föses in i det socialdemokratiska partiet, trots att de har en helt annan politisk åskådning. Tvånget att varje år gå till en expedition och anmäla, att man inte önskar vara medlem av partiet vittnar enligt min mening knappast om någon större respekt för den enskilda människans rätt till politisk anonymitet och rätt att själv bestämma sin politiska tillhörighet utan inblandning av andra. Vore inte en större respekt härvidlag i samklang med arbetet för demokratis och det demokratiska tänkesättets befastande? Jag talar här inte om medlemsavgifterna eller andra ekonomiska aspekter som är ett problem för sig.

Intresset är att författaren i sin *förteckning* över de politiskt viktiga händelserna under mellankrigstiden vad arbetsmarknaden beträffar inte upptar 1928 års lagstiftning om kollektivavtal och arbetsdomstol, som vidröres i annat sammanhang. Han tycks inte ha något riktigt sinne för det principiellt viktiga i att *rättssamhällets regler skall gälla på arbetsmarknaden likaväl*

som på andra samhällsområden. Det är möjligt, att lagstiftningen borde utarbetats i en intimare kontakt med arbetarrörelsen än som skedde, fast man måste betänka att starka krafter inom denna var bestämda motståndare till en sådan lagstiftning och föga villiga till samverkan. Men T. E. tycks anse det fullt försvarligt och motiverat, att hela socialdemokratin gick emot lagstiftningen, därför att man inte fått spela en tillräckligt stor roll vid dess utarbetande! Hur många gånger har socialdemokratin under hans egen tid som regeringschef genomfört lagstiftning på ett sådant sätt, att nära berörda folkgrupper ansett sig inte ha fått utöva tillbörligt inflytande under förberedelsetiden? Hade det varit rimligt om dessa folkgrupper lika ivrigt motarbetat sådan lagstiftning som socialdemokraterna med demonstrationer och brandtal på riksdagstrappan bekämpade kollektivavtalslagstiftningen?

Det dröjde inte länge innan den ansågs som en viktig positiv tillgång för samhället, vilken försvarades mot kommunistisk kritik. Intressant är att LO genom sitt sekretariat år 1939 i yttrande om lagens avskaffande anför bl.a. följande: . . . »om man anser att rättstvister bör avgöras på rättslig väg, är det svårt att inse att det skulle vara någon fördel att ersätta 1928 års lag med oskrivna rättsregler. En sådan ordning kan inte erbjuda större garantier mot partiska och godtyckliga avgöranden än en rättstillämpning på grundval av en uttrycklig lagstiftning.»

Inte heller räcker väl en hänvisning till Ekmanregeringens något bryska handläggande av Stripakonflikten som ursäkt för det socialdemokratiska motståndet mot denna ur rättssynpunkt viktiga lagstiftning. Enligt min mening får den anses vara den vid sidan av nya finanspolitiska riktlinjer praktiskt och principiellt viktigaste sociala »*innovation*», som Sverige åstadkom under mellankrigstiden, och en grundförutsättning för »Saltsjöbadsöverenskommelsen» ett årtionde senare.

Det är klart att boken innehåller en hel del om kampen mellan de demokratiska och de föga eller inte alls demokratiska politiska riktningarna under mellankrigstiden. T. E. var ju under nästan hela denna tid politiskt aktiv. Man skulle kanske väntat sig, att det mot bakgrunden av det intima samarbetet för demokratins genomförande i Sverige under slutet av 1800-talet och de två första årtiondena av 1900-talet — då liberalerna i stort sett var den ledande gruppen — skulle om än helt kort framhävts vilken påtaglig kraft som liberalismen alltfortfarande var i arbetet för demokratin. När man tänker på vilken uppmärksamhet som ägnas vissa föga demokratiska tendenser inom en del »borgerliga» kretsar, skulle naturligtvis en bättre balans ha uppnåtts genom ett sådant påpekande rörande mellankrigstiden. Att högerledarna Arvid Lindman och Gösta Bagge onekligen tog ett kraftigt initiativ till demokratins försvar när partiet bröt med den delvis något fascistiskt infekterade ungdomsrörelsen är också viktigt för att läsaren skall få ett riktigt intryck av vad som skedde på högerhåll.

I T. E:s berättelse var felet med den diktaturflirtande och antidemokratiska kommunismen först och främst att den »splittrade arbetarrörelsen» och därigenom försvagade möjligheterna till »en samhällsordning i socialistisk riktning». För att öka arbetarrörelsens slagkraft var det därför nödvändigt att ta upp en hårdhänt kamp mot »splittrarna». Sedan kommer följande slutsats: »Genom socialdemokratins kamp mot kommunismen förankrades demokratin hos medborgarna. Ett sådant resultat skulle vi aldrig nått om vi sökt övervinna kommunismen genom polisiära åtgärder.» Nej, det sista är nog en riktig reflektion. Men är det inte märkvärdigt att övriga partiers kamp mot odemokratiska riktningar till höger och vänster tillskrives så ringa betydelse för »demokratins förankring hos medborgarna», som det ovan angivna citatet visar att författaren gör? Det citerade stycket är ännu ett exempel på den »snedbalans» i skildringen, som sammanhänger med att boken är »en politisk handling».

Däremot finns det ingen saklig grund för kritik med hänvisning till »luckor» i framställningen på punkter, som T. E. inte alls kom i kontakt med och som saknar ett nära samband med de krafter och förlopp han skildrar. Han har ju inte åtagit sig att skriva en allsidig politisk historia. Däremot har han givit viktiga bidrag till en sådan historia och förtjänar tack för att ha skrivit en bok som ingen intresserad kan gå förbi.

OM STUDIET AV DE POLITISKA IDEOLOGIERNAS INNEHÅLL OCH FUNKTION*

AV LEIF LEWIN

Moderna statsvetare definierar gärna sitt forskningsområde som analys av politiska system och politiska ideologier. Genom observationer och mätningar av politikers, ämbetsmäns, fackföreningsledares, partimedlemmars, väljares uttalanden och beteenden studerar man hur ett politiskt system fungerar, när medborgarnas samlade politiska krav skall tillgodoses. Studiet av politiska ideologier erbjuder däremot ett principiellt annorlunda metodproblem. Forskningsobjektet är här inte ett empiriskt tillgängligt politiskt system utan olika utsagor om detta system. I sådana utsagor kan ingå värderingar, vilka man i allmänhet inte anser vara möjliga att vetenskapligt pröva.

Detta speciella förhållande har föranlett forskare att dra vitt skilda slutsatser om hur en statsvetenskaplig ideologianalys bör läggas upp. Enligt en ståndpunkt förnekas det här antydda värdeproblemet. Man säger att det är möjligt att bedriva forskning om ideologier på i princip samma sätt som forskning om politiska system. Det anses vara möjligt att komma fram till den »rätta» ideologiska inställningen på samma sätt som det är möjligt att fastställa vilka partier som brukar liera sig i voteringskoalitioner eller vilka komunalpolitiska påtryckningsgrupper som är mest framgångsrika. Enligt den motsatta ståndpunkten ter sig en vetenskaplig prövning eller kritik av ideologierna inte meningsfull. Den statsvetenskapliga analysen, hävdar man, bör inte gälla *innehållet* i ideologierna utan deras *funktioner* i det politiska systemet. Det kan t.ex. vara av intresse att veta vilka politiska slagord som, alldeles oberoende av sanningsfrågan, är mest effektiva att åberopa, när partierna söker värva sympatisörer.

Begreppet ideologi användes ursprungligen pejorativt. Med »ideologi» avsåg sålunda Marx en felaktig eller orealistisk åskådning, bakom vilken

* Den intensiva diskussion om politisk idéanalys, som förts vid Skytteanum under senare år, är den miljö, ur vilken denna uppsats vuxit fram. För värdefull kritik vill jag tacka Stefan Björklund, Sverker Gustavsson, Carl Arvid Hessler och Evert Vedung (jfr anförda arbeten nedan not 5, 36, 38, 41, 42 och 52).

dolde sig vissa grundläggande socioekonomiska intressen. Ursprungligen i den marxistiska, senare även i andra traditioner förklarades att en analys av politiska ideologier borde syfta till att »avslöja» dem, dvs fastställa de egentliga, avgörande ekonomiska intressena bakom dem och därmed blottlägga deras subjektivitet och teoretiska brister.

Det föreligger i dag inte någon enhetlig uppfattning om hur begreppet ideologi skall definieras. I allmänhet menar man — i överensstämmelse med Herbert Tingstens språkbruk — att man bör reservera ordet ideologi för politiska föreställningar av såväl beskrivande som värderande natur, som knutits samman på ett systematiskt sätt och anger generella och bestämda direktiv för handlandet.¹ Stundom hävdas en vidare definition, enligt vilken uttalandet av vissa politiska mål, grundade på värderingar, är tillräckligt för att man skall kunna tala om »ideologi».² Den senare, lösligare definitionen förmår emellertid inte, som Rolf Torstendahl påpekat,³ att entydigt peka ut vilka uttalanden som är ideologiska. Om ideologier sägs föreligga varje gång en politiker uttalar allmänt omfattade värderingar av typ »frihet», »jämlighet», »framsteg» i anslutning till de politiska mål han sätter upp, synes t.ex. hela debatten om ideologiernas död trivial eller meningslös; enligt en så vid definition är ideologierna naturligtvis livskraftiga, det har ingen förnekat. I den politiska vardagsprosan har »ideologi» inte längre någon pejorativ klang. Alla moderna partier förklarar sig vägledas av ideologiska motiv. »Ideologi» har blivit ett honnörsord.

Låt oss anta att vi möter följande fem uttalanden i en afrikansk tidskrift:

1. Alla utländska företag i vårt land bör förstatligas.
2. De utländska investeringar som gjorts i vårt land har bara kommit de främmande exploatörerna och en liten inhemsk härskande klass till godo, klasskillnaderna har ökat och levnadsnivån för arbetare och jordbrukare sjunkit.
3. Lönerna för de anställda i de utlandsfinansierade företagen bör omedelbart höjas med 25 procent.
4. De samhällsförändringar vi eftersträvar syftar till att utplåna klasskillnaderna mellan människorna.

¹ Herbert Tingsten: »De politiska ideologierna i vetenskaplig debatt», *Åsikter och motiv. Essayer i statsvetenskapliga, politiska och litterära ämnen* (Stockholm: Aldus, 1963), s. 19. Uppsatsen publicerades ursprungligen år 1941. Den bästa idéhistoriska översikten torde vara George Lichtheim: »The Concept of Ideology», *The Concept of Ideology and Other Essays* (New York: Random House, 1967), s. 3—46.

² Kurt Samuelsson: *Är ideologierna döda?* (Stockholm: Aldus, 1966), s. 199 och 227.

³ Rolf Torstendahl: »Historikern inför ideologierna. Problemställningar utifrån debatten om ideologiernas död», *Scandia* 1967, särskilt s. 228—237 och 239.

5. Den nedärvda afrikanska socialismen manar i vår tid folken till kamp mot det kapitalistiska systemet och dess imperialistiska politik.

Ett isolerat dagspolitiskt ställningstagande som (3) krav på lönehöjning med 25 procent för viss personal kallar man inte ideologiskt. Det är först om detta ställningstagande motiveras under hänvisning till en systematiskt utformad samhällsuppfattning — t.ex. teorin om imperialismen — som uttalandet blir ideologiskt. (Sakligt sett kan man diskutera om löneökningsskravet är förenligt med teorin om imperialismen; om detta längre fram i uppsatsen.) Enligt den vidare ideologidefinitionen skulle möjligen (4) uttalandet om samhällsförändringar i syfte att utplåna klasskillnaderna mellan människorna ensamt kunna konstituera en ideologi. Men enligt den snävare definition, som jag här liksom i annat sammanhang ansluter mig till,⁴ är det själva systemet av satserna 1—5, som tillsammans bildar ett sådant mönster som man kan kalla ideologiskt.

Vad som här sagts är naturligtvis inte någon exakt bestämning, blott en viss, som det förefaller mig nödvändig avgränsning mot andra sätt att använda ordet. En mera ingående precisering av ideologiernas struktur skall göras längre fram i uppsatsen.

Värderelativismen som är den teori, vari den klara skillnaden mellan empiriska satsar och värdeomdömen markeras, uppkom i början av detta sekel och brukar i första hand förknippas med den tyske sociologen Max Weber. När Weber i sina föreläsningar yrkade på att en åtskillnad borde göras mellan vetenskap och politik, var detta en vänsterståndpunkt i opposition mot en kompakt majoritet av konservativa professorer i det wilhelmiska Tyskland.⁵ Enligt den då förhärskande, normativa teorin i statskunskapen var det en vetenskaplig uppgift att fastställa även vilken politik som var den riktiga.

Under de följande årtiondena spred sig värderelativismen över Europa och USA och är i dag den dominerande värdeteorin vid de västerländska universiteten. Segertåget har emellertid inte skett utan strid och ännu i dag diskuterar man teorins uttolkning och relevans för ideologiforskningen.

Enligt en första linje förnekas värdeproblematiken, som inledningsvis nämnades. Man tar avstånd från värderelativismen. Inom sådana riktningar som naturrätt, katolicism och marxism menar man att man objektivt kan

⁴ *Planhushållningsdebatten* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1967), s. 510.

⁵ Max Webers uppfattning om vetenskap och politik jämte flera andra forskningsideologier, formulerade under det senaste halvsekle som kritik eller försvar av den åskådning Weber företrädde, klagörs av Sverker Gustavsson: *Debatten om forskningen och samhället. En studie i några teoretiska inlägg under 1900-talet* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1971).

fastställa vad som är den rätta ideologiska ståndpunkten. Naturrättsligt orienterade statsvetare som Leo Strauss och Erich Voegelin bekämpar en ideologiforskning, som inte vill rangordna värderingar, som inte vill ange vilka yttersta värden samhällsomdaningen skall befrämja. Den moderna statskunskapen anses utan en sådan rangordning av värdena ha blivit moraliskt förflockad. Strauss säger att Weber inte skilde mellan goda och mindre goda värden: »all values are of the same rank».⁶ Voegelin förklarar att Weber »treated all values as equal».⁷ Naturrättsanhängarna menar att varje människa genom sitt förnuft och sin intuition kan nå kunskap om vilka de grundläggande mänskliga värdena är.

I ljuset av vårt århundrades idéhistoria ter sig uppfattningen egendomlig. Den liberala demokratiuppfattningen lika väl som den katolska statsläran, fascismen lika väl som kommunismen utgår alla från olika absoluta värden; alla riktningarnas ideologer menar att det är just de som utgår från de mest naturliga, de mest grundläggande principerna. Att komma fram till en enhetlig uppfattning om rangordningen mellan dessa värden — personlighetsprincipen, gudstron, det klasslösa samhället, ledarauktoriteten — torde inte vara möjligt. Subjektivt tycker säkert inte någon människa, att dessa värden är av samma vikt. Men en objektiv rangordning mellan dessa värden, godtagbar för alla grupper, torde inte vara möjlig att genomföra. Vetenskapen kan inte slita tvisten om de yttersta värdefrågorna, och ideologierna framstår därför som konkurrerande, inte sällan oförsonligt stridande trossystem.

Den mest betydelsefulla riktning, som i dag gör anspråk på att kunna fastställa ideologiernas sanningshalt är marxismen. Under sextioalet har denna uppfattning som bekant ånyo vunnit insteg vid de västerländska universiteterna. Marx uppfattade, som nämndes, ideologierna som förklädda ekonomiska intressen; »den ideologiska överbyggnaden» var en reflex av produktionsförhållandena i samhället. Allt eftersom produktivkrafterna utvecklades, förändrades den förhärskande ideologin, även om man fick räkna med en viss tidsmässig variation mellan den ekonomiska och ideologiska utvecklingen. När liberalismen framträdde som en kritik av det feodala och merkantilistiska samhället, var den enligt marxistisk uppfattning en progressiv rörelse, som röjde väg för den industriella utvecklingen. I det mognande kapitalistiska samhället blir liberalismen däremot en reaktionär »ideologi», som i en dödsdömd samhällsklass' (bourgeoisins) intresse söker förhindra produktivkrafternas fortsatta höjning och samhällets utveckling mot socialismen. Överbyggnadens relation till den ekonomiska strukturen är sålunda den avgörande punkten i den marxistiska ideologianalysen.

⁶ Leo Strauss: *Natural Right and History* (Chicago: University of Chicago Press, 1953), s. 66.

⁷ Erich Voegelin: *The New Science of Politics* (Chicago: University of Chicago Press, 1952), s. 20.

På senare år har denna uppfattning framförts med stor konsekvens av den s.k. strukturalistiska skolan; bland dess mest kända företrädare kan nämnas fransmännen Louis Althusser och Nicos Poulantzas. Dessa författare delar visserligen värderativismens uppfattning, att det finns en grundläggande skillnad mellan vetenskap och ideologi. I en uppsats, som ofta anges som en god sammanfattning av strukturalismens inställning till ideologiproblemet, skriver Poulantzas: »I will make a clear distinction between science and ideology. This has been done by Marx himself but not always by his successors.»⁸ »Marx har grundat en ny *vetenskap*: vetenskapen om de 'sociala formationernas' historia», förklarar Althusser. »Mer precist skulle jag vilja säga att Marx för den vetenskapliga kunskapen har 'öppnat' en ny 'kontinent', nämligen *historiens*, på samma sätt som Thales för den vetenskapliga kunskapen öppnat matematikens 'kontinent' och Galilei den fysikaliska naturens.»⁹

Men enligt dessa författare går inte skiljelinjen mellan vetenskap och ideologi, där värderativisterna vill dra den. Föreställningen om den ideologiska överbyggnadens ovillkorliga bundenhet till den ekonomiska strukturen gör att politiska idésystem kan klassificeras som sanna eller falska, vetenskapliga eller ideologiska, beroende på i vilken relation de anses stå till de »progressiva krafterna» i denna struktur. Om ett visst idésystem inte är i samklang med dessa krafter, anses idéerna vara uttryck för ovetenskaplig »ideologi». Ideologin, förklarar Poulantzas, är »med nödvändighet falsk».¹⁰ Den som säger att objektivitet i samhällsvetenskaperna inte kan existera (ännu ett uttryck för »borgerlig ideologi») har fel, »simply because historical materialism is the objective scientific theory of social science».¹¹

Om vi återvänder till vårt exempel ovan s. 438 f. kan en marxist resonera på följande sätt. Kapitalismen har i dag nått sitt högsta stadium, imperialismen, och står inför sitt sammanbrott. En befrielsekamp från den undergångsdömda kapitalismen till socialismens samhälle är en »vetenskaplig nödvändighet». Endast borgerskapets ideologer, förblindade av sin klasstillhörighet, är oförmögna att inse detta sammanhang. »To say that a bourgeois thinker, because of his class ideology, is not objective, is a perfectly just statement, if we by that mean that he is unable to produce scientific theory.»¹²

⁸ Nicos Poulantzas: »Political Ideology and Scientific Research», *Scientific Research and Politics*. Ed. by Lars Dencik (Lund: Studentlitteratur, 1969), s. 45.

⁹ Louis Althusser: *För Marx* (Stockholm: Bo Cavefors Bokförlag, 1968), s. 12. Franska originalet utkom 1965.

¹⁰ Nicos Poulantzas: *Politisk makt och sociala klasser* (Mölndal: Partisanförlaget, 1970), s. 229 (kurs. hos Poulantzas). Franska originalet utkom 1968.

¹¹ Poulantzas i *Scientific Research and Politics*, s. 52.

¹² *Ibid.* s. 53.

På samma sätt som utvecklingsbegreppet är grundläggande för den marxistiska ideologianalysen bildar det en naturlig utgångspunkt för en kritik av denna analys. Utvecklingen har ju tagit en helt annan riktning än vad Marx förutsåg. Det finns en sådan mångfald av faktorer som påverkar utvecklingsprocessen och en sådan mängd alternativ, att utvecklingen inte kan schematiseras på ett så enkelt sätt som Marx och hans efterföljare gjort. Om man på marxistiskt manér reducerar frågan om den rätta politiska läran till en fråga om prognosteknik, är Marx' påstående långt ifrån övertygande. Mot bakgrund av denna skillnad mellan prognos och verklighet framstår pretentionerna att förespråka »the objective scientific theory of social science» snarast som något kuriöst.

Men även om den marxistiska utvecklingsanalysen varit övertygande, följer inte utan vidare att den marxistiska ideologianalysen också skulle vara det. Ty detta förutsätter att den ideologiska övertygelsen verkligen med nödvändighet är avhängig av den ekonomiska strukturen. Till de faktorer, som påverkar den ekonomiska strukturens utveckling, kan man räkna ideologin. Om denna skall kallas en funktion av den ekonomiska strukturen, är den en funktion med betydande självständighet i förhållande till den i sista hand bestämmande strukturen. Ideologins förmåga att påverka strukturen har visat sig stor i de industrialiserade samhällena. Genom politisk handling — bildande av fackföreningar, genomförande av den fulla sysselsättningens politik, avkolonialisering i flera fall utan krigshandlingar — har människorna varit i stånd att ändra strukturen i överensstämmelse med sina intressen på kort eller lång sikt och därmed möjligen, för att använda en mot Marx generös tolkning, undanröjt förutsättningarna för den profeterade krisen.

I själva verket har marxister i alla tider förespråkats en ideologisk styrning av utvecklingen, ehuru de själva vägrar att kalla den egna uppfattningen ideologisk. Det omdömet gäller även Marx själv och strukturalisterna. Marxisterna räknade visserligen med att utvecklingen oundvikligen kommer att medföra ett sammanbrott för kapitalismen. Men i sammanbrottets ögonblick finns det flera tänkbara utvägar. Det socialistiska arbetet bedrivs för att sammanbrottet inte skall följas av en permanent arbetslöshetskris och återgång till en lägre ekonomisk utvecklingsnivå utan av socialismens klasslösa samhälle utan kapitalets förtryck men med en högt utvecklad teknologi.¹³

I vårt exempel har vi låtit denna uppfattning komma fram i uttalandet (4) om samhällsförändringar i syfte att utplåna klasskillnaderna mellan människorna. Man kan invända att klassutjämning är en målsättning, som vinner anhängare från de mest skilda läger. Men man behöver inte gå igenom många debattinlägg om de underutvecklade ländernas problem för

¹³ Jfr Gunnar Aspelin: *Karl Marx. Samhällsforskare och samhällskritiker* (Lund: Gleerup, 1969), särskilt s. 209 ff.

att finna uttalanden, vari en helt annan utvecklingsstrategi anvisas än den som finns i exemplet. I dessa inlägg sägs inte att klassutjämning är något icke önskvärt. Men man säger att ett annat önskemål bör prioriteras. Det är kravet på en ekonomisk utveckling, som kan undanröja svält, sjukdom och fattigdom. Enligt liberalismen kräver en sådan utveckling en viss socioekonomisk olikhet mellan människorna; marknadskrafternas fria spel är välståndets främsta drivkraft. Det konkreta handlande som kan härledas ur denna ideologi kan mycket väl vara ökad uppmuntran till utländska investeringar som incitament till den ekonomiska utvecklingen.

Säkert menar liberalerna liksom marxisterna, att deras rekommendationer grundas på samhällsvetenskaplig analys. De båda riktningarnas målsättningar är inte diametralt motsatta: lika litet som marxisterna är motståndare till ekonomisk utveckling, är liberalerna motståndare till klassutjämning. Men de har gjort olika prioriteringar. Liberalerna blir därigenom benägna att godta en viss socioekonomisk ojämlikhet för att få den önskvärda produktionsökningen i gång, under det att marxisterna motsätter sig ett sådant produktionstillskott i landet som försvårar klassutjämningen. Dessa prioriteringar beror ytterst på skilda värderingar — den synpunkten torde liberalerna vara beredda att medge men inte marxisterna; rekommendationen om en viss utvecklingsstrategi grundas inte *uteslutande* på samhällsvetenskaplig analys. Det finns inte en obönhörlig ekonomisk utvecklingslag, redo att upptäckas av vetenskapsmannen. Utvecklingen kan länkas i olika riktningar under påverkan av den mänskliga viljan, av ideologin. Därmed synes det omöjligt att hålla fast det marxistiska greppet att låta den ekonomiska utvecklingen avgöra vilket idésystem som är det »rätta». Ty vilket som helst idésystem skulle i så fall kunna kallas det »rätta», förutsatt att dess anhängare får tillräckligt stor makt att genomföra sitt program. Under det att marxismen vid ett första studium kan synas framställa problemet »rätta och falska politiska läror» som en fråga om prognosteknik, visar sig problemet vid närmare analys framställas som en ren maktfråga.

Kritiken av marxismen har även en metodologisk sida. Såväl marxismens utvecklings- som ideologianalys är uttryck för vad Popper kallat en holistisk åskådning. Marxismen har en totalvision av historieutvecklingen. På samma sätt som en melodi består av något utöver de enskilda tonerna, finns det en »essens» att upptäcka i historien utöver de enskilda händelserna, nämligen den för allt samhällsliv i sista hand bestämmande socioekonomiska strukturens utveckling; med förakt vänder sig marxisterna från observationer och mätningar av enskildheter (»fragmentisering»). Tesen i denna uppsats riktar sig mot sådana tendenser att totalisera ett betraktelsesätt — i en avslutande del av uppsatsen återkommer jag till frågan. Den som vill att hans uttalanden skall godtagas som vetenskap måste underkasta sig sedvanliga regler för observationer, prövning och slutsatsdragning. Långt ifrån att vara

någon marxistisk specialitet är fastställande av »grundläggande strukturer» eller »samband mellan ideologi och ekonomi» vanliga problemställningar även för den icke-marxistiska samhällsvetenskapen. Men den senare byggs upp genom empiriska iakttagelser av enskildheter, inte genom totalvisioner av historieutvecklingen.¹⁴

Marxismens totalvision är en våldsamt överdrift av en i och för sig banal iakttagelse. Att de ekonomiska förhållandena kan påverka den ideologiska förkunnelsen innebär inte att frågan om vilken lära som är den rätta kan avgöras vare sig genom prognos eller maktövertagande. Den historiska materialismen är inte den objektiva samhällsvetenskap, som strukturalisterna påstår. I »historievetenskapens kontinent» har de inordnat även vissa grundläggande värdefrågor, som förvandlar åskådningen till en i princip lika kontroversiell uppfattning som vilken som helst av de andra stora ideologierna. Låt vara att de forskningsresultat, som produceras inom samhällsvetenskapen, fortlöpande ger argument för och emot skilda ideologier och att deras slagkraft oavbrutet växlar i belysningen av dessa rön. Att nu fastställa ideologiernas »sanning» är inte någon statsvetenskaplig forskningsuppgift.

Men även om flertalet statsvetare i Västerlandet inte kan gå med på de anspråk att vetenskapligt kunna fastställa ideologiernas sanning, som främst marxisterna i vår tid upprepar, har man dock givit marxismen rätt på ett mera allmänt plan: ideologierna hör hemma i ett socialt sammanhang, det finns ett samband mellan ideologisk uppfattning och socioekonomisk miljö. För ideologiforskningen får denna iakttagelse betydande konsekvenser: »The implications of all this are quite direct», skriver Daniel Bell. »For one, a rationalistic analysis of politics alone is inadequate. What people say they believe cannot always be taken at face value, and one must search for the structure of interests beneath the ideas; one looks not at the *content* of ideas, but their *function*.»¹⁵

I inledningen till ett annat av sextiotalets mest uppmärksammade statsvetenskapliga arbeten om politiska ideologier, *Ideology and Discontent*, skriver utgivaren, David Apter, under rubriken »A Functional Approach» om ideologiernas två huvudfunktioner: »I am inclined to the view that ideology helps to perform two main functions: one directly social, binding

¹⁴ Karl Popper: *The Poverty of Historicism* (Routledge & Kegan Paul: London, 1961), s. 17 ff. och 76 ff. Boken utgavs första gången 1957. I min installationsföreläsning som skytteansk professor *Statskunskapen, ideologierna och den politiska verkligheten*, nu under tryckning, har jag utvecklat dessa metodsynpunkter närmare (se särskilt avsnittet om »modellspecifisering»).

¹⁵ Daniel Bell: *The End of Ideology. On the exhaustion of political ideas in the fifties* (New York: The Free Press, 1960), s. 397 (orig. kurs.).

the community together, and the other individual, organizing the role personalities of the maturing individual.»¹⁶

Det är dessa två funktioner, som vi här skall behandla: ideologiernas *sociala* och *psykologiska* funktioner. I figur 1 har jag satt in ideologierna i de sammanhang, där de fullgör dessa funktioner.

En ideologis utformning beror bl.a. på det samhälle, vari den uppstått (a i figur 1). Låt oss foga ytterligare ett antagande till vårt exempel ovan s. 438 f. Vi antar att de åsikter, som där återgavs, uttalas av en afrikansk jordbrukare, som ruinerats genom de utländska investeringarna (hans gård har exproprierats av staten för försäljning till det utländska företaget; genom de prisstegringar som den nya företagsamheten medför förvandlas snabbt den penningersättning han fick till en ganska värdelös summa). Den f.d. jordbrukaren har som en följd av dessa händelser anslutit sig till en kommunistisk guerilla, som på revolutionär väg vill få en samhällsförändring till stånd. De ekonomiska förändringar i samhället, som drabbat jordbruksbefolkningen, har berett marken för den nationella befrielseörelsen och därmed för den kommunistiska ideologin.

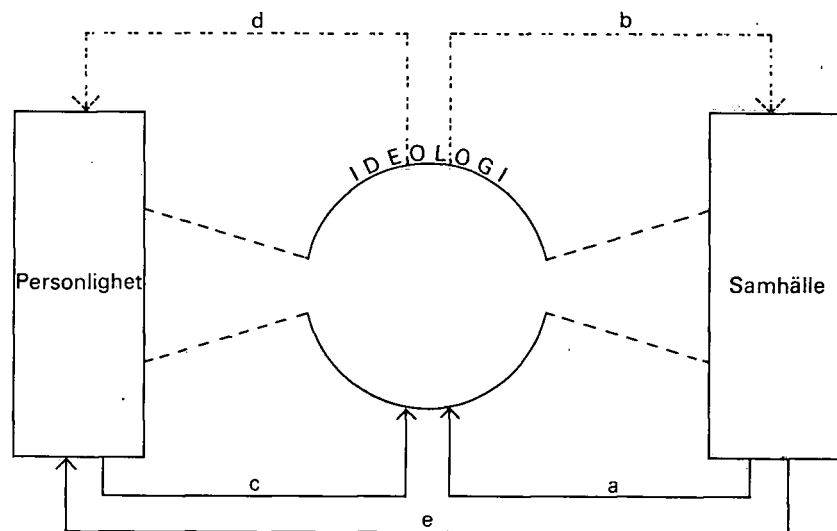
Påverkan kan också vara den motsatta: ideologin kan bidra till en viss utformning av samhällsförhållandena (b i figur 1). Statsvetare talar ofta om att ideologin har en funktion att legitimera makt: i vårt exempel är guerillans ideologiska propaganda den källa, varifrån en ny elit söker motivera en annan maktstruktur än den nuvarande.

Ideologierna har emellertid inte blott ett socialt ursprung och spelar en roll inte blott för utvecklingen av samhällsförhållandena. I forskningen om ideologiernas funktioner har stundom en annan av vår tids stora teoretiker givits en lika framträdande plats som Karl Marx. Jag syftar på Sigmund Freud. Ideologiska uttalanden har även en psykologisk bakgrund och spelar en roll även för den enskildes personlighetsutveckling. När det gäller personlighetens betydelse för ideologin (c i figur 1) är det lätt att brodera vidare på vårt exempel genom att tillägga den ruinerade jordbrukaren vissa personliga egenskaper, som skiljer honom från andra individer i samma situation, vilka inte anslöt sig till guerillan. Enligt en psykoanalytisk förklaringsmodell kan man tänka sig att han uppvisar en allmänt affektlabil personlighet med stor benägenhet för dramatiska utspel.

Påverkan i den motsatta riktningen från ideologin till personligheten (d i figur 1) kan exemplifieras med ett gestaltpsykologiskt resonemang.¹⁷ Först

¹⁶ David E. Apter: »Introduction: Ideology and Discontent», *Ideology and Discontent*. Ed. by David E. Apter (New York: The Free Press, 1964), s. 18.

¹⁷ Daniel Katz: »The Functional Approach to the Study of Attitudes», *Reader in Public Opinion and Communication*. Ed. by Bernard Berelson & Morris Janowitz (New York: The Free Press, Second Edition 1966), s. 57 f. och 62 f. Boken utgavs första gången 1950.

Figur 1. *Analys av de politiska ideologiernas funktion.*

när jordbrukaren mötte guerillans budskap tyckte han sig *förstå* de chockerande händelser han upplevt på senare tid. Teorin om imperialismen erbjöd honom en referensram, varigenom han tyckte sig se ett begripligt sammanhang mellan händelserna.

Analytiskt kan det stundom vara klargörande att upprätthålla en distinktion mellan kausala och funktionella samband. De heldragna pilarna a och c (samt e, som behandlas nedan) skulle i så fall symbolisera kausala samband i figuren; de prickade pilarna b och d funktionella samband. Men i praktiken visar det sig ofta vara otillfredsställande att renodla blott en av dessa båda aspekter på ideologins växelverkan med sin sociala eller psykologiska omgivning. Företrädare för skilda skolor kan i olika utsträckning lägga tonvikten vid någon av aspekterna. Men som vi skall se brukar man i allmänhet uppmärksamma både kausala och funktionella samband, när man studerar ideologins förhållande till sin omgivning. När jag i denna uppsats talar om ideologiernas »funktion» i motsats till deras »innehåll» ansluter jag mig till ett sådant vidare språkbruk, som även innesluter analysen av kausala samband mellan samhället eller personligheten och ideologin.

Med utgångspunkt från sin ideologi anlägger en individ ett perspektiv på samhället och sig själv — de streckade linjerna i figur 1, för att återknytta till och avsluta förklaringen av denna figur. Detta är alltid ett selektivt perspektiv, som inte förmår uppfånga ideologins hela sociala och psykologiska omgivning.

Växelverkan mellan ideologin och dess omgivning är den funktionella ideologianalysens forskningsobjekt. En vetenskaplig kritik av ideologiernas innehåll företar man däremot inte inom denna forskningsriktning: cirkeln i figur 1 är tom.

En exemplifiering av de betraktelsesätt, som här schematiseras, kan börja i vänstra delen av figuren med sambandet mellan personlighet och ideologi. Efter denna redovisning kommer jag att behandla sambandet mellan samhälle och ideologi.

I de psykoanalytiska teorierna riktades uppmärksamheten på de djupare liggande mänskliga drifter och behov, som Freud ansåg vara motiv till allt mänskligt beteende. I en tidig statsvetenskaplig tillämpning, *Psychopathology and Politics*, hävdade Harold Lasswell att maktbegäret är den mest utmärkande egenskapen hos »political man». Bakom det politiska beteendet döljer sig privata motiv; de ideologiska ställningstagandena är uttryck för privata känslor.¹⁸ I senare arbeten har Lasswell modifierat sin psykoanalytiska ideologianalys, men till sambandet mellan personligt maktbegär och politisk verksamhet har han ofta återkommit.¹⁹

Robert Lane, en mera dagsaktuell statsvetare, arbetar i samma psykoanalytiska forskningstradition men har kritiserat uppfattningen om ett positivt samband mellan maktbegär och politisk aktivitet. Lane citerar empiriska undersökningar som visar, att den som har en större strävan efter makt än genomsnittet har en mera auktoritär ideologi och att den som har en auktoritär ideologi i allmänhet har låg politisk aktivitet.

Dessa omständigheter drar Lasswells maktanalys i tvivelsmål. Varför vill människor utöva makt? frågar Lane fortsättningsvis. En orsak är behovet att hävda sig själv — »jag är inte svag», »jag är inte beroende av andra». Maktsträvan beror på bristande självkänsla.²⁰

En sådan förklaring lider av en svaghet, som utmärker hela den psykoanalytiska forskningsriktningen: genom ett sätt att tänka i dualistiska termer som Freud själv använde — motsatspar av typen jaget-detet, könsdrift-dödsdrift — kan ett visst beteende »djupast sett» föras tillbaka på sin motsats. Maktutövning blir i själva verket tecken på maktlöshet, hårdhet ett uttryck för underlägsenhetskänsla, beslutsamhet ett sätt att dölja inre osäkerhet etc. För varje sådan sammanställning brukar det vara möjligt att anföra plausibla skäl, men lösligheten i formuleringarna försvårar en empirisk prövning av modellen.

¹⁸ Harold D. Lasswell: *Psychopathology and Politics* (Chicago: The University of Chicago Press, 1930).

¹⁹ Se hans »Afterthoughts: Thirty Years Later», publicerad som efterskrift i *op.cit.*, 1962 års nyutgåva på Viking Press; jfr hans stora arbete *Power and Personality* (New York: Norton, 1948).

²⁰ Robert E. Lane: *Political Life. Why people get involved in politics* (Glencoe: The Free Press, 1959), s. 12 ff.

I hög grad gäller detta de många studier, vari man sökt belägga samband mellan en viss ideologi och specifika personliga egenskaper. Att finna sådana samband vore naturligtvis mycket fascinerande. Det skulle vara av största intresse att få reda på om det finns personliga egenskaper som disponerar en person för konservativ, liberal eller socialistisk inställning. Mönstret för de senaste tjugo årens ideologianalys av detta slag är den stora undersökning av den auktoritära personligheten, som Adorno och hans medarbetare genomförde efter andra världskriget.²¹ Kritiken av mätmetoderna inom denna forskningsriktning har emellertid varit omfattande; genom kontrollundersökningar har det varit möjligt att falsifiera flera påståenden om den auktoritära personlighetens korrelat.²² Numera synes man ganska allmänt ha kommit fram till uppfattningen att kunskap om den enskildes personlighetsdrag inte kan ligga till grund för någon särskilt säker prognos om hans ideologiska uppfattning.

Därmed inte sagt, skriver Angus Campbell, att en människas personlighet saknar betydelse för hennes medborgarroll. Men det gäller mera allmänna drag i hennes politiska beteende än val av partipolitisk uppfattning — t.ex. hur mycket och hur intensivt hon över huvud taget deltar i politiken. Ett grundläggande personlighetsdrag, som stimulerar människornas politiska deltagande, är självkänslan (»efficacy»). En person som tror att hon kan påverka politiken deltar också mera aktivt.²³

Denna numera tämligen allmänt omfattade uppfattning kan sammanställas med Robert Lanes refererade synpunkt på sambanden mellan maktsträvan, auktoritär inställning och bristande självkänsla. Dessa samband har Lane velat ta som utgångspunkt för en teori om »the democratic personality». I två egna empiriska undersökningar har han sålunda under sextioalet drivit denna tes. Lane kallar sin metod för analys av växelverkan mellan politiska ideologier och personlighet »ideological self-analysis». Han har genom långa samtal med en krets industriarbetare respektive studenter sökt få sina intervjupersoner att själva bli medvetna om och föra fram i ljuset dels de personliga egenskaper som kan ha medverkat till utformningen av deras ideologi, dels hur ideologin kan ha medverkat till utformningen av intervjupersonens perspektiv på samhället och på sig själv.²⁴

Såväl de kausala som de funktionella sambanden mellan personlighet

²¹ T. W. Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson & R. Nevitt Sanford: *The Authoritarian Personality* (New York: Harper & Brothers, 1950).

²² *Studies in the Scope and Method of »The Authoritarian Personality»*. Ed. by R. Christie & Marie Jahoda (Glencoe: The Free Press, 1954).

²³ Angus Campbell: »The Passive Citizen», *Acta Sociologica* 1962, s. 11.

²⁴ Robert E. Lane: *Political Ideology. Why the American common man believes what he does* (New York: The Free Press, 1962); dens.: *Political Thinking and Consciousness. The private life of the political mind* (Chicago: Markham Publishing Company, 1969).

och ideologi uppmärksammas sålunda i den statsvetenskapligt psykoanalytiska forskningen om ideologierna. Ideologin sägs *rationalisera* den enskildes skiftande önskemål till en, som han själv upplever det, sammanhängande attityd. På samma sätt som den marxistiska ideologianalysen söker »avslöja» ideologierna som uttryck för djupare liggande ekonomiska intressen, söker de forskare som vandrat i Freuds fotspår »avslöja» ideologierna som uttryck för grundläggande psykologiska fenomen.

Under senare år har emellertid en allt starkare kritik riktats mot denna forskningsriktning. Man har visat att begrepp som »abnorm», »sjuk», »frisk», »patologi», »hälsa» etc. inte uteslutande är medicinskt-fysiologiskt grundade. I dessa begrepp ingår även speciella värderingar, »det etablerade samhällets värderingar». Politiska minoriteter som vänsterradikala kritiker klassificeras i psykopatologiska termer, och psykoterapin blir en metod för politisk och social maktutövning. Varje gång ett mänskligt beteende görs till föremål för en medicinsk och i synnerhet psykiatrisk bedömning borde man fråga sig: »sker detta på basis av nya empirisk-teoretiska rön eller är det ett smidigt (omedvetet) försök att undertrycka en hotande värdering, livsstil eller ideologi?»²⁵

Den värdeneutralitet som man trott sig kunna uppnå genom att studera ideologiernas funktion i stället för deras innehåll är sålunda, vad gäller den psykoanalytiska forskningstraditionen, diskutabel.

I sin senaste bok talar Lane om att »two ways of explaining a belief, by referring outward to tell of the world and inward to tell of the self, are complementary features of a total explanation for the simple reason that belief is inevitably an interaction between self and world».²⁶ Freud själv var däremot benägen att negligera samhällets påverkan, ett stående tema i den kritik som riktats mot honom. Mycket tidigt satte en reaktion in, varigenom man sökte det möjligt att i psykoanalytiska förklaringsmodeller ta med samhällets påverkan på den enskildes personlighet. I figur 1 har detta kausala samband återgivits med en heldragen linje (e) från samhället till personligheten. Med Freuds elever Karen Horney och Erich Fromm i spetsen utformades vad som något missvisande kallas »neofreudianismen» eller »den freudianska vänstern», vari psykopatologiska tillstånd återfördes till samhällsförhållandena. Forskningsriktningen kom att få en stark prägel av social analys och kritik.²⁷

²⁵ Kaj Håkanson: *Psykisk sjukdom: illusioner och realiteter* (opublicerad licentiatavhandling i sociologi, Uppsala 1968), cit. s. 151. I denna avhandling ges utförliga litteraturhänvisningar. Vid 1970 års s.k. målseminarium vid Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala behandlade en arbetsgrupp bestående av, jämte Håkanson, läkare och statsvetare psykoanalytiska aspekter på politiskt beteende.

²⁶ *Political Thinking and Consciousness*, s. 2.

²⁷ Riktningens historia har tecknats i många översiktsarbeten, t.ex. hos Eugene J. Meehan: *Contemporary Political Thought. A critical study* (Homewood, Illinois:

En av de mest uppmärksammade statsvetenskapliga tillämpningarna av den samhällsvetenskapligt orienterade neofreudianismen är William Kornhausers arbete om masshällets socialpsykologiska och institutionella förutsättningar. Masshället i motsats till det pluralistiska samhället karakteriseras av att den mellan individen och systemet liggande strukturen av grupper och sammanslutningar har brutits sönder och folket mobiliserats i en väldig rörelse, som hotar demokratiska värden. Den antidemokratiska ideologin hos denna rörelse beror på, skriver Kornhauser efter Fromm, att människorna inte längre känner att de ingår i ett meningsfullt politiskt sammanhang, som de kan påverka. »By divorcing people from larger social purposes, mass society also tends to separate people from themselves. An individual who acquires a feeling of social usefulness and social status in the society finds it easier to form a positive conception of himself. An individual who lacks opportunity for participation in society fails to receive support for a sense of his own worth and therefore finds it more difficult to sustain favorable attitudes toward himself. Self-estrangement, in turn, heightens the individual's readiness for activistic 'solutions' to the anxiety accompanying personal alienation . . . The separation of the individual (and his family) from major social processes and cultural values tends to separate the individual from himself. Thus, people who feel alienated from the social order tend to feel alienated from themselves.»²⁸

I denna analys möter vi, ehuru i en mycket större, hela samhället omfattande teori, samma föreställning som nyligen diskuterades: den politiska självkänslans betydelse för ideologins utformning. Men analysen drivs längre än till individualpsykologiska sambandsberäkningar. Personlighetsutvecklingen förs i sin tur tillbaka till sina socialpsykologiska och sociologiska förutsättningar. Antidemokratismen blir ett uttryck inte blott för den enskildes psykopatologi. Hela det sociala systemet med dess fina utbytes- och arbetsfördelningsmekanismer befinner sig i upplösning — »det sjuka samhället».

Därmed har vi kommit till den högra delen i figur 1 — de politiska ideologiernas relationer till det omgivande samhället.

En teori om detta förhållande har redan behandlats — den marxistiska, »avslöjande» ideologianalysen med dess speciella antaganden om industrisamhällets utveckling, härledda från den historiska materialismen. En marxismen närstående men betydligt uppmjukad teori är den s.k. kunskaps-sociologin, vars främste företrädare Karl Mannheim publicerade sitt huvudarbete *Ideologie und Utopie* 1929. Enligt Mannheim är det ideologiska

The Dorsey Press, 1967), s. 244—286. För en mera ingående behandling, se Paul A. Robinson: *The Freudian Left* (New York: Harper & Row, 1969).

²⁸ William Kornhauser: *The Politics of Mass Society* (London: Routledge & Kegan Paul, 1960), s. 107 f.

tänkandet så intimt beroende av den sociala miljön, att någon kommunikation mellan olika socialgrupper inte är möjlig; gruppernas skilda perspektiv får karaktären av ett språk, som personer tillhörande andra grupper inte kan förstå. På en gång är ideologierna, kausalt, formade av sin miljö och, funktionellt, barriärer mot en social sammanhållning och integration.²⁹ Ideologiforskningens uppgift blir följaktligen inte att kritisera innehållet i ideologierna — en sådan kritik vore ju meningslös, eftersom den sociala determinismen hos tänkandet gör detta otillgängligt för logisk analys — utan att skildra hur den sociala miljön påverkar människornas sätt att tänka (ett exempel på vad den heldragna linjen (a) från samhället till ideologin i figur 1 kan symbolisera). Trots tesen om tänkandets sociala beroende ansåg Mannheim det möjligt att genomföra sådana undersökningar, eftersom de intellektuella inte ansågs bilda en samhällsklass på samma sätt som andra grupper och därför hade särskilda förutsättningar att nå fram till objektiv kunskap.³⁰

Vid ungefär samma tid som Mannheim gav ut sin bok hade de första skrifterna publicerats inom en riktning som kom att få en ännu större betydelse för forskningen om växelverkan mellan samhället och ideologierna. Antropologen Bronislaw Malinowski hade studerat primitiva folks sedvänjor och framlade sina resultat i en teoriram, vari han inte sökte kritisera de vidskepliga föreställningarna utan beskriva vilka funktioner dessa hade för det sociala systemet — t.ex. för jordbrukets skötsel, försvarets organiserande etc. (ett exempel på vad den prickade linjen (b) från ideologin till samhället i figur 1 kan symbolisera).³¹ Den s.k. funktionalismen har sedermera blivit en av de mest spridda förklaringsmodellerna i statskunskapen. För värderativister, som inte anser sig kunna fastställa de politiska trossystemens sanningsvärde, erbjöd funktionalismen till synes helt nya möjligheter för en värdenneutral ideologiforskning.³²

Mot de båda här sist nämnda uppfattningarna — kunskapsociologin och

²⁹ Som ovan framgick uppfattar Apter ideologins sociala funktion endast som integrerande — »binding the community together» (ovan s. 444 f.). Men en ideologi kan uppenbarligen även ha den desintegrerande funktion Mannheim talar om.

³⁰ Karl Mannheim: *Ideology and Utopia* (London: Routledge & Kegan Paul, 1960). Tyska originalet utkom 1929.

³¹ Bronislaw Malinowski: *The Foundations of Faith and Morals. An anthropological analysis of primitive beliefs and conduct, with special reference to the fundamental problems of religion and ethics* (London: Oxford University Press, 1936).

³² Doktrinhistoriska framställningar hos Walter Buckley: *Sociology and Modern Systems Theory* (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1967); Kingsley Davis: »The Myth of Functional Analysis in Sociology and Anthropology», *American Sociological Review* 1959, s. 757—772; Don A. Martindale: *The Nature and Types of Sociological Theory* (Boston and Cambridge, Mass.: Houghton Mifflin Co., 1960).

funktionalismen — har riktats skarp kritik. I en uppsats om ideologiforskning från 1941 anmärker Tingsten till en början, att om den uppfattning om tänkandets miljöbundenhet som Mannheim för fram vore riktig, borde den även gälla hans eget tänkande: att de intellektuella skulle ha större möjlighet att nå objektiv kunskap än andra är just den intellektuelles typiska ideologi. Vidare påpekar Tingsten den oerhörda överdrift Mannheim gör sig skyldig till i sina uttalanden. Att en samhällsuppfattning i viss mån är beroende av den sociala miljön motsäger inte det förhållandet att skilda ideologier kan vara omfattade inom en och samma sociala miljö, att en och samma ideologi omfattas av grupper ur olika samhällsklasser och att företrädare för skilda åskådningar förstår varandra, kan ta intryck av varandras argumentation och rent av byta samhällsuppfattning.

Malinowskis tankar om vidskepelsens sociala nytta kritiserar av Tingsten på flera sätt. Även om vidskepelse och förnuftigt handlande uppträder tillsammans, har därmed inte orsakssammanhanget bevisats. Skulle förnuftigt handlande förutsätta vidskepelse? Om religionen anses bra ur ändamålsenlig synpunkt, varför kan då inte den för Malinowski normerande ändamålsenligheten framföras utan att maskeras som vidskepelse? Bör även civiliserade människor i överensstämmelse med teorin om vidskepelsens sociala nytta söka insätta sina handlingar i ett vidskepligt sammanhang? Hela den funktionalistiska teorin om ideologiernas nytta, konkluderar Tingsten, lider av svagheter att man inte anger vilka mål som uppfylls genom ideologins sociala funktion. »Då det talas om att vederbörande ideologier är nyttiga eller ändamålsenliga, klagörs inte vad som menas med dessa ord, ur vilken synpunkt något bedömes som nyttigt eller ändamålsenligt; orden är lika obestämda och därmed lika litet skickade att bilda utgångspunkten för en analys som de allmänna värderingar, utifrån vilka många representativa ideologer bygger upp sina system.»³³

Ideologiernas funktioner är ändamålsenliga för systemets förmåga att bevaras i en viss given utformning. Så har många statsvetare sedermera besvarat den fråga, som Tingsten ställde. Men detta svar har utsatts för omfattande kritik. På samma sätt som den psykoanalytiska forskningsriktningen anklagats för att förespråka det etablerade samhällets värderingar gentemot radikala minoriteter, har de funktionalistiska forskarna anklagats för att i sina modeller för systembevarande bygga in icke öppet redovisade, konservativa värderingar.

Jag skall här inte mera utförligt behandla den omfattande diskussionen om funktionalismen.³⁴ Låt mig blott erinra om att den moderna funktionalismen i motsats till den tidiga, primitiva funktionalismen inte uppfattar alla

³³ *Åsikter och motiv*, s. 28 f., 44 ff. och 51 (cit.).

³⁴ I *Folket och eliterna* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1970), särskilt s. 19 ff., 190 ff. och 207 ff. diskuterar jag frågan mera ingående.

element som konstruktiva för systemets bevarande. Man räknar numera även med att ett element kan ha en »störande» eller »nedbrytande» effekt på systemet — det kan utgöra en »dysfunktion». Det är emellertid inte alltid lätt att skilja mellan funktioner och dysfunktioner. I idealfallet befinner sig systemet i ett »jämviktstillstånd» till följd av funktionerna hos en rad element. Därefter uppträder ett nytt element och rubbar systemet ur detta tillstånd — en dysfunktion, varigenom systemet kan förskjutas till ett nytt »jämviktstillstånd». I verkligheten är systemet alltid i förändring till följd av att de olika elementen drar åt olika håll. Att kalla en viss riktning hos dessa förändringar för jämvikt och de element som driver systemet i denna riktning funktionella och andra riktningar »ojämvikt» (disekvilibrium) och de därmed förknippade elementen dysfunktionella är en något egendomlig terminologi, som även innebär stora risker från värderingssynpunkt. Det är lätt att låta sig styras av värderingar vid denna klassificering. Och dessa värderingar, så lyder som sagt kritiken, är ofta konservativ natur.

Man måste emellertid skilja mellan det logiska och det historiska sambandet mellan konservatism och funktionalism. Historiskt sett torde det vara svårt att förneka att tillämpandet av funktionalistiska förklaringsmodeller i praktiken lett till konservativa konsekvenser. Men just därigenom har riktningen blivit så kritiserad, att ytterligare modifikationer införts, ägnade att undanröja eventuella logiska samband. I den modernaste versionen, *systemanalysen*, söker man undvika att tala om »naturliga mål» eller »jämviktstillstånd» och förklarar explicit att systemets »mål» måste uppställas »utanför systemet». Genom analys kan man inte nå någon kunskap om vilket mål som är det rätta; »systemets mål» är något principiellt oempiriskt-normativt. Att de olika ideologierna skulle ha en varierande grad av »social nytta» är en föreställning, som numera blivit mindre vanlig. I ett modernt översiktsarbete heter det att anklagelsen för konservatism hos funktionalismen snarare bör riktas mot vissa av riktningens företrädare än mot riktningen själv. »Det är fullt möjligt att utföra en analys på grundval av strukturfunktionalismen utan att påverkas av ideologiska hänsyn, även om det är ett empiriskt faktum, att många analytiker ha utfört analyser på grundval av denna inriktning, vilka varit ideologiskt färgade. Det bör i rättvisans namn också sägas, att själva analysinriktningens karaktär gör det relativt lätt att utan större eftertanke halka in på 'konservativa' mönster och snedvridningar, och att man således särskilt måste vara på sin vakt mot denna risk. Detta är således ett verkligt problem, men det är inte samma sak som att den strukturfunktionalistiska analysinriktningen som sådan skulle vara oupplösligt förknippad med en grundläggande ideologisk bias.»⁹⁵

⁹⁵ Oran R. Young: *Analysinriktningar inom modern statsvetenskap* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1970), s. 55. Amerikanska originalet utkom 1968.

Hellre än att förklara även en analys av ideologiernas funktioner omöjlig att genomföra inom värderativismens ram, torde det vara möjligt att rensa de funktionella förklaringsmodellerna från de värdeteoretiskt mera diskutabla beståndsdelarna — på samma sätt som det varit möjligt att utveckla en värderingsladdad funktionalism till en vetenskaplig systemanalys. För att bara ta ett enda exempel kan man i stället för Mannheims studier, vilka inte byggde på några systematiska empiriska undersökningar, söka utreda vilka samband som faktiskt föreligger mellan social miljö och politisk åskådning. Antingen kan man då som Carl Arvid Hessler genom kvalitativ idéanalys undersöka hur skilda samhällsgrupper med skilda idéer som vapen kämpat om rätten att sätta sin prägel på statens beslut.³⁶ Eller också kan man som i valundersökningarna med kvantitativ metod studera hur t.ex. väljarnas socioekonomiska status hänger samman med deras partiuppfattning, ideologiska medvetenhet, politiska information etc.

Det finns de som frågat sig, vad som blir kvar av en funktionell ideologi-analys, om man tar bort sådana mera originella idéer som »frisk personlighet», »jämlikhetstillstånd», »social determinism». Eugene Meehan skriver: »We are left with the commonsense proposition that it is a profound mistake to ignore the private aspects of the behavior of public figures, a proposition that few significant commentators on politics since Plato have rejected or overlooked. We are also left with a nagging suspicion that it is an error of equal dimensions to ignore the public aspects of the behavior of private persons — as Freud did so systematically.»³⁷

Meehans försök till trivialisering av vad jag här kallar den funktionella ideologianalysen torde bottna i en något oklar uppfattning om vad som är objektet för denna analysinriktning. Som den moderna statskunskapens objekt angavs i första meningen i denna uppsats politiska system och politiska ideologier. Om någon vill studera innehållet i en politisk ideologi, kan ett beaktande av ideologins psykologiska och sociala omgivning säkert ge många goda uppslag. Men huvudobjektet för en analys av ideologiernas funktioner är det system, i vilket ideologierna spelar dessa roller — inte själva ideologin.³⁸

³⁶ Carl Arvid Hessler: »En forskningsuppgift», *Svensk Tidskrift* 1942, s. 168—173; dens.: *Staten och konsten i Sverige* (Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, 1942). Huvuddelen av Hesslers forskningsinsats gäller dock ideologiernas innehåll (jfr t.ex. nedan not 52).

³⁷ *Contemporary Political Thought*, s. 242.

³⁸ Synpunkten framförs i ett intresseväckande metodkapitel i Evert Vedungs numera ventilerade avhandling *Unionsdebatten 1905* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1971). Vedung visar bl.a. hur de argument som framfördes i unionsdebatten inte blott var uttryck för en speciell inställning i sakfrågan utan även ingick i ett parti-strategiskt mönster och i olika politiska grupperingars allmänna samhällsuppfattning. Vedung skiljer mellan innehållslig och relationell idéanalys. Till den innehållsliga

Låt mig exemplifiera detta med en proseminarieuppsats — ingående i det stora Kommunal forskningsprojektet — som nyligen ventilerades. Författaren hade gått igenom ett antal ledare i Kommunal Tidskrift, organ för Svenska Kommunförbundet. I och för sig hade det varit möjligt för författaren att söka klargöra det politiska innehållet i dessa ledare: vilken miljöpolitik sökte förbundet driva i sin tidskrift, vilken bostadspolitik, vilken kulturpolitik? Men hans intresse var ett annat. Han ville undersöka i vilken utsträckning det förelåg några konflikter mellan förbundet och statsmakterna och i vilken mån förbundet fungerade som normkälla för kommunerna. Författaren lyckades visa, att förbundet med stor konsekvens drev kommunernas intressen gentemot statsmakterna, under det att förbundets förslag till kommunerna framfördes i mera försiktiga ordalag; författaren talade om »en mycket diffus normering» från förbundets sida gentemot kommunerna.⁹⁹

Vad denna proseminarieuppsats sökte visa var hur det politiska systemet fungerade i ett viktigt avseende, inte i första hand vilka politiska idéer som kommunförbundet framförde.

Även om vissa fantasieggande och extravaganta föreställningar utrensas ur de förklaringsmodeller, som brukar komma till användning när man studerar de politiska ideologiernas funktioner — en åtgärd som synes nödvändig om analysen skall vara förenlig med den värderelativistiska hållningen — leder det dock inte till att detta slags ideologiforskning blir »trivial». Tvärtom öppnar den funktionella ansatsen en möjlighet att även infoga de politiska idéerna och de politiska ideologierna i en generell statsvetenskaplig systemanalys. Ideologiernas funktioner kan göras till föremål för samma typ av empirisk analys som väljarbeteende, påtryckningspolitik, partistrategier.

I sin över sexhundra sidor digra uttolkning av värderelativismen berättar Arnold Brecht på ett ställe, hur en av hans doktorander en gång fick frågan varför Lenin ansåg det omöjligt att genomföra socialismen med demokratiska metoder. »He answered that what had made Lenin think in terms of dictatorship was the fact that his brother had been hanged by the Czar; this event warped his thinking in the direction of radicalism. When I tried to induce the candidate to distinguish between the psychological genesis of Lenin's theory and its content and validity, he repeated his answer with

för han semantiska och logiska metoder samt metoder för att fastställa verklighetsomdömens hållbarhet. Till den relationella räknar han genetiska, psykologiska och sociologiska metoder i politisk idéanalys.

⁹⁹ Karl-Erik Lindh: *En undersökning av ledarna i Kommunal Tidskrift* (opublicerad proseminarieuppsats i statskunskap, Uppsala 1970), cit. s. 22.

increasing emphasis. But, then, *is* it possible to carry through socialism with purely democratic means, or not?»⁴⁰

Är det verkligen oförenligt med värderelativismen att söka driva analysen längre än till att undersöka växelverkan mellan ideologin och dess omgivning? Hamnar varje sådant försök oundvikligen i värdeobjektivistiska pretentioner att man känner sanningen även beträffande sådana utsagor, som vi vant oss vid att betrakta som vare sig sanna eller falska? Det finns anledning att återvända till frågeställningen om ideologiernas innehåll.

Tvärtemot vad Strauss och Voegelin sökt göra gällande, ansåg Max Weber att kritik av ideologiernas innehåll var en av samhällsvetenskapens största uppgifter. Weber betraktade ingalunda alla värderingar som lika bra (eller lika dåliga). Han ville analytiskt göra en klar skillnad mellan verklighet och värde, mellan vetenskap och politik. Men slutsatsen av detta »is certainly not that value judgments are to be withdrawn from scientific discussion in general»; och han fortsatte: »criticism is not to be suspended in the presence of value judgments».⁴¹

För att åskådliggöra hur en vetenskaplig prövning av ideologiernas innehåll på värderelativistisk basis kan gå till, utvecklar vi vår figur och — jämte vissa mindre justeringar — fyller den tomma cirkeln som symboliserar ideologin (figur 2).

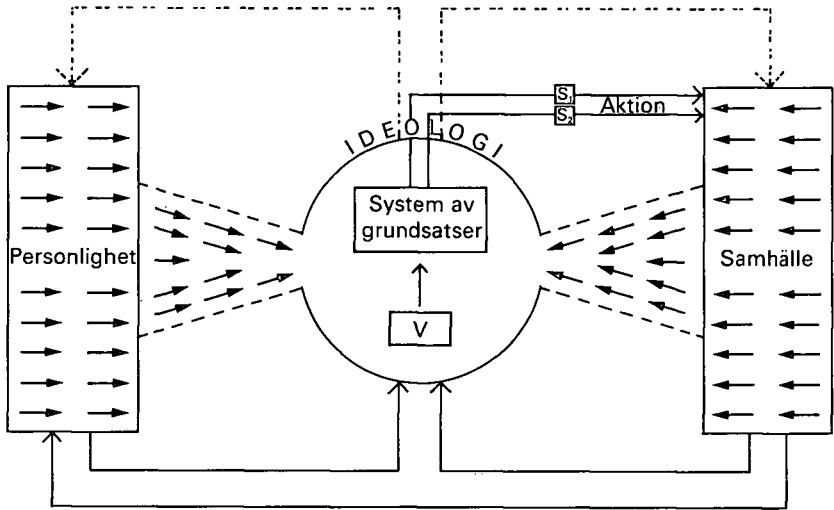
Från samhället strömmar en mängd intryck mot iakttagaren. Det är endast ett urval av verkligheten han observerar: det perspektiv han anlägger på samhället från sin ideologiska utgångspunkt är alltid, som tidigare nämnts, ett selektivt perspektiv. De selektiva intrycken strömmar vidare och konfronteras med ideologins övriga komponenter, dels värderingar (V), dels en rad lagrade erfarenheter och iakttagelser, som samordnats inbördes och med värderingarna; efter Stefan Björklund kan man kalla denna komponent system av grundsatser.⁴² Från ideologin härleds vissa ställningstaganden (S₁ och S₂ i figur 2). När dessa omsätts i handling (aktion i figur 2), påverkas samhället.

En första linje i det vetenskapliga studiet av ideologiernas innehåll har gällt en hållbarhetsprövning av ideologiernas samhällsperspektiv. Att den verklighetsuppfattning, som framläggs i ideologiska uttalanden, bör göras till föremål för vetenskaplig kritik har mest energiskt understrukits av Herbert Tingsten. »Ideologier ... äro icke, såsom stundom tanklöst påstås,

⁴⁰ Arnold Brecht: *Political Theory: The foundations of twentieth-century political thought* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1959), s. 13.

⁴¹ Citat från Weber efter Arnold Brecht: *Political Theory*, s. 264. Jfr Sverker Gustavsson: *Debatten om forskningen och samhället*, s. 75 ff.

⁴² Stefan Björklund: *Politisk teori* (Stockholm: Aldus/Bonniers, andra omarbetade upplagan 1970), s. 123 ff. Boken utgavs första gången 1968. Jfr. dens.: »Politisk teori», *Historisk Tidskrift* 1969, s. 225 ff.

Figur 2. Analys av de politiska ideologiernas funktion och innehåll.

väsentligen serier av värderingar. Verklighetsomdömena spela huvudrollen.»⁴³ Om vi återvänder till exemplet med den ruinerade afrikanske jordbrukaren innehåller uppenbarligen den andra av de utsagor vi tillskrivit honom en rad verklighetspåståenden. Det påstås där att de utländska investeringarnas avkastning blott gått till moderföretagen och till en liten inhemsk klass, att klasskillnaderna ökat och levnadsnivån sjunkit för arbetare och jordbrukare. Dessa påståenden är visserligen mycket allmänna och svepande, vilket f.ö. torde vara typiskt för ideologiska uttalanden. Men i princip kan de — efter sedvanlig precisering och operationalisering — göras till föremål för en samhällsvetenskaplig undersökning. En sådan analys av verklighetsföreställningarna i ideologierna kan sägas syfta till att den enskildes perspektiv på samhället, på samma sätt som psykoanalysen kan sägas syfta till att vidga hans perspektiv på sig själv. Ny information kan åstadkomma en förändring i ideologin. Den vetenskapliga kritiken kan medföra att vissa föreställningar inte längre kan upprätthållas.

En annan linje i den vetenskapliga ideologikritiken gäller åskådningarnas logiska konsistens. Hur förenliga är de inströmmande intrycken med ideologins övriga komponenter? Hur förenliga är de senare inbördes? Det utmärkande för ideologier är ju att de anger *generella* direktiv för handlandet. Ett enskilt ställningstagande (S_1) förs tillbaka på vissa allmänna principer (system av grundsatser), som skall kunna tillämpas även i andra frågor (S_2). Kan t.ex. kravet på löneökning föras tillbaka på teorin om

⁴³ Herbert Tingsten: *De konservativa idéerna* (Stockholm: Bonniers, 1939), s. 5.

imperialismen, och kan kravet på förstatligande av utländska företag sägas vara en annan dagspolitisk tillämpning av denna teori?

Om vi här inskränker oss till löneökningsskravets förenlighet med teorin om imperialismen, skulle denna fråga kunna upptas till logisk analys på ungefär samma sätt som Tingsten behandlat konflikten mellan det stora och det lilla perspektivet hos Marx och dennes efterföljare. Man skulle kunna hävda att en socialpolitik i Tredje världen medför samma försvagning av arbetarnas revolutionära inställning som tidigare inträffat i de västerländska staterna. Den sista möjligheten till en proletär världsrevolution, framdriven av den västerländska intelligentian i förening med de fattiga folken, skulle därmed undermineras. Socialpolitiska förslag såsom krav på lönehöjning kan betraktas som en reformism, som är oförenlig med grundsatsen »den marxistiska teorin om imperialismen».

Med stor analytisk finess har Philip Converse genomfört en statistisk bearbetning av några politiska ställningstaganden i syfte att få fram en bild av det ideologiska tänkandets konsistens bland amerikanska politiker och väljare. Om man känner till en persons ställningstagande i fråga 1 borde man kunna göra en förutsägelse om hans inställning i fråga 2 genom att föra tillbaka inställningen i fråga 1 till hans grundsatser och därefter härleda inställningen i fråga 2 från grundsatserna. Converse valde ut ett antal frågor — arbetslöshetspolitik, utbildningspolitik, bostadspolitik, ekonomisk hjälp till utlandet, militärhjälp m.m. — och undersökte vilka samband som fanns mellan ställningstagandet i de olika frågorna; ju starkare samband, desto större konsistens i det ideologiska tänkandet.⁴⁴

Ett av de problem, som denna ideologianalys reser, är om grundsatserna måste vara medvetet levande för människorna, för att man skall kunna tala om ideologier. Converse undersökte även om intervjupersonerna bekände sig till några explicita grundsatser, varvid begreppen »liberalism» och »konservatism» var de enda grundsatser som framträdde empiriskt. Vidare studerade Converse vilken innebörd intervjupersonerna lade in i dessa begrepp och om de på ett godtagbart sätt kunde förknippa dem med de båda amerikanska partierna. »For example, a respondent might indicate

⁴⁴ Philip E. Converse: »The Nature of Belief Systems in Mass Publics», *Ideology and Discontent*. Ed. by David E. Apter (New York: The Free Press, 1964), s. 206—261. De sambandsberäkningar som utförts är ett slags korrelationsanalys (Converse har använt Goodmans och Kruskals tau-gamma koefficient). Om man ur ett stort material vill lyfta fram vissa grundläggande dimensioner — t.ex. i ett antal ställningstaganden söka skönja ett ideologiskt mönster — går tankarna naturligtvis till faktor- och komponentanalys. En sådan metod kan sägas vara mera förutsättningslös, eftersom den inte kräver några antaganden om vilka frågor som bör hänga samman. De koefficienter, som kom fram i Converses beräkningar, var emellertid på massnivå — i motsats till elitnivå — så pass svaga, att Converse fann det klokast att inte genomföra några faktor- och komponentanalys.

that the Democrats were the more conservative because they stood up for the working man against big business. In such a case, there seemed to be a simple error consisting in reversal of the ideological labels. Or a respondent might say that the Republicans were more liberal because they were pushing new and progressive social legislation. Here the match between label and meaning seems proper, but the party perception is, by normal standards, erroneous.»⁴⁵

I en uppsats ett par år tidigare erinrade Ulf Himmelstrand om hur man genom faktoranalys kunde lyfta fram icke uttalade, latenta ideologiska strukturer från en samling manifesta ställningstaganden.⁴⁶

På samma sätt som en prövning av verklighetsuttalandena i ideologierna kan föranleda en förändring i grundsatserna,⁴⁷ kan sålunda en logisk analys göra grundsatserna mera sammanhängande eller — för att tala med Robert Dahl — »more logical, consistent, and explicit».⁴⁸

Diskussionen om ideologiernas latenta och manifesta strukturer tog härom året en ny vändning genom Ralf Helenius' doktorsavhandling. När Helenius talar om »manifest ideologi» syftar han snarast på de uttalanden som görs i partiernas grundläggande program, under det att »latent ideologi» är de principer man kan urskilja i det praktiskt politiska arbetet. Om dessa båda strukturer uppvisar olika profil, bör den senare ta över. »Den latenta ideologin . . . är 'sannare' och mera representativ för partiets ideologi än den manifesta ideologin. Den är dock betydligt svårare att urskilja som vägledare för partiets politiska verksamhet. Även om den inte är direkt 'hemlig', döljer den sig i dokument av typen tal, artiklar, memoarer, pamfletter och debattinlägg vid kongresser.»⁴⁹

Diskussionen är relevant, om vi går vidare i figur 2 för att undersöka relationen mellan de från grundsatserna härledda ställningstagandena och det omgivande samhället. Jag har över dessa pilar skrivit aktion — ideologierna skall ju gē direktiv för handlandet, för samhällspåverkan.

Helenius behandlar utförligt tesen om ideologiernas död. Enligt den striktare ideologidefinitionen⁵⁰ innebär tesen att ideologierna upphört att vara drivkrafter i det dagspolitiska arbetet. För att pröva denna uppfattning är det uppenbart inte tillräckligt att stanna vid den »manifesta ideo-

⁴⁵ *Ibid.* s. 221.

⁴⁶ Ulf Himmelstrand: »A Theoretical and Empirical Approach to Depoliticization and Political Involvement», *Acta Sociologica* 1962, särskilt s. 84 ff.

⁴⁷ Ovan s. 457 f.

⁴⁸ Robert A. Dahl: *A Preface to Democratic Theory* (Chicago and London: The University of Chicago Press, Phoenix Books, 1963), s. 5. Boken utgavs första gången 1956.

⁴⁹ Ralf Helenius: *The Profile of Party Ideologies* (Helsingfors, 1969); dens.: »Partiideologins kvalitet», *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1970, s. 46 (cit.).

⁵⁰ Ovan s. 437 ff.

login» (i Helenius' mening); man bör gå vidare till en analys av de politiska aktionerna, för att se vilken »latent ideologi» som framträder ur motiveringarna till det dagspolitiska handlandet. Enligt Helenius är en ledande anhängare av tesen om ideologiernas död, Herbert Tingsten, benägen att inskränka sin analys till den »manifesta ideolin» och avstå från att analysera med vilka argument politikerna söker omsätta sina grundsatser i handling.⁵¹

Jämte hållfasthetsprövningen av ideologiernas samhällsperspektiv och analys av deras logiska konsistens finns det en tredje linje i forskningen om ideologiernas innehåll, som man i allmänhet tillägger ännu större vikt än de övriga två. Mycket av intresset för de politiska ideologierna har varit idéhistorisk, dvs. man har sökt visa hur de ideologiska begreppen kan ha fått ett nytt innehåll och hur de politiska trossystemen ändrat innebörd under årens lopp. Forskaren vill informera en senare generation om denna idéutveckling och i kritisk anda klargöra hur en tanketradition eller samhällsuppfattning förändrats.⁵²

I det femte uttalandet vi tillagt den f.d. jordbrukaren sägs »den nedärvda afrikanska socialismen» i vår tid mana folken till kamp »mot det kapitalistiska systemet och dess imperialistiska politik». I detta uttalande ryms ett betydande idéhistoriskt problem. »Den afrikanska socialismen» har presenterats av t.ex. Julius Nyerere som något helt annat än den marxism, som utvecklats främst med tanke på det industrialiserade Europas produktionsförhållanden. »Den afrikanska socialismen» anses gå tillbaka på andra samhällsförhållanden än industriproletariatets kamp mot den fria marknadens utslag — såsom kollektiv familjebildning och byarnas gemensamma jordbruk.⁵³ Hur lyckas guerillan förena denna inhemska tanketradition med de utifrån hämtade marxistisk-leninistiska principerna? Arbetar man enligt Lenins program för en internationell resning mot »det kapitalistiska systemet» eller är detta ord blott en fras och kampen främst inriktad på inrikespolitiska förhållanden? En idéhistorisk analys av hur det »socialistiska» tänkandet omvandlats i Afrika under sextioalet kanske kan ge oss en delvis ny bild av guerillans ideologi. Ett sådant klarläggande av tanketraditionen kan i sin tur motivera en förnyad analys av ideologins konsistens — uttalandena kan vara sammanhängande på ett annat sätt än man vid första

⁵¹ Ståndpunkten sammanfattas av Helenius i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1970, s. 48 ff.

⁵² Ett par exempel på denna forskningsriktning är Herbert Tingsten: *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling* (Stockholm: Tiden, 1941) och Carl Arvid Hessler: *Statskyrkodebatten* (Stockholm, Göteborg, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1964).

⁵³ Julius K. Nyerere: »Ujamaa: The Basis of African Socialism», *African Socialism*. Ed. by William H. Friedland & Carl G. Rosberg Jr. (Stanford: Stanford University Press, 1964), s. 245 ff.

anblicken är benägen att tro med hänsyn till de de idéhistoriska associationer, som följer av vissa speciella uttryck («kapitalism», »imperialism»).

Alla de tre linjer i forskningen om ideologiernas innehåll som här presenterats — hållbarhetsprövningen, den logiska metoden och den genetiska metoden — är förenliga med värderativismen. Men forskningen om ideologiernas innehåll har ändå tid efter annan kritiserats för att inte iakttå skillnaden mellan vetenskap och politik. Klarläggande av ohållbara samhällsperspektiv, logiska motsägelser eller en fortskridande förvanskning av idéinnehållet hos ideologierna blir, har man sagt, i praktiken ett angrepp på ideologin. Vetenskapsmannen kommer att spela en politisk roll, när han kritiserar ideologierna.

I en recension av ett av Tingstens arbeten hävdade Gunnar Heckscher i slutet av trettiotalet, att en kritik av ideologiernas innehåll kunde te sig betänkelig för den som i värderativismens namn vill skilja mellan vetenskap och politik. »Det kan för det första givetvis ej vara tillåtligt att använda en analys av denna art i syfte att suggerera fram en viss negativ eller positiv värdering av de olika åskådningarna. Förf. torde själv vara den förste att medgiva, att man då skulle komma att på ett farligt sätt närma sig de skenbart intellektuella men i verkligheten värdebetonade satsar, vilkas förekomst med sådan skicklighet påvisats av Axel Hägerström.»⁵⁴ I ett eget arbete från samma tid förklarade Heckscher, att »den i och för sig nyttiga, roliga och icke särdeles svåra tankeövning som består i att analysera ihjäl en samhällsåskådning . . . har föga eller intet att göra med att studera eller inverka på den politiska och sociala åsiktsutvecklingen som helhet.»⁵⁵

Gunnar Heckscher sökte sålunda ifrågasätta själva den idékritiska forskningsriktningen. Han ansåg att den idékritiske forskaren under vetenskapens täckmantel kunde bedriva politik: de kritiserade satserna var endast »skenbart intellektuella», i verkligheten var de värderingar och därför inte tillgängliga för vetenskaplig prövning eller kritik.

Tingsten gick i svaromål. Vad innebär det att analysera »ihjäl» en åskådning? »Med detta kan menas antingen blott att åskådningen vid analysen visar sig vara orimlig och osammanhängande — så mycket värre för åskådningen, men detta är icke den analyserandes fel — eller tillika att åskådningen på grund av denna analys förlorar sin övertygande kraft — ett fall, om vilket vetenskapsmannen icke har att bekymra sig (möjligen kan han, om han är road av sådana reflexioner, konstatera dess osannolikhet).»⁵⁶

⁵⁴ Gunnar Heckscher i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1939, s. 492.

⁵⁵ Dens.: *Svensk konservatism före representationsreformen I. Den historiska skolans genombrott i Sverige* (Uppsala och Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1939), s. 17.

⁵⁶ Tingsten i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1939, s. 500.

Tingstens svar synes ostridigt. Om en politisk åskådning är osammanhängande, uppställer värderativismen inte något förbud mot ett konstaterande av detta förhållande. Därav följer även att vissa ideologier kan ha mera att förlora på en idékritik än andra. Något krav på att skilda partier skall gynnas eller missgynnas i samma utsträckning av en analys föreskrivs naturligtvis inte i den värderativistiska teorin om skillnaden mellan vetenskap och politik.

Men frågan om idéanalysens »vetenskaplighet» förtjänar ändå att upptas till en något utförligare diskussion.

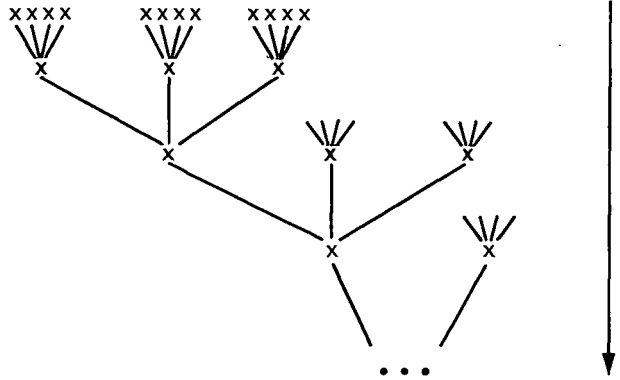
Låt oss till en början besinna vad vi menar med »vetenskaplighet». Vetenskap är ju inte blott något negativt — frånvaro av politiska värderingar. Till vetenskapen knyter vi även vissa positiva förhoppningar om att med dess hjälp kunna förklara den värld vi lever i. Våra försök att formulera sådana förklaringar kan karakteriseras som en strävan att *systematiskt reducera* en rad enskilda iakttagelser till allt mer grundläggande dimensioner, mönster, sammanhang (se figur 3a). Genom att t.ex. studera en uppsättning politiska och sociala data söker vi foga samman våra observationer till en uppfattning om ett system av partier i konkurrens om väljarnas röster. Ett maximum av den information, som finns hos de iakttagna fenomenen, skall återfinnas i den eller det fåtal dimensioner vi fått fram genom reduceringen.

Enligt en uppfattning är denna reducering från specifika politiska fenomen till generella politiska mönster helt enkelt skillnaden mellan historia och statskunskap. (Å andra sidan säger sig många historiker numera också eftersträva generalitet, och statsvetare har i alla tider lämnat källkritiska bidrag till förståelsen av specifika politiska problem.)

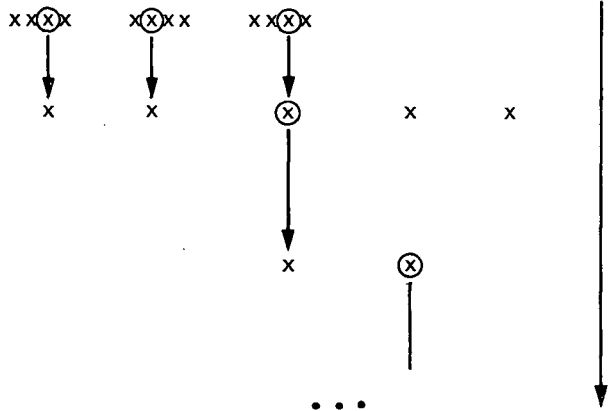
Reduceringen kan drivas vidare i flera steg, som framgår av figur 3a. (Varje steg medför dock förlust av viss information, som från andra synpunkter kan vara av intresse.) En teori om den sociala strukturens betydelse för medborgarnas partival kan sammanställas med andra teorier om drivkrafterna bakom det mänskliga handlandet. På så sätt kan man få fram generaliseringar om människans psyke. Från psykologin kan man gå vidare till biologin och från biologin till de mest grundläggande vetenskaperna kemi och fysik.⁵⁷

Men ibland händer det att det insmyger sig ett fel i strävan efter allt mer grundläggande förklaringar. Jag skulle vilja kalla detta misstag »det reduktionistiska felet» (se figur 3b). Detta händer när någon mer eller mindre godtyckligt för tillbaka element på en (eller flera) dimensioner utan att genomföra någon systematisk analys. Ett system med elementen a-b-c-d

⁵⁷ Jfr Mario Bunge: *Scientific Research II. The search for truth* (Berlin, Heidelberg, New York: Springer-Verlag, 1967), s. 41.

Figur 3 a. Den reduktionistiska metoden.

Figur 3 b. Det reduktionistiska felet.

påstås — metafysiskt — »egentligen» bestå enbart av c (eller rent av e); eller också — mera tanklöst — förbises systemets övriga element och slutsatserna grundas enbart på c. Så länge man inte kan visa att reduceringen lett fram till en i någon mening mera grundläggande dimension — en dimension som komprimerar ett maximum av den information som finns i de iakttagna fenomenen — har man gjort sig skyldig till det reduktionistiska felet. Det utmärkande för detta fel är alltså att vederbörande i den i och för sig vällovliga avsikten att dra slutsatser och formulera teorier inte komprimerar den information som finns tillgänglig utan helt enkelt bortser från viss information. Ett sådant tillvägagångssätt är vetenskapligt sterilt. Man förmår inte lyfta fram den dimension, som förenar flera olika system, för att på så sätt komma fram till generaliseringar. Processen blir en oavbruten kedja av god-

tyckliga val, som aldrig når utöver de ursprungliga iakttagelserna, som aldrig når fram till grundläggande mönster.

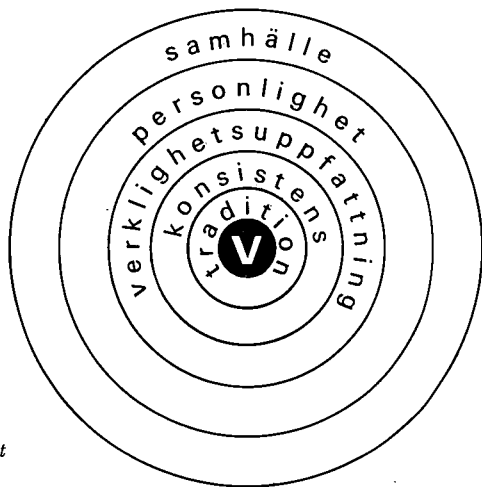
En användning av den reduktionistiska metoden i ideologiforskningen skulle utgå från en serie uttalanden av ungefär samma slag som i vårt exempel (ovan s. 438 f) men från många, säg ett tusental personer. En systematisk analys kanske visade att de personer som värderade majoritetsregeln högt också hade en utvecklingsoptimistisk verklighetsuppfattning, en politisk självkänsla etc. Med hjälp av t.ex. komponentanalys skulle man kanske kunna reducera de många uttalandena till ett fåtal ideologier: demokrati-dimensionen, kommunistdimensionen etc. I princip är det inget som hindrar att man bedriver ideologiforskning på detta sätt — det förefaller i själva verket att vara ett mycket lockande företag. Men i praktiken är sådana försök ovanliga. Ett av de mest intressanta experiment som gjorts är vissa partier i Converses anförda uppsats, vari han sökt lyfta fram grundläggande ideologiska dimensioner ur ett antal dagspolitiska ställningstaganden.⁵⁸

Det reduktionistiska felet skulle uppträda, om någon utan att företa en systematisk analys godtyckligt valde ut ett par uttalanden och förklarade att det var av detta (och blott detta) som ideologin bestod.

I figur 4 har jag rekapitulerat de olika infallsvinklar på ideologiforskning, vilka diskuterats i denna uppsats. Ideologins värderingselement omges i figuren av fem lager av betydelse för ideologins utformning, vilka alla är tillgängliga för vetenskaplig analys: samhällspåverkan, personlighetspåverkan, verklighetsuppfattningar i ideologin, ideologins konsistens och ideologins tradition. Det finns en risk att ett forskningsresultat avseende endast en aspekt av en ideologi totaliseras: om en analys av en ideologi visar att den i ett visst avseende är bristfällig, kan det vara frestande för t.ex. politiska motståndare att bortse från eller förtiga övriga element i ideologin och därmed söka reducera ideologin till just det element, där brister påvisats.

Ett uttryck för detta fel är försöket att reducera det ideologiska ställningstagandet till en fråga om ideologins sociala ursprung. Mot den afrikanska guerillans kommunistiska förkunnelse (eller västeuropeiska kommunistpartiers propaganda) anförts att den kommunistiska ideologin uppstod under samhällsförhållanden, som är fundamentalt annorlunda än i Tredje världen i dag (eller i Västeuropa i dag). Här har man alltså bortsett från psykologi, empiri, logik och tradition och — framför allt — från värderingskärnan och godtyckligt valt idésystemets sociala element som dess grundläggande dimen-

⁵⁸ Ovan s. 458 f. Sedan manuskriptet till denna uppsats färdigställt har jag själv genomfört en typ av dimensionsreducering, avseende nationalismens ideologi. Se min recension som fakultetsopponent på Evert Vedungs avhandling Unionsdebatten 1905, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1972, s. 282 ff. För andra typer av dimensionsreducering, se mitt arbete *The Swedish Electorate 1887—1968* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1972), s. 77—93 och 205—227.

Figur 4. Ideologins värderingselement med dess omgivande lager.

sion. Men en social analys är ju inte något avgörande argument mot det berättigade, som kan finnas i en åskådning. Som inledningsvis framgick är det just denna benägenhet att totalisera den sociala aspekten på ideologierna, som utmärker den holistiska marxistiska ideologianalysen.

Ett annat uttryck för det reduktionistiska felet är försöket att reducera det ideologiska ställningstagandet till en fråga om psykopatologi. Om man kan visa att den f.d. jordbrukaren uppvisar en labil affektreaktion, är ju detta resultat — lika litet som den sociala analysen av kommunismens ursprung — ett avgörande argument mot det eventuellt berättigade i denna åskådning. Ett svenskt exempel på detta sätt att resonera utgör en psykiaters uttalande i radioprogrammet OBS för några år sedan, vari han kommenterade vissa Vietnamdemonstrationer. Han fann anledning att »klaga över de otillräckliga barnpsykiatriska resurserna, man skulle hellre inom barnpsykiatrin ta hand om dessa så slapp de kanske att demonstrera på det här sättet».⁵⁹

Lika felaktigt är försöket att reducera ett ideologiskt ställningstagande till enbart en fråga om verklighetsuppfattning. Av stor betydelse för den f.d. jordbrukarens beslut att ansluta sig till guerillan var hans uppfattning att utländska företag verkligen ekonomiskt exploaterade hans land och folk. Detta kan förefalla vara ett starkt motiv. Men det finns också välkända idéhistoriska argument mot ett sådant ställningstagande. Är det säkert, frågar liberalerna, att en *socialistisk* samhällsomdaning i syfte att ändra på dessa förhållanden är förenlig med vissa grundläggande mänskliga fri- och

⁵⁹ OBS 21.12.1967 (Snabbprotokoll från Sveriges Radio).

rättigheter? Efter revolutionen kommer en ny härsarklass att uppträda, blott med så mycket värre förtryck eftersom den har monopoliserat såväl den ekonomiska som den politiska makten. Om man tar hänsyn även till andra beståndsdelar i ens ideologi — till vissa hotade frihetsvärderingar — blir slutsatsen enligt liberal uppfattning att man bör eftersträva ekonomiska förändringar på annat sätt än genom socialistisk revolution.

Försök att reducera ideologin till verklighetsuppfattning avser ofta mindre problem än de storslagna samhällsperspektiv, som finns i vårt exempel (»ut-sugning», »revolution», »frihetsförlust»). Den verklighet man beskriver i dessa fall är inte samhället utan ett politiskt partis uppfattning om samhället. Ofta karikerar ju de politiska partierna varandra. Om en analys visat att folkpartiet givit en missvisande framställning av moderata samlingspartiets program, kanske en folkpartist som erfar detta överger sitt parti, eftersom han inte vill stödja ett demagogiskt parti. Men detta ställningstagande kan mycket väl vara irrationellt med hänsyn till hans egna värderingar. Folkpartiets propaganda innehåller ju även mycket annat — t.ex. vissa socialliberala värderingar som i exakt denna utformning endast förekommer i folkpartiet. Att överge dem kan vara mindre rationellt än att stödja ett parti, som i vissa frågor ägnar sig åt demagogi.

I en fjärde utformning kan det reduktionistiska felet uppträda som ett försök att reducera ideologin till logik. Men även om man kan påvisa motsägelser i en ideologisk förkunnelse — som mellan löneökningsskravet och den marxistiska teorin om imperialismen i vårt exempel — är det ju inte säkert att detta resultat skall bli avgörande för ens slutgiltiga ställningstagande till ideologin.

Lika osäkert är det, slutligen, hur man privatpolitiskt skall låta sig påverkas av en vetenskaplig analys som visar att en sammanslutning, som söker värva ens stöd, övergivit den idétradition den åberopar sig på. Det är ju inte säkert att en man, som kallar sig socialist och eftersträvar klassutjämning och solidaritet, skall upphöra att stödja ett parti, därför att detta övergivit de ursprungliga marxistiska planerna på revolution. Han måste först pröva hur partiets nya dagspolitiska program — t.ex. nationell utveckling, full sysselsättning — överensstämmer med hans värderingar om klassutjämning och solidaritet. Den enskildes ideologiska ställningstagande kan inte reduceras till en fråga om idékritisk traditionsförmedling.

Även för analysen av de politiska ideologierna har sålunda det reduktionistiska felet stor relevans. Det var denna risk Heckscher insåg i sin recension i slutet av trettioalet, när han varnade för att den vetenskapliga idékritiken kunde suggerera fram en viss negativ eller positiv värdering av de olika åskådningarna som helhet, trots att endast vissa av dess element var tillgängliga för vetenskaplig prövning. Vilken slutsats skall man då dra av Heckschers reflexion? Så vitt jag förstår kan man inte dra någon slutsats

alls — annat än att hoppas på en sådan höjning av den allmänna debatt-nivån, att denna rensas från politiskt missbruk av vetenskapliga resultat (såsom försöket att reducera en ideologi till en fråga blott om socialt ursprung, blott om psykopatologi, blott om verklighetsuppfattning, blott om logik, blott om idétradition). Slutsatsen att man i vetenskapens namn inte kan bedriva ideologikritik av det slag Tingsten gjort är däremot förhastad. Med största möjliga klarhet bör forskaren markera gränsen mellan vetenskap och politik. Med energi bör han vända sig mot alla försök att reducera ideologin till vetenskap, mot varje tendens att förneka ideologins oempiriska kärna av värderingar. Men skulle likväl hans resultat klart och tydligt missgynna en viss åskådning, finns — såvitt jag kan förstå — inget annat svar än Tingstens: »så mycket värre för åskådningen, men detta är inte den analyserandes fel».

För att motverka det reduktionistiska felets användning och spridning kan man söka påvisa de politiska ideologiernas komplexa natur. Den synpunkten kan inte nog ofta upprepas, att om en vetenskaplig ideologikritik blottlägger vissa brister hos en åskådning, bör värderrelativisten — i stället för att tanklöst överge hela den kritiserade ideologin — noggrant studera, vilka element som befunnits bristfälliga och väga dessa brister mot andra, positiva drag i åskådningen. Han bör — med Converses ord — överväga de olika elementens »centralitet» för hans åskådning: ju viktigare ett element är, desto större centralitet har det.⁶⁰ Den rationelle medborgaren tar del av ideologikritiken och gör därefter ett övervägande av de olika elementens centralitet, innan han förändrar sitt politiska trossystem till följd av den nya information han erhållit.

Det utmärkande för värderrelativismen är tanken att man aldrig genom vetenskaplig prövning kan visa att det är värderingselementet i en ideologi som är »bristfälligt». Skulle ett sådant påstående framföras, är det just ett uttryck för det reduktionistiska felet, ett otillåtet gränsöverskridande mellan vetenskap och politik. Värderingselementet skall klarläggas men kan inte falsifieras. Även om en forskare uppfyller detta krav, kan läsaren — som Heckscher antyder — dock suggereras till en negativ eller positiv attityd till de olika åskådningarna. Jag har här sökt visa att de olika lager som omger kärnan av värderingar i en ideologi kan skalas bort och analyseras utan att värderingselementet för den skall angripas. Dessa yttre höljen har vetenskapsmannen ingen skyldighet att respektera. Om han gjorde det skulle han inte kunna fullgöra sin kritiska uppgift att ifrågasätta de olika ideologiernas innehåll. Varje system av intryck, värderingar, grundsatser och ställningstaganden kan formuleras på olika sätt. Forskningen om ideologiernas innehåll syftar till att med utgångspunkt från en given värdering

⁶⁰ *Ideology and Discontent*, s. 208.

eller serie av värderingar framställa ideologierna så klara och sammanhängande som materialet tillåter.

Under det senare halvsekle har värderativismen vid upprepade tillfällen angripits för att den leder till en politiskt omedveten vetenskap, som bortser från mänsklighetens grundläggande värdeproblem. I det tidiga sjuttioalets statskunskap är det framför allt den i Västerlandet pånyttfödda marxismen, som utmanar värderativismen med sina anspråk på att i vetenskapens namn kunna döma mellan konkurrerande ideologiska föreställningar. Det är därför nödvändigt att ännu en gång överväga exakt vad man kan och vad man inte kan göra inom ramen för värderativismen. Vid ett sådant övervägande finns det anledning att erinra om att värderativismen inte framfördes i syfte att utplåna kritik eller ifrågasättande av värderingar. Visserligen framförs ibland den uppfattningen att samhällsvetenskapen — för att undvika det reduktionistiska felet — bör avstå från att kritisera ideologiernas innehåll; en analys av ideologiernas funktioner anses däremot mindre riskabel från värderingssynpunkt. Men denna tankegång synes förutsätta att ett ställningstagande till en politisk ideologi endast kommer fram i den öppet framförda kritiken. I själva verket kan den mera subtila värdeproblematik, som döljer sig i utformningen av teoriramar för analys av ideologiernas funktioner, vara lika förrädisk. Värdeproblemet övervinns kort sagt inte genom val av objekt — politiska system och de funktioner ideologierna där har i stället för ideologiernas innehåll — utan i ett konsekvent hävdande av principen att man i vetenskapens namn inte kan säga att en värdering är sann eller falsk.

Värderativismen gör det möjligt att såväl studera ideologiernas funktioner som att kritisera deras innehåll. Men högre ambitioner bör forskaren inte ha. Söker han som värderativismens marxistiska och icke-marxistiska kritiker att även fastställa värderingselementets sanningshalt överskrider han gränsen för det vetenskapligt möjliga. De politiska värderingarna ställs visserligen i ständigt ny, mer eller mindre gynnsam belysning, allt eftersom forskningsresultaten vidgar människans perspektiv på samhället och på henne själv. Men till ett slutgiltigt ideologiskt bokslut har vi ännu långt, dit kommer vi kanske aldrig. Det skulle ju betyda att man tror sig ha genomskådat alla de faktorer som har betydelse för ideologierna, att perspektiven inte ytterligare går att vidga. Det är sådana genvägar till »sanningen» som komprometterar den på värderativismens grund vilande vetenskapliga kritiken av de politiska ideologierna.

Juni 1971

UNIVERSITETSAUTONOMI OCH STUDENTPARTICIPATION I SVERIGE OCH USA

AV OLOF RUIN

Lokala universitet brukar, även när de är finansierade med offentliga medel, i ett flertal länder åtnjuta en viss självstyrelse, en viss beslutsautonomi. Detta gäller i hög grad de amerikanska statsuniversiteten. Det gäller i någon mån också de svenska universiteten.

Historiskt sett finns det flera skäl för att universiteten kommit att ha en självstyrelse, som inte beviljats andra grenar av offentligt finansierad verksamhet. Ett skäl är att universiteten uppfattas vara befolkade av bästa tänkbara experter på den verksamhet som bedrivs där. Man har då framförallt tänkt på dem som producerar undervisning och forskning — lärarna — och inte på dem som är heltidsanställda för administrativa uppgifter eller dem som i egenskap av studenter konsumerar universitetens tjänster. Ett annat skäl för universitetsautonomi har legat i verksamhetens karaktär. Den har uppfattats som tämligen ömtålig och känslig. Det som sker vid universiteten har ofta ansetts må bra av — öka i bredd, originalitet, uppslagsrikedom — om inte yttre kontroller och föreskrifter tillåtit bli för påträngande.

Samtidigt som lokala universitet i ett flertal länder åtnjuter en viss grad av beslutsautonomi, är de en självfallen del av det samhälle som omger dem. Dels är de beroende av samhällets stöd för sin verksamhet. I Sverige är de lokala universiteten helt och hållet finansierade med offentliga medel. I USA stöder sig statsuniversiteten inte enbart på delstatliga och federala anslag; de har som finansieringskällor också avgifter från de studerande, donationer från f.d. elever och andra samt forskningsanslag från de stora privata fonderna. Dels påverkar universiteten också på ett djupgående sätt det samhälle som stöder dem. Deras undervisning syftar till att utbilda personer till olika arbeten i samhällets tjänst. Deras forskning bibringar samhället nya kunskaper osv.

De flesta universitetsväsen inrymmer ett avvägningsproblem mellan det som talar för att bibehålla eller rentav utveckla en viss självstyrelse och det som motiverar en yttre styrning och kontroll. Problemet har en ständig aktualitet. Det har emellertid under de gångna åren fått en ny komplexitet

som en följd av det gångna decenniets studentkrav, framförda över så gott som hela världen, på delaktighet i lokala universitets skötsel.

Argumentationen som utvecklats till förmån för dessa krav har åtminstone i Sverige och USA varit påfallande mager och torftig. Korta eldande artiklar, utprop av olika slag, allmänna och ulliga formuleringar i betänkanden, sådant finns det gott om. Mycket av det som sagts påminner om sådant som överhuvud brukar sägas till förmån för ökad beslutsdelaktighet i lokala enheter av olika slag. Tre temata brukar kunna urskiljas i sådana diskussioner. Ett är att den enhet som man är nära berörd av eller direkt innesluten i skall betraktas som ett politiskt system i sin egen rätt. Ett annat är att ökad delaktighet i beslutsfattandet skapar en känsla av gemenskap, som både är ett värde i sig och har en serie gynnsamma konsekvenser. Ett tredje tema slutligen i diskussioner av denna art brukar vara att delaktighet i beslutsfattande är uppfostrande och utbildande.¹

Det första av dessa tre temata anknöt, när det utvecklades av studenter som begärde inflytande över lokala universitets skötsel, nära till universitetens autonomitradition. I många studenters argumentation framstod lokala universitet som politiska enheter av nästan samma erkända slag som en kommun eller en stat. Liksom medborgarna i en kommun eller stat uppfattas ha intressen att bevaka och åsikter att förfäktas i relation till utformningen av dessa enheters politik, sades de studerande böra ha denna rätt i relation till det universitet som de är inskrivna vid. Denna studenternas demokratiskt förankrade argumentation ger det gamla avvägningsproblemet mellan universitetsautonomi och universitetsstyrning dess nya komplexitet. Studenterna begär alltså inte, såsom lärarna ursprungligen kunde göra, rätt att delta i utövningen av en viss självstyrelse på universitetens vägnar därför att de anser sig vara experter på den verksamhet som bedrivs. I stället begär de denna rätt därför att de anser att människor överhuvud bör ha rätt att utöva inflytande över en verksamhet, som de är nära berörda av.

Studenterna är naturligtvis inte de enda grupper i samhället som är berörda av universitetens verksamhet. Det finns många fler. Dels sådana som är anställda vid universiteten såsom lärare och administrationspersonal. Dels sådana som är verksamma utanför universiteten, t.ex. de som finansierar universitetens verksamhet via skattemedel, de som är presumtiva studerande och de som anställer de utexaminerade. I detta sammanhang är det relationerna mellan de studerande och de utanför universiteten som intresserar. Det gamla avvägningsproblemet mellan universitetsautonomi och universitetsstyrning kan, mot bakgrund av alla olika typer av grupper som är berörda av universiteten, uttryckas på detta sätt: I vilken utsträckning

¹ Se t.ex. *T. E. Cook* och *P. M. Morgan*, *Participatory Democracy*, San Francisco, 1971 samt *C. Pateman*, *Participation and Democratic Theory*, Cambridge, 1970.

och på vilka områden är det rimligt att låta en universitetsvilja råda, som formats både av dem som är anställda vid universiteten och av dem som för ögonblicket konsumerar universitetens tjänster i sin egenskap av studenter? I vilken utsträckning och på vilka områden är det rimligt att i stället låta en vilja gälla som formulerats av företrädare för alla dem som representerar en majoritet av samhället?

Ett svar på denna avvägningsfråga påverkas av flera faktorer. Att döma av det som skett och sker i Sverige och USA förefaller tre faktorer vara särskilt centrala. 1) En är den utformning och omfattning som universitetens självstyrelse fått. 2) En annan är de attityder som samhället intar till de studerande och deras organisationer. 3) En tredje faktor, nära sammanhängande med den förra, är den närhet resp. avstånd som uppfattas existera mellan vad studenterna önskar och samhället kan acceptera. På alla dessa punkter skiljer sig Amerika och Sverige från varandra.

1. Utformning och omfattning av universitetens autonomi

I Amerika ligger autonomin hos lokala statsuniversitet — jag beaktar inte i detta sammanhang de privata universiteten — i själva *omfattningen* av det sakområde om vilket dessa universitet har kompetens att fatta slutgiltiga beslut. Det är klart att omfattningen av detta sakområde varierar från delstat till delstat. Överlag utnämner dock amerikanska statsuniversitet, i motsats till de svenska, all sin personal, lärare likaväl som administratörer. I regel omhänderhas också löneförhandlingarna av det lokala universitetet. Amerikanska statsuniversitet utformar vidare själva, i motsats till de svenska, sina utbildningsprogram; vilka institutioner som skall finnas, vilka examina som skall erbjudas, vilka fordringar som skall ställas osv. Amerikanska statsuniversitet fastställer slutligen också i allmänhet själva, i motsats till de svenska, de stadgar och föreskrifter som reglerar den egna verksamheten.²

Särskild stor självständighet åtnjuter de statsuniversitet i Amerika, som har sin autonoma ställning uttryckligen garanterad i delstatens författning. Michigan erbjuder det bästa exemplet på sådana universitet. I delstatens författning finns det uttryckligen stadgat, att styrelserna för delstatens olika universitet »shall have general supervision of its institution and the control

² Se i vad gäller relationerna mellan statsuniversitet och delstatliga myndigheter R. O. Berdahl, *Statewide Co-ordination of Higher Education*, Washington, D.C., 1971 och H. Eulau och H. Quinley, *State Officials and Higher Education*, New York, 1970. Jfr L. D. Epstein, "State Authority and State Universities" i *Daedalus* 1970, Summer. Ett standardarbete om hur amerikanska universitet styres är J. J. Corson, *Governance of Colleges and Universities*, New York, 1960. Jfr H. L. Mason, *College and University Government*, New Orleans, 1972.

and direction of all expenditures from the institution's fund». Denna bestämmelse har uppfattats innebära att delstatens legislatur, när den anslår medel till universiteten, inte ens kan specificera till vilka ändamål de skall användas. Universiteten själva har uteslutande rätt att efter eget gottfinnande fördela klumpsummor, som en gång beviljats dem. Denna författningsbestämmelse har vidare uppfattats innebära, att legislaturen inte ens, som en förutsättning för beviljande av anslag, kan uppställa några som helst regler för universitetens verksamhet. Legislaturen kan t.ex. inte, vilket den hade önskat göra, fastställa ett visst antal minimitimmar som lärarpersonal skall undervisa eller kräva att en viss andel av de studerande, som beviljas inträde vid universiteten, skall vara hemmaboende i Michigan. Domstolarna träder, i enlighet med amerikansk tradition, in när oklarhet uppstår om var kompetensgränserna skall anses gå mellan de enskilda statsuniversiteten och olika delstatliga myndigheter. Det hör till vardagen i Michigan, liksom i en del andra stater, att enskilda statsuniversitet stämmer delstatliga myndigheter för att de anses ha inkräktat på en självstyrelse, garanterad i författningen.³

En motpol bland statsuniversitet i fråga om grad av självständighet till de i Michigan är sådana som kommit att inneslutas i ett »multi-campus» system. Det innebär, att förut självständiga universitet sammanslagits till ett enda jättelikt statsuniversitet med en gemensam universitetsstyrelse. Berkeleyuniversitetet är endast en del av University of California, som har »stationer» på ett flertal andra platser i staten. University of Wisconsin i Madison ingår numera sedan några år tillbaka i ett system, som täcker hela staten. I formell mening är alltså Berkely och Madison bara filialer i en statskedja av universitet. I realiteten åtnjuter dock dessa en gång självständiga universitet fortfarande stor individuell rörelsefrihet.

Det amerikanska samhällets styrning och kontroll av sina statsuniversitet — några alltså utrustade med ett stort mått av självstyrelse, andra med något mindre — tar sig två former.

En form är välkänd från Sverige. Den ligger i legislaturens anslagsbeviljande makt. Det finns delstatslegislaturer, som kan vara nästan lika specifika i sina anslagsanvisningar som den svenska riksdagen. Delstatslegislaturer som av konstitutionella skäl är förhindrade att vara detta, såsom den i Michigan, kan ändå påverka universiteten i deras verksamhet genom hotelser om framtida sänkningar av anslag eller löften om höjningar. Flera

³ Jfr ett domstolsutslag av 6/12 1971, *State of Michigan in the Circuit Court for the Country of Ingham*, No. 7659-C, The Regents of the University of Michigan, The Board of Trustees of Michigan State University and The Board of Governors of Wayne State University vs. The State of Michigan. Jfr *The Budgetary Process at the University of Michigan*, Commission on Resource Allocation, The University of Michigan, April 1972.

delstater har också under 60-talet, som ytterligare ett steg i försöken att samordna och planera högre undervisning, skapat s.k. State Boards of Education. Det är alltså institutioner som befinner sig på en högre nivå än de lokala universiteten. De motsvarar dock ännu inte, i omfattningen av sitt arbete eller i sin kompetens att ingripa och reglera, det svenska utbildningsdepartementet och det svenska universitetskanslersämbetet.⁴

Den andra formen av samhällsstyrning och kontroll av de amerikanska statsuniversitetens verksamhet saknar ännu så länge sin motsvarighet i Sverige. Den ligger i sammansättningen av det organ, som fattar de slutgiltiga besluten på de lokala universitetens vägnar: The Board of Trustees eller The Board of Regents. Dessa organ, som alltså fyller funktionen av styrelser för universitet, utses inte, såsom de svenska konsistorierna hitintills, av personer verksamma vid universiteten. De utses i stället av instanser utanför universiteten och de består i regel av personer som inte är knutna till det egna universitetet.

Alla amerikanska universitet — privata likaväl som delstatliga — har en styrelse av detta slag. Formerna för val av styrelse skiftar dock. I vissa stater utses statsuniversitetens styrelse direkt av folket vid allmänna val, i andra av legislaturen och guvernören gemensamt eller av guvernören ensam. Styrelsernas storlek varierar också liksom mandatperiodernas längd. I regel är ledamöterna politiskt förankrade. De är mer eller mindre välkända medlemmar av det demokratiska eller republikanska partiet. Till sitt yrke är de ofta företagsledare, jurister, organisationsfunktionärer eller politiker på heltid. Tämligen sällan är de verksamma som lärare eller administratörer inom högre undervisning och, i den mån de är det, är de som sagt i regel inte knutna till den egna utbildningsanstalten.⁵

Det är alltså dessa av samhället utsedda personer, som omhänderhar och utövar den självstyrelse som amerikanska statsuniversitet åtnjuter. De utser i princip all personal, inklusive universitetets rektor. De fastställer alla utbildningsprogram och utdelar alla examina. De utfärdar alla föreskrifter för universitetets verksamhet, förvaltar all universitetets egendom och gör upp universitetets budget osv. De kan dock i realiteten inte befatta sig med allt detta; de sammanträder som regel bara ett par dagar per månad; deras ledamöter är i regel överhopade med en mängd andra uppdrag. Mycket av vad de gör måste bli ett stadsfästande bara av vad andra föreslagit. Mycket av deras beslutskompetens är också uttryckligen delegerad till andra.

Man kan i mycket betrakta de amerikanska universitetens lekmannasty-

⁴ Jfr *R. O. Berdahl*, a.a.

⁵ De flesta böcker om amerikanskt universitetsväsen innehåller något kapitel om The Regents/The Trustees. Jfr t.ex. *J. J. Corson*, a.a. och *H. L. Mason*, a.a. Ett arbete uteslutande ägnat åt ett studium av dessa organ är *M. A. Rauh*, *The Trusteeship of Colleges and Universities*, New York, 1969.

relser som ett skyddsnät spänt över universiteten. Under detta nät tillåtes de som är verksamma vid universiteten att sköta sina respektive fögderier utan aktiv inblandning av myndigheter utanför universiteten. Detta har av tradition gällt dels universitetsförvaltningen med universitetets rektor i spetsen, dels lärarkåren. Relationerna mellan dessa två grupper och deras respektive kompetensområden är f.ö. en annan vid amerikanska universitet än vid svenska.⁶

Men samtidigt som de amerikanska universitetens lekmannastyrelser i mycket kan framstå som skyddsnät spända över andra grupper, som de facto beslutar, skall man som sagt inte glömma att all kompetens att fatta beslut på universitetens vägnar i sista hand dock ligger i dessa styrelser. Det som ofta ter sig som en formell kompetens kan ibland bli reell. Universitetens styrelser kan känna sig pressade av dem som utsett dem att i vissa situationer eller på vissa områden aktivt gripa in i universitetens verksamhet. Universitetens styrelser kan självfallet också på egen hand, oavsett vad deras uppdragsgivare råkar tycka, känna det motiverat att mer i detalj gripa in i universitetens dagliga verksamhet. Ett verksamhetsområde som dessa lekmannastyrelser överlag förefaller vara intresserade av och där de brukar utveckla stor aktivitet är universitetens finansiella problem.⁷

I Sverige har avvägningen mellan universitetsautonomi och samhällsstyrning av universiteten hitintills på sätt och vis varit den omvända från USA. Autonomi har i mycket legat i själva de former som tillämpas vid de svenska universitetens beslutsfattande. De som själva är verksamma vid ett universitet har fattat de slutgiltiga besluten på universitetets vägnar. De har varit utsedda av sina kolleger. Förr bestod de svenska universitetens »styrelser» — konsistorierna — av rektor och dekaner, alla professorer. På senare år har också representanter för andra personalkategorier liksom för de studerande ingått i konsistorierna. Samhällsstyrningen av svenska universitet har helt enkelt legat i att kompetensen att fatta slutgiltiga beslut i många frågor förlagts på nivåer ovanför de lokala universiteten: i riksdagen, i utbildningsdepartementet eller i universitetskanslersämbetet.

Denna skillnad mellan amerikanskt och svenskt universitetsväsen i avvägningen mellan autonomi och samhällsstyrning kan naturligtvis också ses som en skillnad i grad av centralisering. Amerikanskt universitetsväsende är fort-

⁶ Relationerna mellan förvaltningssidan och lärarsidan vid amerikanska universitet belyses, förutom i de anförda arbeten av Corson och Mason, bl.a. i *N. J. Demerath, R. W. Stephens och R. R. Taylor, Power, Presidents, and Professors*, New York, 1967; *Faculty Participation in Academic Governance*, American Association for Higher Education, Washington, D.C., 1967; *M. Keeton, Shared Authority on Campus*, Washington, D.C., 1971; *J. D. Millett, The Academic Community: An Essay on Organization*, New York, 1962.

⁷ Jfr bl.a. arbetena angivna under ovanstående not.

farande tämligen decentraliserat, svenskt har blivit tämligen centraliserat. Denna skillnad sträcker sig för övrigt också till förhållandena inom det lokala universitetet. De enskilda amerikanska universitetsinstitutionerna åtnjuter sålunda som regel en självständigare ställning än deras svenska motsvarigheter visavi nästa instans inom universitetens organisationshierarki. Det som hos oss kallas fakultet/sektion kallas i Amerika i regel »school» eller »college». »Schools» och »colleges» intar också i sin tur en mera oberoende ställning visavi universitetens centralförvaltning än de svenska fakulteterna/sektionerna.⁸

Det är naturligt att fråga sig, om inte den jämförelsevis stora självstyrelse, som lokala amerikanska universitetet fortfarande är utrustade med, i någon mån sammanhänger med att samhället utanför universitetet utser deras styrelser. Det är en gammal erfarenhet att de som befinner sig i en central position är benägna att låta lägre nivåer vara utrustade med stor beslutskompetens om de kan lita på, hysa förtroende för, dem som fattar besluten på dessa lägre nivåer. De amerikanska statsuniversitetens styrelser har befolkats av personer som, alldeles särskilt om de utsetts av delstatens legislatur eller guvernör, tenderar att ha åsikter som sammanfaller med de politiska makthavarna i staten. Situationen har varit en annan i Sverige. De politiska makthavarna i Sverige kunde visserligen, innan beslutet med nya beslutsformer vid universitetet började tillämpas i slutet av 60-talet, räkna med att de som fattade beslut på lokala universitets vägnar skulle följa centralt givna direktiv och bestämmelser. Dessa lokala beslutsfattare — länge professorer valda av professorer — var ämbetsmän i statlig tjänst. De politiska makthavarna på central nivå kunde däremot inte räkna med att deras egna åsikter och värderingar i utbildningsfrågor skulle sammanfalla med deras som representerade de lokala universitetet. Denna osäkerhet, som ibland slog över i misstrogenhet, har förmodligen i sin tur bidragit till den stora grad av centralisering som vi har inom svenskt universitetsväsen.

2. Attityder gentemot de studerande

De amerikanska studenterna har i motsats till de svenska mycket länge betraktats i ett beskyddande och halvt förmyndaraktigt perspektiv. I någon mån råder denna attityd alltjämt.

De amerikanska universitetet hade sålunda, innan 60-talets våg av studentaktivitet satte in, en mycket vidare jurisdiktion över de studerande än svenska universitet. De svenska universitetens kontakter med de studerande inskränkte sig i huvudsak till det som har att göra med undervisning och

⁸ Ibid.

forskning. De amerikanska universiteten däremot befattade sig också med de studerandes liv utanför föreläsningssalar, seminarierum och laboratorier: var de bor, hur de uppträder, vilka åsikter de har osv. Föreskrifter utfärdades rörande detta liv. De amerikanska universiteten åtog sig också, parallellt med denna vida jurisdiktion, att tillhandahålla de studerande en service på många områden: bostäder, matsalar, möjligheter till sport, hälso- och sjukvård, religiös verksamhet, yrkesvägledning etc. I Sverige handhades dessa uppgifter i huvudsak, om också inte uteslutande, av organisationer vid sidan om universiteten.

De amerikanska universiteten hade i någon mån ambitionen att uppträda som ett ställföreträdande föräldrarpar. Studenter kunde åläggas, och skulle åläggas, ett beteende, som universitetsmyndigheterna fann vara det lämpliga och passande. Denna attityd, traditionell och långlivad, täcktes på ett belysande sätt av uttrycket »in loco parentis». Uttrycket åkallades ständigt.⁹

Dessa »föräldraambitioner» hade i och för sig sin historiska förklaring. De amerikanska universiteten, eller snarare de ganska anspråkslösa institutioner för högre utbildning som föregick dem, uppstod i ett samhälle hårt präglad av puritansk religiositet. De styrdes och övervakades av personer knutna till olika religiösa samfund. Många föräldrar som sände sina barn till dessa institutioner — och ofta betalade stora summor för detta — krävde att deras ätteläggar hölls i tukt och förmaning. En utbildningsanstalts anseende och värde tycks länge ha bestämts lika mycket av dess anseende för en god moral som för hög intellektuell nivå. De som skrev in sig vid amerikanska universitet och colleges var i regel också något yngre än de som påbörjade universitetsstudier i Sverige. Till allt detta anslöt sig också ett utbildningsideal som Amerika delade med England: ungdomar skall inte bedriva universitetsstudier bara för att erhålla vissa kunskaper utan också för att tillägna sig en viss livsstil, för att utveckla hela sin personlighet.

De amerikanska universitetens reglerande hand kändes i början av 60-talet särskilt motbjudande och irriterande på tre områden.

Ett var de studerandes sociala liv i och utanför studenthemmen. Kvinnliga studenter, liksom manliga studenter i början av sin universitetsvistelse, hade t.ex. ännu under 50-talet varit tvungna att bo i studenthem vare sig de själva önskade det eller ej. De som bodde i dessa hem hade vidare fått finna sig i att komma hem senast vid ett visst klockslag. De hade inte fått motta besök av personer av motsatt kön i sina rum annat än vid vissa tillåtna besökstider. Dörrarna måste alltid vara öppna, ljuset tänt. De hade

⁹ Det finns inte något standardarbete bara om «in loco parentis»-traditionen. Den berörs dock i förbigående i ett flertal arbeten om universitetsväsendet i USA liksom i ett antal domstolsutslag. Vidare har United States National Student Association gett ut en serie debattskrifter i ämnet. Se t.ex. *R. Liebert*, *Problems in Student Rights and Freedoms*; *T. O'Toole*, *Elimination of Social Rules*; *E. Schwartz*, *Student Power*.

under inga omständigheter fått inlåta sig i sexuell verksamhet på sina rum. Regler hade också funnits uppställda vid många universitet om lämplig klädsel på universitetsområdet, om rätt att inneha motorfordon, om rätt att konsumera alkohol etc.¹⁰

Ett annat område där universitetsmyndigheterna hade ingripit reglerande hade gällt de studerandes rätt att inbjuda talare, politiska eller icke-politiska, till universiteten och att själva bedriva politisk verksamhet på universitetsområdena. Vissa talare hade på många ställen under 50-talet varit uttryckligen portförbudna, andra talare hade ofta varit tvungna — bestämmelserna varierade från universitet till universitet — att uppfylla vissa krav för att bli accepterade. Det hade också funnits föreskrifter om att lärare måste närvara vid politiska möten organiserade av studenter eller att allsidighet måste garanteras genom rätt för åhörare att ställa frågor osv.¹¹ Vid inget universitet blev studenternas kamp för att få lyssna på vem de ville och få rätt att bedriva politisk verksamhet på universitetsområdet så dramatisk som vid Berkeley hösten 1964.¹² Där lades grunden till det konfrontationsmönster som sedermera skulle upprepas på otaliga amerikanska universitetsområden under 60-talets senare hälft och 70-talets början: protestmöten, beläringar av universitetsbyggnader, förhandlingar mellan representanter för studenter och universitetsmyndigheter under ett närmast krigsliknande tillstånd, polisingripanden, massarresteringar.

Ett tredje område slutligen där universitetens förmyndarattityd gjort sig märkbar gällde studenternas egen organisationsaktivitet. De enskilda studentkårerna med deras av studenterna själva valda ledning hade uppfattats som klart underordnade universitetsförvaltningen och alldeles särskilt den man inom förvaltningen som hade hand om studentangelägenheter, ofta kallad »Dean of Student Affairs». Studentkårernas verksamhet hade finansierats antingen via anslag från den reguljära universitetsbudgeten eller via avgifter från de studerande som universitetsmyndigheterna inkasserade. Universiteten hade i skiftande utsträckning, eller tillämpande skiftande praxis, haft möjlighet att inlägga veto mot åtgärder föreslagna eller beslutade av studentkårerna. Censur hade också utövats mot studentpublikationer. Studenttidningar som innehållit chockerande artiklar hade dragits in, broschyrer hade inte fått ges ut som innehöll anstötliga åsikter osv. Studen-

¹⁰ Uppräkningen baserar sig både på en genomgång av olika betänkanden om studenters rättigheter från början av 60-talet liksom på intervjuer med universitetsadministrativ personal.

¹¹ Se bl.a. flera uppsatser i *J. Foster* och *D. Long*, *Protest! Student Activism in America*, New York, 1970.

¹² Litteraturen om vad som hände i Berkeley hösten 1964 är numera ganska omfattande. Se t.ex. ett av de första arbetena *S. M. Lipset* och *S. S. Wolin*, *The Berkeley Student Revolt*, Garden City, 1965.

ternas organisationer hade i denna situation — om det sedan berodde på all denna kontroll, på att seriös studiesocial verksamhet omhänderhades av universitetsmyndigheterna eller på andra faktorer — nöjt sig med aktiviteter av ganska oförarglig art. De organiserade val för sin egen fortsatta existens, informerade om universitetlivet, arrangerade sportevenemang, anordnade skönhets- och debattävlingar, inbjöd till fester osv.¹³

Mycket av det som kringskar och hämmade de studerandes liv och verksamhet på universitetsområdet avskaffades under 60-talets gång. Regler som gällt den enskilde studentens uppträdande upphävdes eller mildrades. Åsikter och program, som förut inte hade fått presenteras på universitetsområdena, fick nu framföras. Studenternas egen organisationsaktivitet, som förut ofta hade uppfattats som sandblådelekar, började tillmätas viss respekt.

Det finns dock samtidigt forfarande kvar en mängd föreskrifter, som berör studerandes extra-curriculära liv. De utformas dock i regel inte längre med motiveringen att universitetsmyndigheterna har något ställföreträdande föräldraansvar. I stället brukar man framhäva, att studenternas extra-curriculära liv har en betydelse för deras studieresultat; i och med att administratörer och lärare har ett ansvar för studieresultaten har de därmed också ett visst ansvar för vad studenterna gör när de inte följer undervisningen. Vidare åkallar man ofta — och det är det viktiga i denna diskussion om universitetsautonomi — bilden av det lokala universitetet som ett samhälle i miniatyr. I ett samhälle brukar, säger man, representanter för alla grupper i princip vara berättigade att delta i utformningen av föreskrifter som rör bara en enda grupp. Denna regel måste också gälla universitetssamhället. Studenterna kan därför inte räkna med att ensamma få utforma de regler som de skall leva efter. En collegerektor framhöll vid en offentlig konferens 1968, att det vore lika galet om inte alla verksamma vid ett universitet — administratörer, lärare, studenter — hade denna rätt visavi de studerande som om t.ex. inte en samhällsmajoritet skulle ha rätt att reglera affärsmäns verksamhet.¹⁴

Denna bild av universiteten som små samhällen med egen lagstiftningsrätt betonades emellertid med särskild styrka i samband med de ofta våldsamma studentoroligheterna i slutet av 60-talet.¹⁵ Liksom samhället i stort

¹³ Se bl.a. *H. S. Becker, B. Geer och E. Hughes, Making the Grade: The Academic Side of College Life*; *E. G. Williamson och J. L. Cowan, The American Student's Freedom of Expression*; *M. Meehan, Role and Structures of Student Government*, United States National Student Association.

¹⁴ Se inlägg i *T. O'Toole*, a.a. s. 26.

¹⁵ Litteraturen om det sena 60-talets och tidiga 70-talets studentoro i USA är numera mycket stor. Se t.ex. *K. Keniston, Youth and Dissent*, New York, 1971; *S. M. Lipset, Rebellion in the University*, Boston, 1972; *The Report of the Presidents Commission on Campus Unrest*, New York, 1971; *I. Wallerstein och P. Starr, The*

måste värja sig mot grupper som angrep det måste universiteten, sade man, skydda sig mot studentgruppers vrede. De flesta universitet utarbetade och stadfäste åren 1969—70 en mängd nya detaljerade föreskrifter. De angav vad studenter kunde göra och vad de inte fick göra, när de på universitetsområdena protesterade mot det som skedde vid eller utanför universiteten. Straff som universiteten kunde utmäta mot dem som vägrade följa dessa regler var en offentlig anmärkning, temporär avstängning från universitet samt i sista hand relegering.¹⁶

Det fanns en tendens hos de studerande, även bland dem som inte alls var ingripna i protestaktioner av olika slag, att reagera mot bredden av den jurisdiktion som många universitet i denna nya situation reserverade för sig själva. Universiteten har rätt, sade man, att vidta disciplinära åtgärder mot dem som uttryckligen bryter mot regler som gäller själva undervisningen. Studenter kan fuska eller störa undervisningen, så att denna inte kan meddelas. Man opponerade däremot ofta mot en universitetsjurisdiktion som i ett studentprotestdämpande syfte sträckte sig utanför föreläsningssalar, seminarierum och laboratorier. Det var samma typ av opposition, som samtidigt riktades mot att universiteten ansåg sig ha en rätt, ursprungligen baserad i en »in loco-parentis» tradition, att utfärda föreskrifter rörande de studerandes sociala liv och föreningsliv. De handlingar som studenter företar sig, som inte är direkt knutna till universitetens undervisning, skall dömas och beivras efter allmän lag. Denna princip måste gälla, menade man på studenthåll, oavsett om dessa handlingar råkar äga rum på ett universitetsområde eller ej, oavsett om de råkar rikta sig mot någon av universiteten organiserad eller stödd verksamhet eller ej.¹⁷

Det dominerande motivet för amerikanska universitet, när de utformade alla dessa regler om vad protesterande studenter fick göra och inte fick göra, var naturligtvis en förhoppning att via dessa regler kunna tygla och stävja arga studentgrupper. Bakom detta lagstiftningsarbete låg dock också en oro för att universiteten skulle förlora något av den autonomi de åtnjöt, om de inte själva förmådde upprätthålla lugn på sina områden och vidta disciplinära åtgärder. Många inflytelserika grupper utanför universiteten var mot 60-talets slut tämligen upprörda över de studerandes beteende. Man diskuterade i så gott som alla delstatslegislaturer lagförslag som syftade till att på olika sätt stärka ordningen på universitetsområdena och straffa dem som störde den.¹⁸ Universitetsmyndigheterna — både lekmannastyrelser

University Crisis Reader, Vol. I och II, New York, 1971. Jfr en översikt av Harlan J. Strauss i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1971:1.

¹⁶ Se t.ex. en uppsats av G. Cazier i *J. Foster* och *D. Long*, a.a., s. 506 ff.

¹⁷ Se t.ex. en resolution antagen av Wisconsin Student Association den 12 oktober 1967 avtryckt i *I. Wallerstein* och *P. Starr*, a.a., Vol. I, s. 429 f.

¹⁸ En bra förteckning, stat för stat, om åtgärder som diskuterats resp. beslutats finns

och centrala universitetsadministratörer — anklagades av många politiker för slapphänthet i sina relationer till de studerande och för ovilja att tillkalla samhällets hjälp, när oroligheter uppstod på universitetsområden.¹⁹ I ett studentperspektiv var bilden en annan. I det perspektivet framstod universitetens styrelser och centrala administratörer tvärtom ofta som omedgörliga. De anklagades för att ofta i onödan inkalla polis.

Det finns alltså ett visst samband mellan den jämförelsevis vida autonomi som amerikanska statsuniversitet åtnjuter och den beskyddande och halvt förmyndaraktiga attityd, som de fortfarande i någon mån intar till de studerande. Detta samband framkommer tydligt i många universitetsinlägg och universitetsbetänkanden. Ett resonemang som fördes i en kommittérapport vid University of Wisconsin rörande åtgärder mot studentprotester är särskilt belysande. Detta universitet tillhör dem som skakats av särskilt många och bittra studentoroligheter. Man framhöll starkt i denna rapport att ett universitet måste, om det fortsättningsvis skulle kunna åtnjuta viss självstyrelse, ha rätt att vidta disciplinära åtgärder. De skulle riktas mot dem — studenter liksom andra medlemmar av universitetsgemenskapen — som uppträder på ett sätt, som skadar hela denna gemenskap och dess normala funktionssätt. Man var också angelägen betona, att studenterna själva vinner på att universiteten har en ganska vid jurisdiktion. Studenterna kunde, som en grupp bland många inom universitetssamhället, påverka de föreskrifter som universiteten stadfäste. De hade däremot inte, betonade man i denna kommitté, stora möjligheter att utöva inflytande över de allmänna lagars utformning som en del av dem tycktes föredra att bli dömda efter. Risker är stor — det är den oro som klart framskyntar i detta resonemang — att den yttre kontrollen över universiteten skulle komma att stärkas, om inte universiteten själva förmådde uppehålla ordning på sina områden. »Thus, the legislature cannot be expected to do nothing when faced with the image of a university unwilling to 'take care of its own affairs'. The power vacuum will be filled—with possibly irreparable damage to the ideal of a relatively autonomous educational community. Legislative change, remember, may not be confined to the subject of maintaining order on the campus.»²⁰

i *State of Michigan Senate Committee to investigate Campus Disorders and Student Unrest*, Part II.

¹⁹ Hur en rektor för ett krishärjat universitet, San Francisco State, kunde uppleva situationen framgår av nyligen utgivna minnen av en av dess rektorer, *J. Summerskill*, President Seven, New York, 1971.

²⁰ Se University of Wisconsin Faculty Document 217, Report of AD HOC Committee on Mode of Responce to Obstruction, Interview Policy, and Related Matters, avtryckt i *The Daily Cardinal* 25/4 1968. Jfr *P. G. Altbach, R. S. Laufer och S. McVey Academic Supermarkets*, San Francisco, 1971. Denna sistnämnda bok behandlar situationen vid University of Wisconsin under 60-talet.

3. Studentuppträdande och studentkrav

Amerikanskt och svenskt universitetsväsen skiljer sig också från varandra i fråga om den typ av frågor som studenter betonat, åtminstone till en början, när de begärt inflytande över universitetens skötsel.

Det fanns i Sverige under 50- och 60-talen en tradition av närhet mellan de studerandes organisationer och de som representerade de centrala utbildningsmyndigheterna. Naturligtvis hände det ofta, att man inom utbildningsdepartementet och universitetskanslersämbetet betraktade många av de frågor som studenterna förde fram som orealistiska eller oacceptabla. Men det fanns inte, och det är det väsentliga i en jämförelse med Amerika, någon känsla av att de studerande och deras organisationer intog ståndpunkter och reste krav som direkt stred mot det samhällsintresse som de centrala utbildningsmyndigheterna ansåg sig representera. Tvärtom fanns det tendenser, särskilt påtagliga under 50-talet, att betrakta de studerande som allierade i en gemensam strävan att förbättra och effektivisera den undervisning som universiteten erbjöd. Studenternas organisationer drogs in i ett centralt utredningsarbete. Som en gemensam motståndare utpekades, mer eller mindre öppet, universitetslärarkåren. Den — och alldeles särskilt professorerna som satt säkra i sina ämbeten — anklagades ibland för ovilja att företa organisatoriska förändringar, för överbetoning av forskningens behov i relation till undervisningen, för överdriven vakhållning kring sin egen självständighet etc.

I Sverige uppfattades på sätt och vis studenterna på centralt utbildningspolitiskt håll som en samhällsintressets koalitionspartner och stödtrupp inom universitetsväsendet. Detta betraktelsesätt skymtade t.ex. i 1955 års universitetsberednings betänkande om universitetens organisation och förvaltning; det var i detta betänkande som förslag framfördes om studentrepresentation i de enskilda universitetsinstitutionernas kollegier. Det betonades bl.a. i detta betänkande, att frågorna om utbildningens innehåll och organisation inte kunde uppfattas vara en angelägenhet bara för universitetet som sådana. De berörde samtidigt många andra grupper: arbetsgivare, allmänheten, de utexaminerade samt de som höll på att studera. Studenterna sades ha »ett naturligt, inte minst ekonomiskt betingat intresse av att utbildningen ges en sådan organisation, att det uppställda utbildningsmålet kan nås på så kort tid som möjligt. Studenternas intressen sammanfaller härvidlag delvis med arbetsgivarnas intressen såsom avnämare av den akademiskt utbildade arbetskraften och med statens intressen såsom finansär av kostnaderna för den akademiska utbildningsorganisationen».²¹

I USA har inte detta mönster funnits av samhörighet mellan de studerande och samhället utanför universitetet. Det kunde ha existerat. Där,

²¹ 1955 års universitetsutrednings betänkande, VII, *SOU*.1963:3, s. 33.

som här, har både de som bär huvudansvaret för universitetens finansiering och de som studerar klagat över professorskårens brist på intresse för utbildningsfrågor och för fixering vid forskningssidan av sitt arbete. En av de centrala amerikanska politiker som offentligt vädrade ett sådant missnöje i slutet av 60-talet var Californias konservative guvernör Ronald Reagan. I ett ofta citerat tal anklagade han professorerna för att allt för mycket ägna sig åt forskning och försumma de studerande: »Young men and women go to college to find themselves as individuals. They see the names of distinguished scholars in the catalogue and sign for courses with the belief that they will learn and grow and be stimulated by contact with these men. But all too often they are herded into classes taught by teaching assistants hardly older than themselves.» Undervisningen måste, fortsatte Reagan, vara ett universitets viktigaste uppgift: »Research, a vital and essential part of the process, must not be the standard by which the university rates itself. Its function is to teach and its record must be established on the quality of graduates it offers to the world—not on the collecting of scholarly names in its catalogue.»²²

Ett skäl för att det inte i Amerika uppstått en anda av samarbete eller åtminstone samförstånd i utbildningsfrågor mellan de studerande och centrala myndigheter är helt enkelt den attityd till de studerande som länge varit förhärskande. De studerande har som sagt ofta betraktats i ett beskyddande och halvt förmyndaraktigt perspektiv. Att föra allvarliga diskussioner och förhandlingar med personer, som uppfattats som tämligen omogna har inte, på ett centralt håll, tett sig naturligt och meningsfullt. De amerikanska studenterna har å sin sida inte heller, delvis som en följd av dessa attityder, förmått skapa organisationer kapabla att på ett effektivt sätt föra deras talan och uppta diskussioner med centrala myndigheter. De amerikanska studenternas centralorganisation — National Student Association — har haft en betydligt svagare ställning än den SFS intog på 50- och 60-talen. Några studentorganisationer på delstatsnivå har det som regel inte funnits. Studentkårerna vid lokala universitet har som sagt länge ägnat sig åt ganska oförargliga barnsliga aktiviteter.²³

Ett annat, och förmodligen viktigare, skäl till att det inte uppstod någon anda av samförstånd i USA mellan de studerande och centrala myndigheter är helt enkelt det att de studerande, när de på 60-talet mer än förr kom att intressera sig för universitetsfrågor, intog ståndpunkter och drev frågor som skrämde och förskräckte dessa centrala myndigheter. Det gäller universitetens lekmannastyrelser likaväl som guvernörer och delstatslegisla-

²² Ronald Reagans uttalande finns avtryckt i *J. Wallerstein och P. Starr, a.a., Vol. I, s. 131. Jfr S. M. Lipset, Rebellion in the University, s. 222 f.*

²³ Det finns inte, betecknande nog, någon bra undersökning av studenternas kårorganisationer eller av National Student Association.

turer. Många chockerades av studenternas krav på omedelbar avveckling av alla de föreskrifter som tidigare reglerat deras personliga liv. Det var inte längre samhällets och universitetsmyndigheternas sak — sade de studerande i en självfallen revoltanda — att bestämma var studenter skall bo, hur de skall uppföra sig, vilka de skall få umgås med osv. Framför allt blev många samhällsrepresentanter skakade och upprörda över studenternas kritik, ofta hätsk och intensiv, av de relationer som existerade mellan universiteten och det omgivande samhället.²⁴

Denna studentkritik förefaller ha följt ett överraskande likartat mönster över hela USA. Samma frågor fördes i förgrunden från universitet till universitet. Ibland var det en begränsad grupp av studenter som engagerade sig, ibland deltog en majoritet av studenterna i kritiken. Man angrep universiteten för att de mottog anslag från försvarsmyndigheterna och lät sina forskningsresultat utnyttjas för kriget i Vietnam. Man krävde, ofta i samarbete med stora grupper universitetslärare, att universiteten framdeles skulle förbjuda all sekretessbelagd forskning. Man protesterade mot att universiteten sände in rapporter om studenternas studieresultat till mobiliseringsmyndigheter liksom mot att dessa myndigheter fick bedriva en rekryteringsverksamhet för militärtjänstgöring på universitetsområdena. Man kritiserade universiteten för att de ägde tillgångar i vissa namngivna företag liksom man kritiserade enskilda universitetslärare för att de åtog sig uppdragsforskning för företag eller t.o.m. själva grundade bolag kring sina forskningsresultat osv. Allt detta gav stoff till det sena 60-talets våg av studentoroligheter.²⁵

De som på samhällets vägnar hade, och har, den närmaste kontakten med de studerande är universitetens lekmannastyrelser. Jag sade tidigare att dessa styrelser kan ses både som ett värn kring universiteten mot ingripanden från samhället utanför och som samhällets övervakare och kontrollanter av universiteten. 60-talets studentaktivitet frammanade framförallt den senare av dessa två roller. Universitetens lekmannastyrelser kom mot decenniets slut mer än förr att gripa in i universitetens verksamhet. De gjorde det både på grund av självupplevd oro för vad som skedde och under påtryckning av sina uppdragsgivare. Dels visade sig styrelserna ofta vara tveksamma inför eller direkt ovilliga att acceptera förändringar och liberaliseringar i allt det som reglerade studenternas personliga liv. Dels

²⁴ En bok som speglar många studentgruppers kritik och som spelat en stor roll som inspirationskälla för denna kritik är *J. Ridgeway, The Closed Corporation. American Universities in Crisis*, New York, 1968.

²⁵ Det finns numera också en mängd redogörelser för oroligheterna vid enskilda universitet. En del har formen av rapporter utarbetade vid vederbörande universitet, en del har en mera vetenskaplig ambition, en del är »minnen» skrivna av dem som var med.

engagerade sig styrelserna som regel mycket starkt i arbetet med att utforma bestämmelser som syftade till att upprätthålla ordningen på universitetsområdena. Dels slutligen var styrelserna som regel ovilliga att acceptera studentkrav, som skulle innebära förändringar av universitetens traditionella relationer med det omgivande samhället. Det samhällsintresse som de amerikanska universitetens högsta ledning var satta att representera var inte, brukade lekmannastyrelsernas ledamöter ofta säga, förenligt med de krav som de studerande förde fram.

I stället för en känsla av samförstånd mellan de studerande och samhället utanför universiteten uppstod det alltså i Amerika under 60-talet en känsla av misstro och spänning. Samhällets representanter var inte benägna, såsom ibland hade hänt i Sverige, att se de studerande som presumptiva koalitionspartner i olika universitetsfrågor. Snarare framstod de studerande för många amerikanska samhällsrepresentanter som motståndare med tämligen subversiva drag.

4. Reaktionen inför studentkraven på participation

Sverige och USA reagerade på olika sätt i slutet av 60-talet inför det gemensamma studentkravet på delaktighet i universitetens skötsel. Sverige gick ganska långt i en strävan att tillmötesgå dessa krav och integrera de studerande i de lokala universitetens förvaltning. Amerikanska universitet var överlag mindre tillmötesgående; det finns dock många variationer i USA så decentraliserat som det amerikanska universitetsväsendet är. Dessa skillnader mellan amerikanska och svenska universitet kan illustreras med olika dimensioner av studentparticipation. Jag begränsar mig till fyra: a) den nivå inom universiteten på vilken de studerande är representerade, b) de verksamhetsfält inom universiteten som de studerande får befatta sig med, c) den vikt — den röststyrka — som de studerande ges när de är representerade i olika organ samt d) den kompetens — rådgivande eller beslutande — som de studerandes företrädare utrustas med.²⁶

a) *Beslutsnivå.* Såväl amerikanska som svenska universitet är indelade i tre nivåer. Inom svenskt universitetsväsen finns det för närvarande en studentrepresentation på var och en av dessa nivåer: på institutionsnivå, fakultets-

²⁶ En central överblick av vad som skett i detta hänseende i USA kan man få från en skrift sammanställd av National Association of State Universities and Land-Grant Colleges, *Constructive Changes to Ease Campus Tensions*. Jfr också en sammanställning beställd av Eric Clearinghouse on Higher Education och utförd av L. H. Robinson och J. D. Shoenfeld, *Student Participation in Academic Governance*. Sammanställningar finns också gjorda av National Student Association. Själv har jag i detalj studerat University of Michigan.

nivå, konsistorienivå. Inom amerikanskt universitetsväsen är denna nivå-representation inte lika allsidig. Enskilda universitetsinstitutioner har visserligen ofta någon eller några studenter indragna i sitt beslutsfattande. Universitetens mellannivå — de olika »colleges» och »schools» — har i regel också en studentrepresentation. På de amerikanska universitetens toppnivå skulle man kunna tänka sig företrädare för studentsidan antingen i själva styrelsen eller i olika centrala kommittéer som är sidoordnade universitetens rektorer och prorektorerna. I universitetsstyrelserna har det som sagt hitintills i regel inte funnits några studenter. I centrala kommittéer finns det inte heller särskilt många studenter inkopplade med undantag för en speciell sektor av universitetens mångfacetterade verksamhet som jag strax skall återkomma till.

b) *Verksamhetsfält.* Ett universitets verksamhetsfält är som sagt tämligen mångfacetterat. Vid svenska universitet deltar representanter för de studerande, i de fall där de mest långtgående modellerna för samverkan tillämpas, i princip över hela detta verksamhetsfält. Det gäller inte de amerikanska universiteterna. Studenternas delaktighet i dessa universitets skötsel har en slagsida mot den service-verksamhet som universiteterna i Amerika, i motsats till de i Sverige, åtagit sig att tillhandahålla de studerande. Att låta en grupp i universitetssamhället, i detta fall de studerande, i huvudsak syssla bara med en typ av frågor motsvarar på sätt och vis vedertagna arbetsfördelningsprinciper. Inom amerikanskt universitetsväsen har nämligen de två huvudgrupper som hitintills haft något att säga till om — förvaltningspersonal och lärarpersonal — i huvudsak haft var sitt beslutsrevir under överinseende av universitetets lekmannastyrelser. Förvaltningsidan har främst haft hand om ekonomiska frågor och skötsel av universitetens egendom. Lärarna har i realiteten i mycket fattat besluten i utbildnings- och forskningsfrågor liksom i fråga om utnämning av lärarpersonal. De studerande erbjuds nu, när de kräver att få delta i universitetens skötsel, i första hand möjligheter att syssla med den service som erbjuds dem själva. De kopplas i regel inte in på beslut av ekonomisk art, såsom formulering av universitetens anslagskrav eller sammanställning av universitetens budget. De kopplas också i ganska begränsad omfattning in på utbildningsfrågor. De har t.ex. inte, såsom de studerande vid svenska universitet, möjlighet att delta i beslut som gäller kurslitteratur för olika undervisningsmoment. Där är vederbörande lärare enväldig.

c) *Vikt.* Den vikt — den röststyrka — som ges representanter för universitetens olika personalgrupper i olika universitetsorgan kan naturligtvis varieras på en mängd olika sätt. I Sverige, liksom annorstädes, har de gångna årens diskussioner om nya beslutsformer inom universiteterna i mycket just kommit att kretsa kring lämpliga relationstal mellan olika grupper. De stu-

derande t.ex. — skall de, om de placeras som ledamöter i olika universitetsorgan, tillförsäkras en majoritetsställning, ställas i paritet med andra grupper eller endast erbjudas en minoritetsposition? Alla varianter har prövats inom svenskt universitetsväsen. Inom amerikanskt universitetsväsen förefaller det vara regel att placera de studerande i en minoritetsställning, särskilt när man låter dem delta i beslut utanför studentservice-sektorn. Det är t.ex. inte ovanligt att bara låta en eller två studenter ingå i olika institutionskommittéer där lärarna har tre, fyra, fem eller fler företrädare.

d) *Kompetens*. Studenter som inbjuds delta i lokala universitets skötsel kan, likaväl som representanter för andra personalgrupper, erbjudas en rådgivande position eller en beslutande. En avvägning mellan dessa positioner är bl.a. avhängig av det beslutssystem som tillämpas. Man kan ha ett beslutssystem uppbyggt på kollegiala principer eller på enrådighetsprinciper. Inom svenskt universitetsväsen dominerar de kollegiala principerna. På institutionsnivå är det numera vanligt att en styrelse, som omfattar ledamöter med i princip samma kompetens, fattar beslut på institutionens vägnar. På fakultetsnivå fattas beslut av fakultet resp. sektion i dess helhet eller av utbildningsnämnd i dess helhet. Beslut på konsistorienivå fattas efter samma kollegiala principer. På sina respektive nivåer fungerar prefekter, dekaner och rektorer i mycket bara som en primus inter pares.

Vid amerikanska universitet är beslutssituationen en annan. Universitetens lekmannastyrelse fattar visserligen beslut i samma ordning som de svenska konsistorierna. Men därunder råder en enrådighetsprincip. Det är i formell mening endast rektorerna, prorektorena, dekanerna och prefekterna som fattar beslut även om de vid sin sida har en mängd kommittéer av olika slag som ger dem »råd». En sådan rådgivande ställning har också de permanenta organ på olika nivåer som omfattar universitetets lärare och formulerar lärarnas opinioner i olika sakfrågor. En annan sak är att lärarsidans råd i regel »accepteras» på de verksamhetsområden där lärarna uppfattas vara experter. (Dessa områden kan som sagt i realiteten betraktas som beslutsrevir reserverade för dem.) Skillnaderna i beslutsprinciper mellan svenskt och amerikanskt universitetsväsen får också konsekvenser för de studerandes position i respektive system. I Sverige handlar studerande, som placeras i universitetsorgan med kollegiala beslutsprinciper, under ämbetsansvar; deras ställning liknar i mycket tjänstemännens. I USA får de studerande i och med att de placeras i organ som endast har rådgivande funktioner s.a.s. automatiskt en mera lös och informell ställning.

Punkt för punkt visar sig alltså Sverige och USA ha gått olika långt i ett försök att tillmötesgå det gemensamma studentkravet på delaktighet i universitetens skötsel. Sverige har i motsats till USA en välutbyggd student-

representation på alla universitetsnivåer; Sverige tillåter i motsats till USA de studerande att delta på ett mycket vitt fält av universitetens mångfaceterade verksamhet; Sverige har i motsats till USA erbjudit de studerande en jämförelsevis stark ställning i de universitetsorgan där de är representerade; Sverige har slutligen också, i motsats till USA och i enlighet med sina kollegiala beslutsprinciper, gett de studerande i princip samma beslutskompetens som av högre myndigheter utsedda tjänstemän.

De skillnader mellan amerikanskt och svenskt universitetsväsen som tidigare framhölls i denna uppsats förklarar delvis, om också inte helt, dessa skillnader i reaktionssätt mellan Sverige och USA inför studentkraven på participation.

En skillnad gällde själva utformningen och omfattningen av universitetens autonomi. I och med att lokala amerikanska universitet har ett mycket större sakområde än svenska att självständigt fatta beslut över, kan också de som erbjudes delta i detta beslutsfattande på lokalnivå åstadkomma mer i Amerika än i Sverige. De studerande skulle, om de gavs detta erbjudande och ville utnyttja det, kunna förändra mycket vid amerikanska universitet. Sådant måste väcka tveksamhet inför studentparticipation hos dem, som fruktar innebörden av dessa förändringar. I Sverige däremot kan de studerande, även om de ges stora möjligheter att delta i lokala universitets skötsel, inte åstadkomma så mycket så centraliserat som det svenska universitetssystemet är. En studentparticipation ter sig m.a.o. inte så »riskabel» som i USA.

En annan skillnad mellan Sverige och USA gällde den attityd som rått visavi de studerande. De amerikanska universiteten, liksom det amerikanska samhället i övrigt, har, ända fram till våra dagar, betraktat de studerande i ett beskyddande och halvt förmyndaraktigt perspektiv. Med ett sådant perspektiv måste det framstå som egendomligt att plötsligt i beslutshänseende acceptera de studerande som mer eller mindre likaberättigade med administratörer och lärare. I Sverige däremot har det sedan länge funnits en benägenhet att se på de studerande som fullvuxna konsumenter av universitetets tjänster. Denna tradition har naturligtvis underlättat en strävan att bereda plats för de studerande i universitetens beslutsmaskineri.

En tredje skillnad slutligen mellan Sverige och USA gällde grad av närhet mellan studentönskemål och s.k. samhällsönskemål. I USA uppstod det under 60-talet en klar motsatsställning mellan de universitetsstuderande och samhället utanför universiteten. I Sverige fanns det däremot en tradition av samarbete och samförstånd. En inneslutning av de studerande i universitetens skötsel kunde därför i Sverige — åtminstone ännu i slutet av 60-talet — ses som en vidareutveckling av denna tradition. I USA däremot kunde vid den tidpunkten en sådan inneslutning på sina håll ses som ett direkt hot mot samhället.

5. Förändringar av universitetens högsta organ

I en diskussion om universitetsautonomi måste de lokala universitetens högsta organ, deras styrelser, alltid tilldra sig en särskild uppmärksamhet. Skillnaderna mellan dessa organ i Sverige resp. USA har hitintills varit mycket stora. De har utsetts på olika sätt; de har inneslutit olika typer av ledamöter; de har haft mycket olika stora områden att slutgiltigt fatta beslut över. Nu finns det tecken som tyder på att en del av dessa skillnader kan komma att överbryggas. I USA, där de lokala universitetens styrelse rekryteras utanför universiteten, diskuterar man inval av personer som är verksamma vid den egna utbildningsanstalten. I Sverige, där de lokala universitetens styrelser helt rekryterats från det egna universitetet, diskuterar man en s.k. samhällsrepresentation. De två universitetssystemen tenderar att konvergera på denna punkt. Den är f.ö. inte den enda. Dessa nu diskuterade förändringar av universitetens styrelser är inte utan samband med studenternas uppträdande och krav på delaktighet i universitetens skötsel. Man kan t.o.m. hävda, att denna diskussion på respektive håll i mycket är föranledd av de gångna årens studentaktivitet.

De amerikanska studenterna har i sin kampanj för ändrade beslutsformer inom universitetsvärlden naturligt nog ägnat universitetens lekmannastyrelser stor uppmärksamhet med tanke på den makt som förefaller vara koncentrerad där. De har i sin kampanj växlat mellan två ståndpunkter.

En ståndpunkt har varit att utdöma hela denna institution. Studenterna har, när de drivit denna linje, hakat på en tradition av skepsis och förakt inför universitetens lekmannastyrelser. Denna tradition finns i Amerika vid sidan om en med motsatta förtecken. Lekmannastyrelsernas ledamöter har av sina kritiker ofta porträtterats som bakåtsträvande och okunniga, som obetydliga och oförmögna att sätta sig in i alla ett universitets problem. Studenterna har vidare, som ytterligare en post på lekmannastyrelsernas skuldkonto, uppfört en påstådd brist på förståelse för vad som rör sig i studentleden. En central studentpolitiker vid University of Michigan skrev för några år sedan en artikel som väl speglar denna stämning. Han karakteriserade sitt universitets styrelse i denna artikel, som han kallat »The Regents: Who needs them?», på detta sätt: »A body of men having little acquaintance with contemporary campus life, having full-time jobs elsewhere, and being two generations removed from the values and life-style of two-thirds of the University they are supposed to govern, come to campus once a month for two days, are briefed by only one source, make broad policy decisions on that partial information, and spend much of the rest of their short time here meddling in details that happen to concern them (sex, unions, communists and so on).» Den typ av universitetsstyrelse som denna studentpolitiker i likhet med en del andra önskade, var en som påminner

om de svenska konsistorierna: en styrelse sammansatt av personer verk-samma vid universitetet. »Rule by this Campus Council would assure that who spoke for the University community had support there, that they had immediate knowledge of conditions there, and that they had to respond to the interests and concerns expressed there.»²⁷

En annan ståndpunkt som amerikanska studenter intagit i sina diskussioner kring universitetens lekmannastyrelser har helt enkelt varit att acceptera dem, men kräva att ett antal studenter inväljes i dem vid sidan om ledamöter som kommer utifrån. Detta krav har, som sagt, hitintills endast tillmötesgått vid ett fåtal universitet.²⁸ Det finns dock anledning förmoda att flera amerikanska universitet i en nära framtid kan komma att följa detta mönster. En lag om högre utbildning, som antogs av kongressen i Washington våren 1972, innehåller nämligen också en bestämmelse som rekommenderar studentrepresentation i styrelserna för universitet och andra högre utbildningsanstalter. Denna bestämmelse antogs efter aktiva studentpåtryckningar iscensatta av en nybildad studentorganisation »National Student Lobby». Det skall dock understrykas att denna bestämmelse, antagen som den är på federal nivå, inte binder lokala universitet.

Flera faktorer har förmodligen bidragit till att kongressen i Washington var beredd att acceptera en rekommendation om studentrepresentation i lokala universitets styrelser. En är att studenterna inte längre på samma sätt som bara för några år sedan framstår som samhällsomstörtare. Ett lugn och en tystnad har igen sänkt sig över de amerikanska universitetsområdena. Platser där uppmärksammade drabbningar en gång ägde rum — vid Berkeley, San Fransisco State, Cornell, Columbia, Harvard, University of Wisconsin, Kent State osv. — har redan börjat få en patina av historiska slagfält som visas för gästande turister. En annan faktor bakom kongressens beredvillighet är att studenterna, sedan rösträttsåldern sänkts till 18 år, framstår som en viktig grupp i valmanskåren. En tredje faktor slutligen är att själva förslaget om studentrepresentation i universitetens styrelser anknyter till ett stämningssläge som dominerade amerikansk politik i början av 70-talet. I en mängd olika sammanhang har det sagts att de som fattar beslut för en viss grupp själva bör spegla denna grupps sammansättning i fråga om sådant som kön, ras, ålder etc.²⁹ Sådana representativitetsresonemang mobiliserades också uttryckligen av senator Fred Harris från Oklahoma, när han i kongressen väckte förslaget om studentledamöter i univer-

²⁷ M. Davis, »The Regents: Who needs them?» odatert särtryck av *Michigan Daily*.

²⁸ Ett av de universitet som har studenter i sin styrelse med full rösträtt är University of Massachusetts.

²⁹ Se t.ex. O. Ruin, »Mc Govern — från universiteten till en majoritetskoalition?» *Tiden* 1972: 7—8.

sitetsstyrelserna. Universitetens styrelser fattar beslut som nära berör ungdomar från alla grupper av befolkningen. Och Harris tillade på ett belysande sätt: »Yet the major policymaking boards of most colleges and universities still reflect the image of the wealthy white male, the student of 40 years ago and successful alumnus.»³⁰ En förändring, det var slutsatsen i denna populistiskt färgade argumentation, måste ske.

En representation av studenter i de amerikanska universitetens styrelser måste emellertid, om nu denna princip vinner allmängiltighet, få konsekvenser för universitetens andra personalgrupper. Om en gång företrädare för studenterna inväljes i styrelserna, varför skulle inte då också företrädare för lärare och andra anställda beredas plats i dessa organ? Men en inneslutning av representanter för alla dessa grupper i universitetens styrelser skulle innebära en långtgående principiell förändring av dessa organs sammansättning. Universitetens styrelser kan inte längre, med en sådan sammansättning, på samma sätt som förr uppfattas som samhällets kontrollanter och övervakare av lokala universitet.

De studerande i Sverige har, i motsats till de studerande i USA, inte medvetet drivit fram den diskussion som uppstått i Sverige om en ändring av principerna för universitetsstyrelsernas sammansättning. Denna diskussion har dock också hämtat näring ur de gångna årens studentaktivitet.³¹

Länge ansågs det existera en närhet i Sverige mellan ett s.k. studentintresse och ett s.k. samhällsintresse. På senare år har situationen i någon mån förändrats. Dels har studenternas organisationer i några uppmärksammade utbildningsfrågor intagit en hållning som klart avviker från centrala utbildningspolitikerna. Jag tänker framförallt på striden kring den nya studieordningen vid de filosofiska fakulteterna. Dels har studentkårerna, och det är förmodligen det viktigaste i detta sammanhang, uppspaltats i ett antal »partier». Uppspaltningen skedde ursprungligen i en strävan att stimulera studenternas delaktighet i kårliv och förenkla en ansvarsutkrävning av kårfunktionärer. De partier som bildades kom ganska ofta att nära ansluta sig till dem som existerade i riket i dess helhet. Men röstfördelningen mellan studentkårspartier och rikspartier var ofta ganska olika. Partier som i riket i dess helhet var tämligen små och befann sig i det politiska kraftfältets ytterområden kunde dominera inom studentvärlden. Partier som å andra sidan var små i studentvärlden kunde vara stora i det omgivande samhället. Val av studenter till olika instanser inom universitetet skedde ofta, och sker fortfarande, efter partilinjor. Universitetsorgan kunde härigenom komma att få, i vad gäller deras studentdel, en uttalat

³⁰ *Congressional Record* 28/2 1972, S 2762.

³¹ Förslag om samhällsrepresentation i universitetens styrelser framfördes i *Riksdagsmotion* 1972: 1151. Vidare planerar U-68 att framlägga förslag i denna riktning.

politisk sammansättning. Och denna sammansättning kunde ofta avvika från det omgivande samhällets.

En ung socialdemokrat, Björn von Sydow, berörde i en artikel i *Tiden* 1970 de latenta spänningar mellan universitet och samhälle som uppstått som en följd av studentkårernas politisering. Han påpekade att studentrepresentanter i olika universitetsorgan kan komma att betraktas som företrädare för partiståndpunkter, som står »i klar strid med regeringens politiska intentioner».³² Det var en ny syn på relationerna mellan de studerande och centrala politiska makthavare. Studenterna, som förr ofta setts som en samhällets stödtrupp och koalitionspartner inom universitetsvärlden, misstänktes nu, som en följd av sin politisering, kunna komma att uppträda som motståndare.

På sätt och vis kan de förslag om samhällsrepresentation i de svenska universitetens styrelser, som nu diskuteras, ses som ett motdrag mot den »politisering» av universiteten som uppstått vid tillkomsten av kårpartier. Har det nu en gång uppstått en sådan »politisering» så bör den åtminstone, så kan man resonera, vara representativ för hela det samhälle som universiteten ändå är en del av. Förslaget om samhällsrepresentation i universitetens styrelser kan emellertid också ses som ett fullföljande bara av en tendens som överhuvud gör sig gällande inom svensk statsförvaltning; universiteten i Sverige har mer än i många andra länder uppfattats som en del av den offentliga förvaltningen. Den tendens som gör sig gällande är att tillsätta lekmannastyrelser i ledningen för olika förvaltningsenheter och låta dessa »lekmän» rekryteras från olika berörda samhällsintressen.

Det återstår att se vilka konsekvenser, i Amerika och Sverige, som en eventuell förändring av principerna för universitetsstyrelsernas sammansättning kan komma att få för universitetens grad av självstyrelse i respektive land.

I amerikanska universitetskretsar kan man möta en oro för att denna självstyrelse skall minska som en följd av en eventuell uppblandning av de traditionella lekmannastyrelserna med representanter för de vid universiteten verksamma. De som uttrycker sådan oro resonerar på detta sätt. Universitetsstyrelser, som innesluter sådana representanter, kan inte uppträda med samma auktoritet visavi högre myndigheter — legislaturer och guvernörer — som styrelser enbart befolkade med s.k. samhällsrepresentanter. Högre myndigheter å sin sida kan inte väntas känna samma förtroende för en universitetsledning, uppblandad med företrädare för de vid universitetet verksamma, som för en universitetsledning helt utsedd av myndigheterna själva. En försvagning av lekmannelementet i universitetsstyrelserna befaras m.a.o. inom amerikanska universitetskretsar innebära risker

³² B. von Sydow, »Varning för 'demokrati'!» *Tiden* 1970, nr 3.

för ökad central dirigering av lokala universitet. En sådan utveckling skulle innebära ytterligare en påspädning på centraliseringstendenser, som redan nu gör sig gällande, alldeles oavsett vilka principer som i en framtid kan komma att gälla för tillsättning av universitetsstyrelser.

I svenska universitetskretsar har väl ännu inte någon opinion utformats inför tanken på en uppblandning av konsistorierna med s.k. samhällsrepresentanter. En sådan utveckling borde emellertid, om man tillämpar ett amerikanskt sätt att resonera, hälsas med tillfredsställelse av dem som önskar en högre grad av självstyrelse för lokala universitet. Konsistorierna kan enligt ett sådant resonemang förväntas komma att uppträda med större auktoritet uppåt, när de innesluter ett antal samhällsrepresentanter. Högre myndigheter kan i sin tur, med en sådan sammansättning, i högre grad än förr förväntas vara beredda att decentralisera avgöranderätt i olika frågor till lokala universitet. En universitetsautonomi, som i Sverige tidigare i mycket legat i det sätt på vilket beslut kommer till, skulle alltså förskjutas — om detta händer — mot den typ av autonomi som existerat i Amerika: lokala universitet har kompetens att själva fatta slutgiltiga beslut över ett tämligen stort sakområde.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Peter Winchs idé om en samhällsvetenskap

Om man säger att ett av samhällsvetenskapens syften är att ge kunskap om den sociala verkligheten, så förutsätter man dels att man har en uppfattning om vad som avses med social verklighet, dels att det i någon mening är möjligt att förstå denna verklighet. I boken *The Idea of a Social Science* ställer Peter Winch, utbildad i Oxford och numera professor i filosofi vid King's College i London, frågan vad vi menar då vi säger att vissa företeelser är sociala samt på vilket sätt sådana företeelser kan vara begripliga för oss. De svar han ger på dessa frågor innebär, att han avvisar bl.a. en empiristisk, en popperiansk och en marxistisk vetenskapssyn och därmed även att han tar avstånd från de flesta typer av samhällsvetenskapliga undersökningar, som för närvarande utförs. Winch utvecklar i stället en idé om samhällsvetenskap med utgångspunkt från den filosofiska riktning som brukar kallas lingvistik eller Oxfordfilosofi. Winchs framställning grundar sig delvis på en tolkning av vissa delar av framför allt den senare Wittgensteins filosofi.¹

The Idea of a Social Science utkom första gången år 1958. Intresset för boken har under perioden därefter inte avtagit, och Winchs arbete tycks ganska allmänt uppfattas som viktigt och svårt att förbigå vid en diskussion om samhällsvetenskapens grundproblem.

Jag skall i det följande inledningsvis söka redogöra för huvuddragen i Peter Winchs analys av karaktären av sociala fenomen och av karaktären av förståelsen av sådana fenomen. Jag kommer därvid huvudsakligen att utgå från *The Idea of a Social Science* men även vissa artiklar som Winch har publicerat efter boken kommer att användas. Det bör redan här påpekas att Winchs framställning i många avseenden är svårtillgänglig.

¹ För en behandling av Winchs egen syn på delar av Wittgensteins filosofi se förutom *The Idea of a Social Science*, även Peter Winch, »Introduction: The Unity of Wittgenstein's Philosophy», i Peter Winch, ed., *Studies in the Philosophy of Wittgenstein* (1969) s. 1—19. Winchs tolkning av Wittgenstein i *The Idea of a Social Science* har kritiserats av bl.a. Ernest Gellner i en recension av boken i *The British Journal of Sociology* 1960 s. 170 ff och av A. R. Louch i två artiklar i *Inquiry*, »The Very Idea of a Social Science», *Inquiry* 1963 s. 273 ff samt »On Misunderstanding Mr. Winch», *Inquiry* 1965 s. 212 ff.

Jag skall därefter redogöra för och granska Peter Winchs syn på samhällsvetenskap, framför allt hans syn på förklaringar och förutsägelser.

Slutligen skall jag behandla två punkter i Winchs vetenskapssyn, vilka jag tror är särskilt problematiska.

I. *Sociala fenomen och förståelsen av sociala fenomen*

Utgångspunkten för Peter Winch kan sägas vara frågan på vilket sätt det är möjligt för oss att förstå verkligheten, i detta fall mänskligt beteende.³ En nödvändig förutsättning för detta är, säger Winch, att beteendet kan betecknas som meningsfullt. För att vi skall kunna tala om meningsfullt handlande krävs det enligt Winch att handlandet styrs av regler.³ Förståelse av handlandet fordrar således förståelse av de regler som styr handlandet.

En nödvändig förutsättning för all samhällsvetenskap är kriterier med vilkas hjälp det är möjligt att avgöra när ett antal sociala fenomen kan anses uppvisa likhet i något visst avseende. Om detta inte vore fallet, skulle det ju inte heller vara möjligt att sammanföra flera företeelser under en gemensam kategori. Enligt *The Idea of a Social Science* tjänstgör reglerna som sådana kriterier.⁴ Om vi sammanför ett antal företeelser och betecknar dem som »lika» i någon viss mening, trots att det inte hänför sig till samma regel, kommer vi inte att kunna nå någon riktig förståelse av dessa fenomen, menar Winch.⁵

Begreppet regel har för Winch en bestämd innebörd. Varje iakttagen regelbundenhet i människors beteende kan inte utan vidare uppfattas som tecken på förekomsten av en regel. Regler kan nämligen aldrig vara endast teoretiska konstruktioner gjorda t.ex. utifrån fastställandet av statistiska regelbundenheter mellan ett antal observationer. Reglerna måste tvärtom i en bestämd mening »finnas» hos de människor som studeras.

Ytterst är reglerna givna i människors begrepp. Begrepp kan föreligga bara i relation till bestämda sociala sammanhang. Winch använder ofta termen »social kontext» när han talar om ett sådant sammanhang.⁶ Begrepp är knutna till handlingar som människor utför i förhållande till varandra, sociala relationer.

Människors handlingar förutsätter förekomsten av begrepp, som hänför sig till dessa handlingar. Detta medför, menar Winch, att det föreligger en avgörande skillnad mellan sociala fenomen och naturfenomen. »But now one needs to draw a distinction. An event's character as an act of obedience is *intrinsic* to it in a way which is not true of an event's character as a clap of thunder; and this is in general true of human acts as opposed to natural events. In the case of the latter, although human beings can think of the occurrences in question only in terms of the concepts they do in fact have of them, yet the events themselves have an existence independent of those concepts. There existed electrical storms and thunder long before

³ Peter Winch, *The Idea of a Social Science* (1963) s. 11 och 18.

³ *Ibid.* s. 51 f.

⁴ *Ibid.* s. 28 ff, 83 och 108.

⁵ *Ibid.* s. 108.

⁶ *Ibid.* s. 50 och 116. Se även Peter Winch, »Comment», i Robert Borger & Frank Cioffi, eds., *Explanation in the Behavioural Sciences* (1970) s. 251.

there were human beings to form concepts of them. But it does not make sense to suppose that human beings might have been issuing commands and obeying them before they came to form the concept of command and obedience.»⁷

Mänskligt beteende uppfattas, såsom nämnts, som uttryck för de begrepp människor har. »A man's social relations with his fellows are permeated with his ideas about reality. Indeed, 'permeated' is hardly a strong enough word: social relations are expressions of ideas about reality.»⁸ Men begreppen är också, skulle man kunna säga, definierade i termer av sociala relationer. Winch skriver: »Their relations to each other exist only through those ideas and similarly those ideas exist only in their relations to each other» samt »To give an account of the meaning of a word is to describe how it is used; and to describe how it is used is to describe the social intercourse into which it enters».⁹

Det förefaller som om Winch vill säga att vi inte kan tala om eller tänka oss ett begrepp utan att det finns en social relation till vilket begreppet hänför sig. Såvida denna tolkning är riktig, måste slutsatsen då rimligtvis bli den som Winch också själv drar, nämligen att, »... the social relations between men and the ideas which men's actions embody are really the same thing considered from different points of view, ...».¹⁰

Winch antar att begrepp normalt är formulerade i eller åtminstone i princip kan formuleras i språkliga uttryck. Sådana begrepp kallar Winch »discursive ideas». Men även begrepp, för vilket detta inte utan vidare gäller, ses som likartade »discursive ideas». »But there is no sharp break between behaviour which expresses discursive ideas and that which does not; and that which does not is sufficiently like that which does to make it necessary to regard it as analogous to the other.»¹¹ Därför måste Winch även hävda att, »... our language and our social relations are just two different sides of the same coin».¹²

Ett begrepp, en handling eller ett språkligt uttryck måste enligt Winch för att framstå som begripligt ses som en del av ett system av begrepp, handlingar och språkliga uttryck. Ofta använder Winch beteckningen livsform på ett sådant system, men man skulle även kunna tala om en kultur eller ett samhälle. Winch anknuter här till den senare Wittgenstein: »In so far as there has been a genuine revolution in philosophy in recent years, perhaps it lies in the emphasis on that fact and in the profound working out of its consequences, which we find in Wittgenstein's work. 'What has to be accepted, the given, is—so one could say—forms life.'»¹³

Winch tycks mena dels att det förekommer en rad olika livsformer,¹⁴ men dels också att alla mänskliga livsformer kan ses som olika fall, som tillhör en gemensam kategori.¹⁵

⁷ Peter Winch, *The Idea of a Social Science* (1963) s. 125.

⁸ *Ibid.* s. 23.

⁹ *Ibid.* s. 118 och 123.

¹⁰ *Ibid.* s. 121.

¹¹ *Ibid.* s. 129.

¹² *Ibid.* s. 123.

¹³ *Ibid.* s. 40.

¹⁴ *Ibid.* s. 40 f, 52, 89, 100 f och 133.

¹⁵ *Ibid.* s. 41 f, 52 och 130 f.

Som redan nämnts innehåller begreppen de regler som styr människors handlingar. Förekomsten av en regel innebär, menar Winch, att det i princip är möjligt både för den som utför en handling och för andra människor att i en given social kontext avgöra om handlandet är riktigt eller felaktigt.¹⁶ Winch hävdar inte, att de handlande människorna behöver kunna formulera regeln eller vara medvetna om att de tillämpar den, men det måste vara möjligt för dem att uppfatta skillnaden mellan ett riktigt och ett felaktigt handlande.¹⁷ Att endast bete sig på ett visst givet sätt vid en viss given stimulus innebär enligt Winch inte någon förståelse av en regel. Man har förstått innebörden av en regel bara när man har insett både vad det innebär att handla enligt regeln och att handla i strid med regeln.¹⁸ Socialt beteende består enligt Winch just av handlingar som är regelstyrda i denna bestämda bemärkelse.¹⁹ Förutsättningen för att de handlande skall kunna uppfatta skillnaden mellan ett riktigt och ett felaktigt handlande är att de har förmågan att reflektera. Enligt Winch kan man därför bara tala om socialt och meningsfullt handlande i samband med mänskligt beteende.²⁰

II. *Filosofi och samhällsvetenskaplig metodologi*

Winchs uppfattning när det gäller förhållandet mellan samhällsvetenskap och filosofi kan, grovt uttryckt, beskrivas på följande sätt.²¹

- (i) Samhällsvetenskapliga undersökningar förutsätter och/eller innefattar en analys av karaktären av sociala fenomen och av karaktären av förståelsen av sådana fenomen.
- (ii) Analyser av denna typ kan inte vara empiriska utan måste utgöras av begreppsanalyser.
- (iii) Begreppsanalys av karaktären av sociala fenomen och av karaktären av förståelsen av sådana fenomen faller inom ramen för — vad Winch uppfattar som — filosofi och kunskapsteori.

Av (i), (ii) och (iii) följer:

- (iv) Samhällsvetenskapliga undersökningar förutsätter och/eller innefattar filosofiska analyser.

Det bör observeras att Winch inte hävdar att allt samhällsvetenskaplig forskningsarbete skulle bestå av filosofiska analyser.²²

¹⁶ Ibid. s. 32.

¹⁷ Ibid. s. 58.

¹⁸ Ibid. s. 65.

¹⁹ Se t.ex. ibid. s. 108.

²⁰ Ibid. s. 63 ff. Se även Peter Winch, »Authority», i Anthony Quinton, ed., *Political Philosophy* (1967) s. 102 och Peter Winch, »Comment», i Robert Berger & Frank Cioffi, a.a. s. 251.

²¹ Peter Winch, *The Idea of a Social Science* (1963) s. 11, 17, 20, 40 ff.

²² En likartad tolkning görs av Georg Henrik von Wright i boken *Explanation and*

Om jag har förstått *The Idea of a Social Science* rätt, bör detta arbete uppfattas som just en analys av begreppet socialt fenomen och av karaktären av förståelsen av sociala fenomen. Däremot avser boken inte att behandla olika tillvägagångssätt vid undersökningar i olika samhällsvetenskaper, dvs. det Winch ibland kallar metodologi.²³

(iv) kan framstå som ett ganska självklart påstående; för att man överhuvudtaget skall kunna undersöka något, i detta fall sociala företeelser, så måste man på något sätt veta vad som utmärker detta något. Resultatet av en bestämd analys enligt (iv) behöver däremot inte vara oomstritt. Det är också tänkbart att en begreppsanalys enligt (iv) kan få viktiga följder i fråga om valet av tillvägagångssätt vid olika undersökningar.

Det utmärkande för det synsätt som Winch vänder sig emot, anger han på följande sätt: »But above all, it is urged, we (dvs. samhällsvetenskaperna) must follow the methods of natural science rather than those of philosophy if we are to make any significant progress.

I propose, in this monograph, to attack such a conception of the relation between the social studies, philosophy and the natural sciences.»²⁴ Detta uttrycksätt är problematiskt. Winch tycks här nämligen utgå från att det föreligger en bestämd uppfattning om vad »the methods of natural science» är.²⁵ Emellertid ingår uppfattningen om en enhetlig metodologi i natur- och samhällsvetenskap i skilda vetenskapsfilosofiska synsätt som gör olika tolkningar av innebörden i en sådan metodologi.

Jag skall i det följande framförallt granska Peter Winchs syn på möjligheten av förklaringar och förutsägelser inom samhällsvetenskap, och jag skall därvid visa att Winchs kritik när det gäller dessa begrepp inte kan sägas vara hållbar. Winch skriver: »I want to show that the notion of a human society involves a scheme of concepts which is logically incompatible with the kinds of explanation offered in the natural sciences» samt »... the central concepts which belong to our understanding of social life are incompatible with concepts central to the activity of scientific prediction ...»²⁶

1. Förklaringsbegreppet

När det gäller förklaringsbegreppet hävdar Winch, grovt uttryckt, följande.²⁷

Förklaringar av den typ som förekommer i naturvetenskap, förutsätter före-

Understanding (1971) s. 29: »Some of Winch's critics seem to think that he regards sociology as an *a priori* science, i.e. as a study which explains and understands social phenomena by *a priori* methods. This is a gross misunderstanding.» Se även Peter Winch, »Mr. Louch's Idea of a Social Science», *Inquiry* 1964 s. 202 ff.

²³ Ibid. s. 202 f. Peter Winch, *The Idea of a Social Science* (1963) s. 136.

²⁴ Ibid. s. 1.

²⁵ Se även ibid. s. 66.

²⁶ Ibid. s. 72 och 94.

²⁷ Se framför allt ibid. s. 83—91.

komsten av allmänna påståenden, universella lagar eller hypoteser. Sådana påståenden konstrueras genom generaliseringar från observationer av regelbundenheter hos de objekt, som studeras. Iakttagelser av regelbundenheter förutsätter att det finns kriterier, som anger när två företeelser kan sägas uppvisa likhet i något visst avseende. I naturvetenskaperna kan och måste sådana kriterier för likhet uppställas av vetenskapsmännen själva.

Winch söker visa att det sista ledet i denna kedja inte kan gälla vid samhällsvetenskapliga undersökningar. De tidigare leden kan då inte heller gälla, eftersom det sista ledets giltighet enligt Winch är en nödvändig förutsättning för de tidigare ledens giltighet.

Detta är emellertid inte självklart. Kravet på en enhetlig vetenskaplig metodologi och på att vetenskapliga förklaringar skall vara av kausal karaktär och innehålla en hänvisning till en universell lag eller hypotes behöver ju inte alls förenas med uppfattningen att vetenskapliga teorier uppkommer genom generaliseringar från enskilda observationer.²⁸ Jag skall dock i detta sammanhang inskränka mig till att granska, hur Winch söker visa att kriterier för likhet hos företeelser måste vara av helt olika typ i natur- och i samhällsvetenskap.

De kriterier, som anger när sociala fenomen skall anses vara lika i något visst avseende, kan, hävdar Winch, inte formuleras av vetenskapsmännen själva utan måste utgöras av de regler, som styr människors handlande i en viss kultur. Som redan framgått, kan enligt Winch företeelser betecknas som sociala om och endast om de utgörs av sådana regelstyrda handlingar. Winch skriver t.ex. »It follows that if the sociological investigator wants to regard them as social events (as, *ex hypothesi*, he must), he has to take seriously the criteria which are applied for distinguishing 'different' kinds of actions and identifying the 'same' kinds of actions within the way of life he is studying. It is not open to him to impose his own standards from without. In so far as he does so, the events he is studying lose altogether their character as *social events*.»²⁹ Om samhällsvetaren trots allt väljer att tillämpa kriterier, som endast hänför sig till människors yttre beteende, är det inte möjligt att förstå de sociala fenomenens mening, eftersom det, såsom nämnts, endast är regelstyrt handlande som kan framstå som meningsfullt. Den förståelse som då kan uppnås är, tror jag Winch vill säga, ytlig och ointressant: »... a man who understands Chinese is not a man who has a firm grasp of the statistical probabilities for the occurrence of the various words in the Chinese language. Indeed, he could have that without knowing that he was dealing with a language at all; and anyway, the knowledge that he was dealing with a language is not itself something that could be formulated statistically. 'Understanding', in situations like this, is grasping the *point* or *meaning* of what is being done or said.»³⁰

Problemet med detta synsätt är naturligtvis, att en kritiker av Winch kan hävda, att man faktiskt inte alltid bör eftersträva samma slags förståelse av ett språk eller ett samhälle som den som de har vilka talar språket eller lever i samhället, därför

²⁸ Se t.ex. Karl R. Popper, *The Logic of Scientific Discovery* (1968) s. 27 ff och 59 ff samt *The Poverty of Historicism* (1961) s. 130—143.

²⁹ Peter Winch, *The Idea of a Social Science* (1963) s. 108. Se även *ibid.* s. 109 f.

³⁰ *Ibid.* s. 115.

att en sådan typ av förståelse i vissa fall kanske ger en i någon mening felaktig eller ofullständig bild av den sociala verkligheten.³¹ Jag skall i avsnitt III:1 försöka visa att det också kan tänkas förekomma situationer, där det måste betecknas som tveksamt om en förståelse i Winchs mening överhuvudtaget är möjlig, även om den skulle betraktas som önskvärd.

2. Förutsägelsebegreppet

Även Winchs uppfattning att vetenskapliga förutsägelser är oförenliga med studiet av sociala fenomen utgår från synen på regelstyrda handlingar. Förekomsten av en regel innebär, som redan nämnts, att det är möjligt för de handlande människorna att avgöra skillnaden mellan en riktig och en felaktig tillämpning av regeln. Det måste då också enligt Winch vid allt socialt beteende finnas en möjlighet att välja att handla i strid med en regel: »Since understanding something involves understanding its contradictory, someone who, with understanding, performs X must be capable of envisaging the possibility of doing not-X».³² Låt oss anta att det finns en regel i ett visst samhälle, som säger att man i situationen S bör utföra handlingen H. För att vi skulle kunna tala om en vetenskaplig förutsägelse tycks Winch mena att alla individer i S skulle utföra H under förutsättning att den givna regeln gäller i det givna samhället. Men detta villkor för vetenskapliga förutsägelser kan inte vara uppfyllt vid samhällsvetenskapliga undersökningar, eftersom själva definitionen av regelstyrt handlande inte utesluter handlande i strid med regeln.³³ Winch förutsätter här att tanken på vetenskapliga förutsägelser måste uppges i och med att man medger möjligheten av samband av icke-deterministisk natur. Men denna slutsats är på intet vis självklar.³⁴ Winch gör dessutom inga egentliga försök att visa att den ens skulle vara rimlig.

Låt oss emellertid anta att vi tror att en regel av den typ Winch anger föreligger i ett samhälle, men att vi inte är helt säkra på att vi har förstått regeln. Om nu inte individ₁ utför H i S, behöver detta i och för sig inte föranleda oss att dra slutsatsen att vi misstog oss när vi trodde att den givna regeln förelåg. Individ₁ kan ju helt enkelt ha valt att inte utföra H, trots att regeln föreskrev H i S. Om nu inte heller individ₂ och individ₃ utför H i S, bör det inträffa en situation där vi måste ställa frågan om individ₁, individ₂ och individ₃ alla handlar i strid med en gällande regel eller om vår tolkning av regeln kanske inte är riktig. Hur problem av denna typ skall bemästras i samhällsvetenskapliga studier, som bedrivs utifrån Winchs vetenskapsfilosofiska synsätt, behandlar inte Winch. Han skulle sannolikt

³¹ Se t.ex. Alasdair MacIntyre, »Is Understanding Religion Compatible with Believing?», i John Hick, ed., *Faith and the Philosophers* (1964) s. 119 ff. Winchs utgångspunkt är här, tror jag, ytterst en tolkning av det av Winch anförda Wittgenstein-citat: »What has to be accepted, the given, is—so one could say—forms of life.»

³² Peter Winch, *The Idea of a Social Science* (1963) s. 91.

³³ Peter Winch, *The Idea of a Social Science* (1963), s. 91.

³⁴ *Ibid.* s. 91 f.

³⁵ Se t.ex. Carl G. Hempel, »Deductive-Nomological vs Statistical Explanation», i Herbert Feigl & Grover Maxwell, eds., *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, vol. III (1962) s. 98—169.

hävda att sådana problem berör de olika samhällsvetenskapernas metodologi och därför faller utanför ramen för *The Idea of a Social Science*.³⁵ Det är dock svårt att inse att det skulle vara någon avgörande skillnad mellan att behandla metodologiska konsekvenser av t.ex. en empiristisk vetenskapssyn (vilket Winchs kritik av tanken på kausala förklaringar och av förutsägelser inom samhällsvetenskapen måste sägas vara exempel på) och av Winchs egen lingvistiskt filosofiska vetenskapssyn. Såsom Winch åtminstone delvis medger, är det dessutom ganska uppenbart, att Winch visserligen inte framlägger några förslag till metoder som kan användas vid samhällsvetenskapliga undersökningar men att hans vetenskapsfilosofiska grundsyn måste få påtagliga följder, när det gäller att välja och att utarbeta sådana metoder.³⁶

III. Metodologiska problem vid en winchiansk vetenskapssyn

I detta avsnitt skall jag behandla två problem, som från Winchs utgångspunkt förefaller nödvändiga att lösa men som Winch själv inte har lyckats ge någon tillfredsställande lösning, såvitt jag kan se.

1. Begreppsolikhetsproblemet

Som redan framgått, menar Winch att förekomsten av sociala relationer förutsätter förekomsten av begrepp, vilka innehåller regler, som anger vilka handlingar som är riktiga respektive felaktiga i olika typer av situationer. Begreppen är formulerade i (eller är åtminstone i princip möjliga att formulera i) språkliga uttryck. Emellertid är det ju uppenbart, att en given social relation kan beskrivas på olika sätt av olika parter i en sådan relation. Detta bör kunna gälla bl.a. vid relationer av konfliktkaraktär. Vi måste då ställa frågan om parterna i en sådan relation har samma begrepp om relationen. Winch är här oklar, bl.a. därför att han ibland talar om olika kulturer eller livsformer och ibland om den gemensamma kategori som alla mänskliga samhällen och kulturer kan sägas tillhöra.

När Winch talar om den gemensamma kategorin, behandlas frågan om möjligheten av begreppsolikhet endast i förbigående, och denna frågas betydelse förringas i viss mån. Winch skriver t.ex. angående tolkningen av ett exempel enligt vilket det råder krig om jordområden mellan olika samhällen: »For the belligerents are *societies* in which much goes on besides eating, seeking shelter and reproducing; in which life is carried on in terms of symbolic ideas which express certain attitudes between man and man . . . Now of course, 'out-group attitudes' between the members of my hypothetical warring societies will not be the same as 'in-group attitudes' (if I may be forgiven the momentary lapse into the jargon of social psychology). Nevertheless, the fact that the enemies are *men*, with their own ideas and institutions, and with whom it would be possible to communicate, will affect the attitudes of members of the other society to them—even if its only effect is to make them the more ferocious. Human war, like all other human activities is governed by

³⁵ Peter Winch, *The Idea of a Social Science* (1963) s. 136. Se även Peter Winch, »Mr. Louch's Idea of a Social Science», *Inquiry* 1964 s. 202—208.

³⁶ *Ibid.* s. 208. Se även Georg Henrik von Wright, a.a. s. 29 och 181.

conventions; ...»³⁷ Denna framställning torde inte vara helt invändningsfri om man utgår från det lingvistiskt filosofiska synsätt som Winch själv företräder. Såsom nämnts tidigare hävdar Winch att begrepp och handlingar är två sidor av samma sak. För att vi överhuvudtaget skall kunna tala om en social relation, t.ex. krig, måste begreppet krig föreligga hos de människor som utför de handlingar som utgör den sociala relationen krig.³⁸ Ett visst begrepp är likaså begripligt endast som en del av ett system av begrepp, som finns i en given kultur. I textavsnittet ovan betecknas samhällena i det valda exemplet som »krigförande» och relationen mellan dem sägs falla under begreppet »krig».

Men såvitt jag kan förstå, finns det ingenting som berättigar oss att utan vidare anta, att begreppet »krig» föreligger hos människorna i de båda samhällena. Det är ju tänkbart att människorna i samhällena istället uppfattar sina egna handlingar t.ex. som fall av försvar mot stöld, respektive säkrande av existensmöjligheter. Användningen av begreppet krig måste dessutom definitionsmässigt förutsätta att begreppet ingår i ett system av begrepp. Det är i detta fall oklart vilket sådant system som avses. Antingen måste Winch anta, att begreppet förekommer i båda samhällena i exemplet, vilket inte med säkerhet kan förutsättas, eller också måste begreppet bildas av någon utomstående iakttagare, som hänför det till något system av begrepp, som hänför sig till den allmänna kategorin livsform. En begrepps konstruktion av denna typ måste innebära avsevärda problem, och Winch diskuterar inte heller denna möjlighet i sin bok.

När Winch inte talar om den gemensamma kategorin livsform utan om olika enskilda livsformer, förefaller han att anta att begreppsolikhet mellan olika livsformer är möjlig: »The only mode of life which can undergo a meaningful development in response to environmental changes is one which contains within itself the means of assessing the significance of the behaviour it prescribes. Habits too may change in response to changing conditions. But human history is not just an account of changing habits: it is the story of how men have tried to carry over what they regard as important in their modes of behaviour into new situations which they have had to face».³⁹ Med meningsfullt handlande avser Winch, såsom redan framgått, sådant handlande som styrs av regler. Det är således enligt Winch tänkbart att ett samhälle förändras på ett sådant sätt att systemet av regler, och därmed systemet av begrepp, som ju innehåller reglerna, inte kan tillämpas utan bryter samman. Om detta inträffar genom att en främmande kultur bryter ned den tidigare livsformen hos vissa människor, måste detta enligt Winchs definitioner vara ett fall av begreppsolikhet mellan olika livsformer. Det förefaller rimligt att anta att möjligheten av begreppsolikhet även kan tänkas föreligga vid relationer av mindre genomgripande karaktär mellan olika samhällen.

När det slutligen gäller möjligheten av begreppsolikhet inom en given livsform, utesluter Winch denna möjlighet definitionsmässigt. Här uppstår emellertid frågan hur olika livsformer kan avgränsas från varandra. Winch tycks t.ex. mena att det kan finnas olika typer av livsformer, bl.a. religion och vetenskap, inom en mer

³⁷ Peter Winch, *The Idea of a Social Science* (1963) s. 130 f.

³⁸ Se t.ex. *ibid.* s. 125.

³⁹ *Ibid.* s. 64 f.

omfattande livsform eller kultur.⁴⁰ Om vi därför på något sätt lyckades påvisa förekomsten av begreppsolikhet inom ett visst samhälle, skulle Winch sannolikt replikera att vi endast hade visat att det inom det givna samhället fanns olika, mindre grundläggande livsformer. Detta innebär dock knappast att problemen vid praktiskt forskningsarbete skulle ha blivit mindre.

Eftersöm förståelse av mänskligt beteende enligt Winch kräver förståelse av de regler, som styr detta beteende, och eftersom reglerna finns i människors begrepp, måste frågan om möjligheten av begreppsolikhet vid ett givet beteende vara av grundläggande betydelse för möjligheten att tillämpa Peter Winchs idé om en samhällsvetenskap.

Winchs synsätt ställer oss här, grovt uttryckt, inför följande frågor:

- (i) Om människor, som utför vissa bestämda handlingar gentemot varandra, kan ha olika begrepp om innebörden av dessa handlingar, dvs. om begreppsolikhet kan anses föreligga, förefaller det rimligt att ställa frågan hur dessa fall kan urskiljas. (De språkliga uttryck, som används av olika parter för att beskriva relationen mellan dem, kan t.ex. inte alltid vara helt överensstämmande, men alla sådana fall behöver ju inte vara fall av begreppsolikhet).
- (ii) Om möjligheten av begreppsolikhet föreligger — vilket Winch tycks mena att det åtminstone i vissa fall gör — måste frågan ställas vilka av de olika förekommande begreppen som en samhällsvetenskaplig undersökning bör utgå ifrån.

Oavsett om man tolkar Winch så, att möjligheten av begreppsolikhet vid en given relation medges eller utesluts, kvarstår emellertid problem, eftersom olika parter språkliga uttryck, som avser relationen, kan vara olika. Om den givna relationen skall beskrivas i en samhällsvetenskaplig framställning, måste naturligtvis språkliga uttryck användas. Winch skulle sannolikt hävda, att valet av uttryck i detta fall kan ske på flera sätt, mellan vilka man inte kan göra något val utan att beakta vad Winch kallar metodologiska problem inom olika samhällsvetenskaper, dvs. problem som faller utanför ramen för *The Idea of a Social Science*. Sålunda kunde vetenskapsmannen här kanske använda den ena partens uttryckssätt eller den andra partens eller formulera egna »tekniska begrepp», som dock enligt Winch måste uppfylla kravet att vara »logiskt bundna» till språkliga uttryck hos parterna i den sociala relationen.⁴¹ Winch anger inte närmare vilka krav som måste vara uppfyllda för att »logisk bundenhet» skall föreligga, och det är svårt att se på vilket sätt Winchs synsätt skulle kunna anvisa någon särskild väg vid utarbetandet av regler för val av språkliga uttryck.

2. Verifikationsproblemet

Hur är det enligt Winch möjligt att avgöra om man verkligen har förstått vissa givna sociala fenomen, dvs. hur är det möjligt att fastställa om en viss tolkning av de regler, som antas styra vissa handlingar, är riktig? Antag att vi tror att en viss

⁴⁰ Ibid. s. 100.

⁴¹ Ibid. s. 89 f.

regel säger att om en individ i situationen S utför handlingen H_1 gentemot en annan individ, så utför denna andra individ handlingen H_2 . Vi kan t.ex. tänka oss att regeln avser hälsningar och att denna regel finns i det begrepp hälsning som människorna i ett visst samhälle har. Tolkningen av regeln borde då vara riktig, om det faktiskt visade sig att när någon individ utförde H_1 gentemot någon annan individ, denna andra individ utförde H_2 . Men som redan påpekats, kan tolkningen av regeln vara riktig trots att H_2 inte utförs vid ett visst tillfälle. I det här andra exemplet kan vi exempelvis tänka oss att den andra individen vet att man bör hälsa tillbaka på någon som hälsar men ändå väljer att inte göra detta. Antag att det visade sig att H_1 genomgående och oberoende av individ följdes av icke- H_2 . Vore det då enligt Winchs synsätt ändå möjligt att vidhålla den givna tolkningen av regeln? Jag tror att man här kan göra två olika tolkningar av Winch.

Vi kan i det ena fallet utgå från vad Winch skriver om att begrepp och handlingar är »the same thing considered from different points of views». Det vore då möjligt att hävda, att Winch i samband med det givna exemplet borde anse att en regel som anger att H_1 skall följas av H_2 inte kunde föreligga, om H_1 faktiskt genomgående följdes av icke- H_2 . Om denna tolkning är riktig är det dock svårt att se att Winch har hävdat något annat än att samband mellan sociala fenomen inte är av deterministisk natur. En sådan åsikt kan dock mycket väl förenas med bl.a. empiristisk vetenskapsfilosofi.

Det är emellertid möjligt att tolka Winch så att samband mellan begrepp och handlingar kan tänkas vara av olika typ. Jag tror också att en sådan tolkning är den riktiga. Ett begrepp skulle då t.ex. kunna ange en regel för handlandet, men de faktiska handlingarna skulle kunna överensstämma med regeln eller på olika sätt avvika från den. Det kunde då inte utan vidare uteslutas att det förelåg en situation, där alla individer kände till att H_1 bör följas av H_2 men ändå väljer att utföra icke- H_2 .

Om en sådan tolkning är riktig förefaller det emellertid tveksamt om det överhuvudtaget är möjligt att ange ett kriterium på giltigheten i tolkningen av en regel. Vi kan ju inte använda de faktiska handlingarna som ett sådant kriterium. Men det är inte heller meningsfullt att fråga de individer som utför de undersökta handlingarna om de själva instämmer i en viss formulering av en regel, eftersom dessa människor enligt Winch inte behöver vara medvetna om regeln eller kunna formulera den utan endast behöver kunna skilja på ett riktigt och ett felaktigt handlande i en viss typ av situation.

IV. *Sammanfattning*

Sammanfattningsvis kan följande hävdas. Peter Winchs idé om en samhällsvetenskap innebär ett i formen mycket skarpt avståndstagande från de flesta typer av undersökningar, som för närvarande utförs inom de olika samhällsvetenskaperna. Peter Winchs vetenskapsfilosofiska uppfattning medför på bl.a. två viktiga punkter ställningstaganden i frågor, som berör samhällsvetenskaplig metodologi, nämligen när det gäller begreppen förklaring och förutsägelse. I fråga om förklaringsbegreppet tar Winch avstånd från tanken på en användning av kausala förklaringar i samhällsvetenskap. Winch utgår emellertid här från bl.a. följande två förutsätt-

ningar, nämligen för det första att kausala förklaringar förutsätter en induktivistisk — för att använda Poppers terminologi — syn på teoribildningsprocessen och för det andra att samhällsvetenskapen bör eftersträva samma typ av forståelse av ett samhälle som de människor har vilka lever i det givna samhället. Som framhållits, är den första av dessa båda förutsättningar knappast riktig. Den andra förutsättningen behöver dels inte vara självklar, dels bör det, som jag sökt visa i avsnitt III:1, i åtminstone vissa fall foreligga svårigheter vid ett studium av sociala företeelser från denna utgångspunkt.

När det gäller förutsägelsebegreppet hävdar Winch att det i samhällsvetenskap inte är möjligt att formulera satser som uttrycker samband av deterministisk natur. Som jag försökt visa, bör detta förhållande leda till svårigheter inte bara för den typ av undersökningar, som Winch kritiserar, utan även för Winchs egen idé om samhällsvetenskap. Denna uppfattning om sambands karaktär är dessutom möjlig att förena med bl.a. en empiristisk vetenskapssyn.

En tillämpning av Winchs vetenskapsfilosofiska uppfattning vid samhällsvetenskapliga undersökningar förutsätter en lösning av frågan om möjligheten av begreppsolikhet och av frågan om möjligheten att bedöma giltigheten i en tolkning av en regel. Winch själv har emellertid inte gett några tillfredsställande lösningar på dessa problem, och det är tveksamt om man i Winchs framställning överhuvudtaget kan finna någon ledning vid lösningen av dem.

Jag har i denna artikkel inskränkt mig till att granska huvuddragen i Peter Winchs uppfattning om samhällsvetenskap och att behandla några problem i anslutning till denna uppfattning. En mer utförlig bedömning av Winchs synsätt skulle däremot sannolikt kräva en jämförande metodstudie av olika vetenskapsfilosofiska uppfattningar. En dylik studie kan inte genomföras i detta sammanhang.

Björn Wittrock

Utenrikspolitiske holdninger og sosial posisjon

En drøftelse i tilknytning til utvalgt emnelitteratur

1. Sosial posisjon og utenrikspolitiske holdninger som studieobjekt

1.1. Spørsmålet om utenrikspolitiske holdningers relevans, — for hva?

Innledningsvis er det av interesse å stille spørsmålet: For *hva* er de utenrikspolitiske holdninger relevante? I den sammenheng som er gitt i det foreliggende, er svaret at de antas å ha relevans for den utenrikspolitiske beslutningsprosess. Denne postulering er det jeg bygger på i den efterfølgende drøftelse. Det slås altså fast at emnet utenrikspolitiske holdninger er et aktuelt studieobjekt for den som studerer utenrikspolitiske beslutningsprosesser i alminnelighet. (I særdeleshet er det aktuelt for den som har en spesiell målsetning på dette felt. Som eksempel her er det nærliggende å nevne Institutt for Fredsforskning, som har gjort seg bemerket ved nettopp å gjennomføre undersøkelser omkring dette emne).¹

¹ Jfr. de i det nedenstående siterte artikler fra *Journal of Peace Research*.

Mot denne bakgrunn vil det være interessant å:

- a. *Beskrive* den offentlige opinion vedrørende utenrikspolitiske saker.
- b. *Forklare* de funne fordelingsmønstre utifra visse bakgrunnsvariabler.
- c. *Utforske* forholdet mellom en nasjons utenrikspolitikk og fordelingen av holdninger innen nasjonen.

1.2. Opinionens rolle i forhold til de strukturelle determinanter i den utenrikspolitiske beslutningsprosess

Dette punktet reiser en rekke spørsmål som, om man ikke pretenderer å besvare dem uttømmende, like fullt fortjener oppmerksomhet. Slike spørsmål er:

- a. Hvilke (om de overhodet finnes) er disse strukturelle determinanter?
- b. I hvilken grad er den utenrikspolitiske beslutningsprosess eventuelt strukturelt betinget?
- c. Kan de strukturelle determinanter tenkes å være betinget av opinion?
- d. Kan strukturen påvirke dannelsen av holdninger/opinion?
- e. Hvilken betydning har graden av sentralisering eller åpenhet i systemet?

Jeg vil senere komme tilbake til en del av de problemene som det ovenstående innebærer. Generelt vil jeg imidlertid avvise en deterministisk tankegang (som ville innebære sirkel-slutninger som ville gjøre hele den foreliggende diskusjon overflødig), og fastholde som et springende punkt: At opinionens rolle er vesentlig nok til at den overhodet er verdt et studium.

1.3. Spørsmålet om den sosiale posisjons relevans for dannelsen av utenrikspolitiske holdninger

I likhet med foregående punkt, reiser også dette rekke spørsmål med videre implikasjoner for meget av det efterfølgende. Slike spørsmål er:

- a. Hva slags bakgrunnsvariabler kan brukes til å søke å forklare fordelingsmønstrene av utenrikspolitiske holdninger?
- b. Kan «sosial posisjon» brukes?
- c. Er «sosial posisjon» en reell determinant, eller er det et diffust begrep som bare tjener som et skalkeskjul for andre kausale mønstre, og derfor bidrar til å forkludre disse?

I denne omgang vil jeg nøye meg med å påpeke den relevans for dannelsen av utenrikspolitiske holdninger som sosial posisjon er tildelt i henhold til det pragmatiske siktepunkt: Betydningen av å ha metodologisk anvendbare kategorier.

2. Omgivelsenes betydning

2.1. De internasjonale omgivelser

Politiske fenoméner studeres innen rammen av et politisk system. Da de foreliggende fenoméner gjelder utenrikspolitikk, er det interessant å gå et trinn opp i

systemet, og la det internasjonale system være ramme. Det sentrale spørsmålet vil da være: Vil det enkelte lands «sosiale posisjon» i verdenssamfunnet være en opinionsdannende faktor innen vedkommende land?

H. Hveem har utviklet en teori om dette forhold: «Holdninger i et høyere stratum vil være en funksjon av det stratum vedkommende land befinner seg i i det internasjonale system.»² Utén å ta stilling til teoriens holdbarhet, vil jeg fremsette den generelle påstand: At faktorer i de internasjonale omgivelser, deriblant individdets persivering av det internasjonale system og av hans eget lands posisjon og rolle i dette system, vil ha relevans for dannelsen av utrikspolitiske holdninger. (Dette kan synes å ikke være så meget mer enn en tautologi, men om påstanden er triviell, er den ikke derfor overflødig).

2.2. Individets omgivelser

Forutsatt at sosial posisjon er etablert som en faktor (eventuelt endog hoved-determinant) for dannelsen av utenrikspolitiske holdninger, er det like fullt aktuelt å lete i individets umiddelbare omgivelser etter øvrige medvirkende faktorer, utifra hovedspørsmålet:

Hvilke betingelser i omgivelsene bestemmer i hvilken grad den sosiale posisjon vil avgjøre de utenrikspolitiske holdninger? Eksempler på slike betingelser er:

a. *Ideologisk klima.* Med dette mener jeg den påvirkning som individet utsettes for fra de fremherskende norm-sett med hensyn til egen holdningsdannelse. Såvel arten som intensiteten av slik påvirkning varierer mellom forskjellige politiske systemer. Vanskeligheten ved å måle betydningen av slik ideologisk påvirkning ligger særlig deri at den kan variere innen ett og samme politiske system, og da nettopp være forbundet med sosial posisjon, altså, slik at dens art og intensitet er forskjellig i forskjellige sosiale strata.

b. *Samfunns-struktur.* Vil begrepet «sosial posisjon»s meningsinnhold avhenge av den foreliggende samfunns-struktur? Hva kan dette eventuelt medføre med hensyn til holdningsdannelse? Dette skulle det være mulig å gjøre gjenstand for empirisk analyse. Man kan eksempelvis forestille seg to samfunns-typer (politiske systemer): Ett tradisjonalistisk med en dyptgripende og statisk sosial stratifisering, og ett karakterisert ved stor sosial mobilitet eller eventuelt svak betoning av sosial status (og tilhørende roller). Det vil da være nærliggende å anta, ikke bare at oppfatningen av hva begrepet sosial posisjon innebærer, men også at den «impact» den sosiale posisjon vil ha på holdningsdannelsen, vil være forskjellig.

c. *Kommunikasjons-struktur.* Hvordan vil den foreliggende kommunikasjons-struktur virke på holdningsdannelsen? Hvordan vil denne påvirkning være forbundet med sosial posisjon? Det er tenkelig at dette kunne la seg undersøke empirisk. Man kunne da eksempelvis studere sammenhengene mellom sosial posisjon og utenriks-

² Helge Hveem, «Foreign Policy Thinking in the Elite and the General Public», *Journal of Peace Research*, 2, 1968.

politiske holdninger i to samfunn hvor øvrige faktorer av betydning er mest mulig like, bortsett fra de respektive strukturer for kommunikasjon, som da altså helst skulle være radikalt forskjellige. At en slik analyse ville være forbundet med praktiske problemer, er neppe for meget sagt.

d. *Personlighetsfaktorer.* Man kan forestille seg at for to individer med vesentlig forskjellige personlighetstyper, vil deres respektive sosiale posisjoner kunne påvirke deres holdningsdannelser på forskjellig måte og/eller i forskjellig grad. Et sentralt spørsmål blir derfor hvorvidt samme personlighetstype følger de samme holdningsmønstre under forskjellige betingelser hvor sosial posisjon gjør seg gjeldende.

3. *Analyse av foreliggende materiale*

3.1. Hva slags materiale

Emnet er berørt i en del av det omfattende materiale som omfatter sosial posisjon og holdninger generelt, altså et videre emneområde. Dette feltet har i lengre tid vært et interesseobjekt for teoretikere og forskere fra hele den samfunnsvitenskapelige fagkrets. Den tradisjonelle tilnæringsmåte har vært den sosiale determinisme. Den kan kort karakteriseres som ikke-empirisk hva angår metodikk, deduktiv (innen rammen av dogmatiske, én-dimensjonale og normative kategorier) hva angår analytisk holdning, og universalistisk i perspektiv. Som eksempel her kan nevnes den marxistiske tilnærming. Litteratur av denne type omhandler kun unntagelsesvis og usystematisk de spesifikt utenrikspolitiske holdninger, og vil ikke her bli gjort gjenstand for noen nærmere oppmerksomhet. Jeg vil imidlertid peke på den sosial-deterministiske studieholdnings betydning, som hovedsakelig ligger i det å ha formulert problemstillinger og referanserammer og derved påvirket «omgivelsene» for senere forskning og teoridannelser.

Den nyere litteratur som foreligger omkring emnet utviser nyanserikdom i tilnæringsmåter og arbeidsmetoder. Dette avspeiler de forskjeller i faglig bakgrunn og perspektiv, og følgelig den interessefokusering, som ligger til grunn for de foreliggende arbeider. Den teoretiske tilnærming som kommer til anvendelse, vil være en følge av bl.a. det *faglige siktepunkt* for studiet, og av det *perspektiv* (f.eks. universelt versus snevert spesifisert) som legges til grunn.

For det utvalget som jeg i det etterfølgende særlig vil ta for meg, har det lite for seg å forsøke å gi noen felles, generell karakteristik. Det dreier seg om materiale av såvel grunnlagsteoretisk (Kelman) som psykologisk (Christiansen) art. Av særlig interesse er imidlertid to artikler (av henh. Galtung og Halle) om empiriske undersøkelser som direkte omhandler relasjonene mellom sosial posisjon og utenrikspolitiske holdninger.

En del av det foreliggende materiale eksemplifiserer den bruk av survey data og kvantitative metoder, som har fått stor utbredelse i samfunnsvitenskapen. Dette har sine fordeler, i og med at det letter operasjonaliseringen ved formuleringen av hypoteser og ved den systematiske empiriske testing av disse. Ulempene ved en slik analytisk tilnærming gjelder særlig perspektivet. Ved å søke forståelse om fenomener av vesentlig kvalitativ art ad kvantitativ vei risikerer man å måle noe annet enn det man ønsker, eventuelt å tolke de funne korrelasjoner som kausalsammen-

henger, mens de reelle årsaks- og virkningsmønstre neglisjeres. En vei å gå for å motvirke slike ulemper er å renonsere på pretensjonene og innsnevre perspektivet, hvilket igjen må virke hemmende på hva som kan forventes oppnådd av meningsfylte generaliseringer.

Så over til presentasjonen av de enkelte verker.

3.2. Herbert C. Kelman, «Social-Psychological Approaches to the Study of International Politics: The Question of Relevance»

Ovanstående er det konkluderende kapitel til antologien *International Behavior*.³

Kelmans studieobjekt er hva han kaller «basic problems in international relations». Hva han gjør er å diskutere selve det teoretiske grunnlag for de sosialpsykologiske tilnæringsmåter til studiet av internasjonal politikk, med særlig henblikk til deres relevans for spørsmål som angår krig/fred, internasjonal forståelse og praktisk policy-utforming.

De spørsmål Kelman stiller, er følgende:

Hvilken relevans har sosial-psykologiske tilnæringsmåter til de grunnleggende problemer i internasjonale forhold?

Hva er deres potensielle relevans for analyse av saker som ligger til grunn for policy-utforming?

Hva er deres potensielle relevans for utviklingen av teori om internasjonale forhold?

Kelman *besvarer ikke* disse spørsmål, iallfall ikke på den måte at han fremsetter hypoteser som så underkastes empirisk testing. Snarere *diskuterer* han dem, særlig ved å rette oppmerksomheten mot en rekke fenomener og momenter som spiller inn og påvirker forholdene omkring det emne han behandler. Han tar utgangspunkt i to forskjellige felter hvor han hevder at sosial-psykologiske tilnæringsmåter har bidratt til forskningen:

a. Studiet av individers internasjonale adferd.

b. Studiet av internasjonal politikk og utenrikspolitikk («policy»).

I stedet for å diskutere spesifikt forholdet mellom sosial posisjon og utenrikspolitiske holdninger, betoner han betydningen av de *sosiale roller* og *interaksjonene* mellom disse (inklusive feedbackvirkninger) i utformningen av utenrikspolitiske holdninger. Han diskuterer den *offentlige opinions rolle* i den utenrikspolitiske prosess, de *individuelle aktørers rolle* i denne prosess, *interaksjonsprosesser* i internasjonale relasjoner, og diskuterer endelig perspektiver for formulering av teori og policy.

³ Herbert C. Kelman, *International Behavior*, New York, 1966. (Jfr. også Kelman, «Societal, Attitudinal and Structural Factors in International Relations», *Journal of Social Issues*, Vol. XI, No. 1, 1955; og «Public opinion and foreign policy decisions», *Bulletin of the Research Exchange on the Prevention of War*, Vol. 2, No. 4, 1954).

Hvor interessante betraktningene enn måtte være, så har de den svakhet at han ikke behandler sosial posisjon som noen uavhengig variabel, og ikke har noe mål på denne. Dette medfører en begrensning av hva han kan få sagt om forholdet mellom sosial posisjon og utenrikspolitiske holdninger. Spesielt gjør dette det vanskelig å trekke ut det han måtte ha å si av relevans for dette emne, å få isolert det fra hans øvrige diskusjoner og betraktninger og sette det inn i en sammenheng hvor ovennevnte problemstilling er satt i fokus.

Verdien av Kelmans betraktninger for det foreliggende emne ligger altså ikke i det at han sier noe eksplisitt om sammenhengen mellom sosial posisjon og utenrikspolitiske holdninger, men i hva han har å si om bakgrunnen for slike studier og om spennvidden av de problemkomplekser slike studier involverer.

3.3. Bjørn Christiansen, kapitlet «Final Consideration» i *Attitudes towards Foreign Affairs as a Function of Personality*⁴

Dette arbeidet er et eksempel på psykologisk tilnærming. Emnet er her hvordan interaksjonene mellom personlighet, sosial posisjon og kommunikasjons-struktur foregår. I særdeleshet tar forfatteren for seg spørsmålet om hvorvidt samme personlighetstype følger de samme holdningsmønstre under forskjellige betingelser hvor sosial posisjon gjør seg gjeldende.

Verket er *begrenset i sin teoretiske ramme*, som er rent psykologisk. Dessuten er det *metodologisk begrenset* ved anvendelsen av personlighet som den uavhengige variable. Hovedsakelig dreier det seg om personlighetsfaktorenes rolle for dannelsen av utenrikspolitiske holdninger. Tilnæringsmåten er altså psykologisk. Forfatteren henter sine begreper og analytiske verktøy fra psykologien og de korrelasjoner han leser ut av sine empiriske data, jevnføres med en bakgrunn av tidligere oppstilte psykologiske hypoteser.

Spesielt behandler Christiansen faktorer som aggressive i motsetning til destruktive holdninger til utenrikspolitiske saker, og sammenhenger mellom de destruktive holdninger og forskjellige individuelle psykologiske faktorer. Hans tese, som bekrefte av de data han presenterer, er at destruktive tendenser i utenrikspolitiske saker *ikke representerer noe isolert aspekt av den individuelle personlighet*, men er knyttet til *andre dynamiske og kognitive aspekter*.

Hvilke er så disse andre aspekter? Dette presiserer ikke forfatteren nærmere. I sin skissering av perspektiver for videre forskning antyder han imidlertid muligheten av mer omfattende teoridannelser vedrørende de *interaksjonsprosesser* som foregår mellom *omgivelsesfaktorer* og *personlighetsfaktorer* med hensyn til utformingen av individuelle internasjonale holdninger.

Christiansen trekker altså inn i sin studie *tilstedeværelsen* og, *betydningen av sosiale faktorer*. Han unnlater å presisere disse faktorene, ennsi foreta noen operasjonalisering av dem i analyseøyemed. Således blir ikke det som i vår sammenheng er selve nøkkelbegrepet, sosial posisjon, gjort gjenstand for nærmere behandling.

⁴ Bjørn Christiansen, *Attitudes towards Foreign Affairs as a Function of Personality*, Oslo, 1959

3.4. Johan Galtung, «Foreign Policy Opinion as a Function of Social Position»⁵

Denne artikkelen er det sentrale verk innen emnet. Forfatteren utvikler her en teori om hvordan utenrikspolitisk opinion avhenger av sosial posisjon.

Galtung diskuterer innledningsvis forskjellige tilnæringsmåter til studiet av offentlig opinion og internasjonale forhold, såsom:

a. *Bekrivelse*, dvs: Hva er den offentlige opinion angående dette eller hint? Man kan måle fordelingene av opinion på egnede bakgrunns kategorier, men ikke uten videre trekke slutninger herav, da der ikke er enkle relasjoner mellom holdnings-distribusjon i befolkningen og nasjonens utenrikspolitikk; de tilhører forskjellig nivå av sosial organisasjon.

b. *Forklaring* av fordelingene, utifra faktorer som f.eks. *personlighet, sosial posisjon* og det sosiale systems *kommunikasjons- og innflytelses-struktur*.

c. *Utforske* forholdet mellom en *nasjons utenrikspolitikk* og *fordelingen av holdninger innen nasjonen*. Man kan studere feedbackvirkninger mellom de to, som funksjon av politisk, sosial og personlighets-struktur. (Dette er behandlet teoretisk, ikke-empirisk av J. Rosenau i hans *Public Opinion and Foreign Policy*).⁶

Galtung registrerer at studiet av offentlig opinion og internasjonale forhold er særlig intrikat fordi det kombinerer to av den samfunnsvitenskapelige teoris klassiske problemer, nemlig:

a. Forholdet mellom holdninger og handlinger.

b. Forholdet mellom systemnivå og subsystemnivå.

I sin studie velger han å bruke sosial posisjon fremfor personlighet som den uavhengig variable. Betyr dette at han, ideologisk sett, representerer en sosial-deterministisk linje?

Til dette er å si at han begrunner sitt valg utifra operasjonelle/funksjonelle kriterier: Sosial posisjon er en synlig basis for institusjonalisert sosial interaksjon, og derfor særlig velegnet som determinant. Videre skal vi være oppmerksom på at *sosial posisjon* hos Galtung er noe annet enn det tradisjonelle, éndimensjonale *sosiale klasse-begrep*, slik vi finner det hos marxistene. For Galtung synes det vesentlige å være det pragmatiske siktepunkt: Å finne et mål som virker.

Metodologien har en sentral og avgjørende plass i Galtungs studie. Utgangspunktet for hans teori er innføringen av et *mål for sosial posisjon*, som bygger på en additiv indeks av åtte variabler (sosiale rang-dimensjoner). Disse er *kjønn, alder, utdanning, inntekt, økologisk bosted, geografisk bosted, yrkes-stilling* og *yrkes-sektor*. Indeksen brukes dels i sin fullt differensierte form, dels forenklet, hvorved Galtung foretar en dikotomisert, operasjonell inndeling av samfunnet i et *sentrum*

⁵ Johan Galtung, «Foreign Policy Opinion as a Function of Social Position», *Journal of Peace Research*, 3—4, 1964. (Jfr. også Galtung, «Social Position, Party Identification and Foreign Policy Orientation», i James Rosenau (ed.), *Domestic Sources of Foreign Policy*, New York, 1967).

⁶ James Rosenau, *Public Opinion and Foreign Policy*, New York, 1961.

og en *periferi*, representerende henholdsvis et øvre og nedre trinn på en sosial rangstige.

Indeksen søker å gi et *bredest mulig bilde* av *individets totale sosiale situasjon*. Denne får derved en videre mening enn et tradisjonelt sosialt klassebegrep, som gjerne bygger snevert på én dimensjon, såsom individets forhold til produksjonsmidlene.

Galtung innfører her et mål som utvilsomt gir et riktigere og mer fullstendig bilde av hva begrepet *sosial posisjon* innebærer i et moderne, pluralistisk samfunn. Faren ved hans indeks er at det bilde den gjengir blir *for omfattende* i den forstand at den tar vare på dynamiske mønstre som ikke nødvendigvis bør knyttes til begrepet sosial posisjon. En annen svakhet er at mens de variablene Galtung lar inngå i sin indeks kan være tilfredsstillende og uttømmende sosiale rang-dimensjoner i ett samfunn, vil de i et annet samfunn kunne være inadekvate. Faktorer som f.eks. rase, religion og familiebakgrunn ville i visse sosiale systemer kunne være aktuelle variabler i en slik indeks.

Galtungs materiale er survey data fra Norsk Gallup vedrørende aktuelle politiske saker i tiden 1959—64. Det er data av slik art at de dekker hva han oppfatter som de to hoved-dimensjoner i freds-problematikken: Rustning — nedrustning og utvikling — integrasjon.

Galtung stiller opp tolv hoved-hypoteser. Disse er gjengitt skjematisk på neste side. Hypotesene innebærer hovedsakelig følgende: Den sosiale periferi er kommunismessig dårligere stillet enn sentrum. Den vil derfor representere andre faser av holdningsdannelse enn sistnevnte. Således vil periferien skjelve mindre mellom de utenrikspolitiske alternativets kognitive og affektive sider, og vil være mer absoluttistisk i sin innstilling til endring. Periferien vil altså enten favorisere *status quo* eller brå og fullstendige endringer, mens sentrum vil utvise en mer gradualistisk innstilling.

Galtung anvender så indeksen på hypotesene sine. Hypotesene H_1 — H_4 anser han for å være så innlysende holdbare at han bruker dem for å teste selve indeksens holdbarhet. Han bruker sine data på samtlige trinn i skalaen, og får en fordeling som på en tilfredsstillende måte viser at indeksen virkelig utfører den funksjon som den er forutsatt å utføre.

Galtungs hypoteser om *holdningsdannelse* bør ses på bakgrunn av Rosenbergs consistency-teori for holdningsendringer.⁷ Denne teori tilsier bl.a. samsvar mellom de kognitive og affektive sider av et individs holdning til et emne, og samsvar mellom et individs holdninger til et sett av emner. Galtungs hypoteser H_5 — H_7 går i korthet ut på at Rosenbergs teori er holdbar for sentrum, men mindre holdbar (eller ikke holdbar) for periferien. Denne forskjell tilskriver han noe han kaller *sosio-logikk*, og som betyr at oppfatningen av hva som er konsistente holdninger følger sosiale variasjoner. (Uttrykket «sosio-logikk» er neppe mer enn en eufemisme for den logiske inkonsistens Galtung finner hos periferien, og virker som et vitenskapelig krumspring, begått i den hensikt å unngå å bedømme én sosial gruppe utifra hans

⁷ Se bl.a. Milton J. Rosenberg, *A Research Program on Consistency and Change in Social Attitudes*, Washington, 1966; og Milton J. Rosenberg m.fl., *Attitude Organization and Change*, New Haven, 1966.

Definisjon	Sentrum Øvre sosiale lag	Periferi Nedre sosiale lag
<i>Generelle konsekvenser</i>		
H ₁ Sosial deltagelse	høy	lav
H ₂ Kunnskap	høy	lav
H ₃ «Opinion-holding»	høy	lav
H ₄ Kommunikasjon	avsender, initiator	mottager, imitator
<i>Holdningsdannelse</i>		
H ₅ Orienterings-form	differensiell vurdering, «soft vs. tough», smak	totalvurdering, engasjement vs. isolasjon
H ₆ Samsvar		
1. Mellom holdninger	høy	lav
2. Holdninger vs. adferd	høy	lav
3. Over tid, stabilitet	høy	lav
H ₇ Internalisering av nye politiske saker	før institusjonalisering	etter institusjonalisering
<i>Sosial kosmologi</i>		
H ₈ Endringsperspektiv	gradualistisk	absoluttistisk
H ₉ Mental stil	induktiv, pragmatisk, middel-orientert	deduktiv, moralistisk, mål-orientert
H ₁₀ Holdning til bestående samfunnsordning	partiell akseptering og forkastelse («revisjonisme»)	total akseptering eller forkastelse (status quo eller revolusjon)
<i>Feedback til beslutningstagere</i>		
H ₁₁ Innhold	diskusjon, lav pluralistisk utvitenhet	protest eller apati, høy pluralistisk uvitenhet
H ₁₂ Form	via bestående organisasjon eller kommunikasjonsnett	via ad hoc demonstrasjoner eller intet uttrykk

egne forutsetninger som representant for en annen sosial gruppe). Av Galtungs hypoteser følger at sentrum er en mer homogen gruppe enn periferien hva de forskjellige sider av holdningsdannelse angår, og de støtter således opp om H. Hveems påstand om en mindre innbyrdes forskjell mellom sentrums-personer enn mellom periferi-personer.⁸

Det kan i denne forbindelse være av interesse å dvele et øyeblikk ved Hveems teori. Han hevder nemlig ikke bare at den sosiale posisjons innflytelse på hold-

⁸ Hveem, op.cit.

ningsdannelsen «utviskes oppover», men at denne tendensen ikke går gradvis, men karakteriseres ved en markert diskontinuitet like under elite-nivå.

Galtung nøyer seg ikke med å teste sine hypoteser mot survey data og oppnå tilfredsstillende korrelasjoner, men går videre til å diskutere hva hans funn innebærer, spesielt for relasjonene mellom den offentlige opinion og beslutningstagernes handlinger. Forskjellene sentrum-periferi tolker Galtung som en *strukturell fremmedgjørelse* for periferien. For å avhjelpe denne forespeiler han en idealløsning, nemlig:

At den politiske makt utøves av et parti med en solid basis i midt-kategorien mellom sentrum og periferi, — høy nok i sosial posisjon til å regjere effektivt tross opposisjon fra sentrum, — lav nok til å integrere en stor del av periferien. (For Norges vedkommende er det nærliggende å registrere at «idealløsningen» virker som skreddersydd for Arbeiderpartiet). Dette inngår i Galtungs endelige oppsummering av betingelser som han formoder ville kunne bidra til en stabil, freds-rettet og effektiv offentlig opinion innen det utenrikspolitiske felt. Disse betingelser er:

- a. Eliminasjon av periferien fra utenrikspolitisk innflytelse, f.eks. ved en partistruktur som ikke adekvat avspeiler periferiens utenrikspolitiske holdninger.
- b. Sterkere og mindre absoluttistiske fredsorganisasjoner som kunne minske avstanden mellom sentrum og periferi med hensyn til holdningsdannelse og sosial kosmologi.
- c. Måter å knytte en fredelig utenrikspolitikk til individets egen-interesse.
- d. Et fredelig regjeringsparti med sterke bånd til periferien, så at periferien engasjeres gjennom parti-tilhørighet.
- e. En politisk struktur som tillater utenrikspolitiske holdninger å komme til uttrykk uten hensyn til innenrikspolitiske holdninger, forutsatt at disse holdningene er «freds-stabiliserte».

3.5. Nils Halle, «Social Position and Foreign Policy Attitudes»^o

Halles artikkel har meget til felles med Galtungs, som den kan betraktes dels som en parafase over, dels som en videreføring av. Tilnæringsmåten er den samme, både med hensyn til faglig ramme og metodologi, men adskiller seg med hensyn til perspektiv. Utgangspunktet er Galtungs sentrum-periferi indeks for sosial posisjon, og opplegget for studien er anvendelse av denne indeks på tvers av landegrensene. Innenfor denne metodologiske og emnemessige ramme fremlegges og testes en del hypoteser om sosial posisjon og utenrikspolitisk opinion og om utvalgte funn fra en komparativ studie av tre nasjoner. Diskusjonen baseres på survey data av noenlunde sammenlignbar art fra Frankrike, Norge og Polen. Det umiddelbare metodologiske siktepunkt er hvorvidt sentrum-periferi indeksen for sosial posisjon overhodet var valid i en slik sammenheng, hvor utvalgene representerte nasjoner hvis internasjonale roller og sosiale strukturer utviste merkbare ulikheter. Resultatet var her en generell bekreftelse på indeksens validitet.

Av de enkelte hypoteser som ble testet kan nevnes:

^o Nils Halle, «Social Position and Foreign Policy Attitudes», *Journal of Peace Research*, 3, 1966.

- a. «Absoluttisme versus gradualisme»-hypotesen, som tilsier en høyere grad av gradualisme i sentrum.
- b. En hypotese vedrørende holdningsdannelse over tid som funksjon av sosial posisjon.
- c. To hypoteser vedrørende diskrepans mellom sentrum og periferi med hensyn til logisk samsvar i holdningsdannelser (den såkalte «socio-logikk»).
- d. En hypotese som tilsier at majoritets-synspunkter er sterkere representert i sentrum enn i periferien.

Disse hypotesene ble i varierende grad bekreftet. Man avdekket dels likheter, dels forskjeller landene imellom. I en del tilfeller var likhetene mellom Frankrike og Polen mer markerte enn mellom henholdsvis Norge-Frankrike og Norge-Polen. Dette var tydeligst når landene ble sammenlignet med hensyn til den relative rolle sosial posisjon spilte innen hver av de respektive nasjoner for de spørsmål som ble stilt.

Det fremgår at de hypoteser som ble testet, hovedsakelig er hentet fra den i det foregående omhandlede studie av Galtung. De to hypoteser om «socio-logikk» er Galtungs egen spesifikasjon av hans hypotese H_5 , og sier:

- a. Korrelasjonen mellom holdninger til «soft» og «tough» utenrikspolitiske linjer vil synke fra periferien til sentrum.
- b. Korrelasjonen mellom holdninger til to «soft» og to «tough» utenrikspolitiske linjer vil være positiv og relativt uavhengig av sosial posisjon.

At majoritets-synspunkter er sterkere representert i sentrum enn i periferien, er en hypotese som Galtung ser som en opplagt følge av sin generelle teori: Det er ikke sentrum som inngår forbund med majoriteten, men det er majoritets-synspunktene som er skapt av sentrum.

I den utstrekning Halles studie kan betraktes som en *videreføring* av Galtungs, gjelder dette to sider av hans arbeid:

- a. Han tester de av Galtung oppstilte hypoteser i en mer spesifisert form og mot andre data enn dem Galtung opererer med (data vedrørende andre utenrikspolitiske saker og stridsspørsmål).
- b. Han tester Galtungs metoder og hypoteser i et bredere perspektiv, nemlig på tvers av landegrensene.

Halle viderefører altså Galtungs arbeid derved at han *anvender et mer omfattende bakgrunnsmateriale og anlegger et videre perspektiv*.

4. *Teorier og perspektiver for videre teoridannelser for sammenhengen mellom sosial posisjon og utenrikspolitiske holdninger*

4.1. Oppsummering av de generaliseringer man er kommet frem til

Om de generaliseringer som foreligger vedrørende forholdet mellom sosial posisjon og utenrikspolitiske holdninger, er dette å si:

- a. De formodes å ha gyldighet for sosiale systemer som kan analyseres i henhold til visse felles kriterier for sosial posisjon, gitt utifra vilkårlig valgte sosiale rang-

dimensjoner, og eventuelt ordnet i dikotomisert form (høy-lav, såsom Galtungs sentrum-periferi indeks).

- b. De pretenderer ikke å forklare eller predisere individuelle holdnings-mønstre, men å angi trends med hensyn til de relative forskjeller mellom analyse-objektene, som er de respektive sosiale strata.

De fleste og viktigste av disse trends eller korrelasjoner fremgår direkte (eller kan i noen grad utledes av) det skjema som er oppstilt foran (s. 512). De gjelder alle grads-forskjeller mellom et øvre (sentrum) og et nedre (periferi) sosialt stratum med hensyn til en rekke punkter under følgende grupperinger: *Generelle konsekvenser, Holdningsdannelse, Sosial kosmologi og Feedback til beslutningstagere.*

4.2. Mot en generell teori

Det er grunn til å stille spørsmålet om der i det hele tatt er grunnlag for utviklingen av noen slik.

Det avgjørende vil ligge i målsetningen: Hva man eventuelt ønsker å bygge inn i en «generell teori», som vil avhenge av ens faglige siktepunkt og pretensjoner med hensyn til perspektiv.

Dersom der anlegges et universalistisk perspektiv, derved at man tilstreber å forklare og predisere holdninger på de forskjellige systemnivåer, inkludert individnivå, samt for de ulike former for sosiale systemer, så reiser dette spørsmål som:

- a. Har man noe adekvat mål på sosial posisjon å bygge en slik teori på?
- b. Kan man i det hele tatt ha noe slikt mål?
- c. Forutsetter ikke dette et statisk og følgelig urealistisk samfunns-syn?

Hvortil jeg vil svare med henholdsvis:

- a. Nei. b. Neppe. c. Jo.

Dersom der anlegges et snevrere perspektiv, i overensstemmelse med en stringent angitt faglig ramme (og i praksis vil det gjerne være dette som er tilfelle), vil spørsmålene a, b og c fremdeles være relevante, men svarene kan ikke da uten videre forutsettes å bli som ovenfor.

4.3. Nåværende mangler, fremtidige oppgaver

Gitt at der er etablert en sammenheng mellom sosial posisjon og utenrikspolitiske holdninger, og at man har beskrevet (mer eller mindre uttømmende) hvordan denne sammenheng kommer til uttrykk, — hva er det så mer å si om dette?

Det jeg savner i de arbeider som er gjort, og det jeg ser som et springende punkt for en videre og mer dyptgående forståelse av det problemkompleks emnet står for, er en analyse av følgende: Hvilke forhold virker inn og betinger grad og art av den sosiale posisjons betydning, for holdninger generelt og for utenrikspolitiske holdninger spesielt?

Dette er en oppgave som sprenger den faglige ramme som et rent statsvitenskape-

lig (eller sosiologisk, psykologisk etc.) studium tilsier, og vil måtte by på vesentlige praktiske vanskeligheter (jfr. diskusjonen under pkt. 2.2.). Problemet er å få isolert slike innvirkende forhold og studere dem særskilt.

Gunnar Skagestad

Frihetsrørelser i sødra Afrika

Inledning

Tiden efter andra världskrigets slut kan i hög grad karaktäriseras som kolonialsystemets sönderfallsperiod. Frigörelseprocessen har framskridit i ett tempo som ingen egentligen förutsåg, då regler för avkolonisering år 1945 inskrevs i Förenta Nationernas stadga. En siffermässig sammanfattning ger vid handen att sedan år 1945 omkring sextio tidigare kolonier med över en miljard invånare blivit oberoende stater. Fortfarande står emellertid cirka femtio — större eller mindre — områden under främmande styre; dessa områden har en sammanlagd folk-mängd av cirka 28 miljoner, varav över hälften återfinnes i områden i södra Afrika.

Trots att huvudparten av de forna kolonierna sålunda under en förhållandevis kort tidsperiod erhållit självständighet, har detta ingalunda medfört att kolonialfrågorna kommit på avskrivning — tvärtom har frigörelseprocessen som resultat givit ett masstillflöde av nya stater i FN, ett förhållande som bidragit till att debatten i dessa ämnen istället aktiviserats och tilltagit. De nya strömningarna kom att återspeglas i den av FN:s generalförsamling år 1960 antagna s.k. kolonialdeklarationen, vari folkens rätt till oberoende och självbestämmanderätt proklamerades.

Trots att ofta ekonomiska intressen kommit att stå emot humanitära värden och principer har under det senaste decenniet ansträngningar gjorts i syfte att utplåna de sista resterna av det koloniala systemet; strävandena har i hög grad kanaliserats via FN, som år efter år fördömt Sydafrikas raspolitik, som fråntagit Sydafrika dess av Nationernas Förbund givna mandat över Sydvästafrika (Namibia), som beslutat om omfattande sanktioner mot den illegala regimen i Rhodesia (Zimbabwe), som uppmanat Portugal att erkänna Angolas, Moçambiques och Guinea-Bissaus självbestämmanderätt.

De internationella ansträngningarna att förmå regimerna i södra Afrika att överge eller i varje fall modifiera sin politik har till dags dato knappast krönts med någon större framgång. Den sydafrikanska regeringen har snarare kommit att skärpa sin apartheidpolitik liksom också sitt grepp över Sydvästafrika, Portugal synes trots Salazars försvinnande icke kunna förmås ändra sin inställning visavi de afrikanska områdena, regimen i Salisbury förefaller sitta ganska fast i sadeln.

Mot denna bakgrund tilldrar sig de ofria folkens egna strävanden för att befria sig från förtryck och främmande dominans ett särskilt intresse. I de skilda områdena har grupperingar uppstått, som med olika metoder söker verka för att

målet — oberoende och självständighet — skall uppnås. I dessa metoder ingår såväl sådana av icke-vålds som våldskaraktär. »Så länge fredliga framsteg omöjliggöres av de nuvarande makthavarna i södra Afrika, har vi intet annat val än att ge folken i dessa områden allt det stöd vi är mäktiga i deras kamp mot sina förtryckare», säger en passus i Lusaka-manifestet, det dokument som antogs år 1969 av den afrikanska enhetsorganisationen OAU som ett uttryck för de fria afrikanska staternas inställning till problemen i södra Afrika.

Föreliggande studie ägnas åt en beskrivning av de viktigaste i södra Afrika verkande befrielseörelserna. Framställningen är huvudsakligen av deskriptiv art. För en mer omfattande redogörelse för behandlingen av hithörande frågeställningar i FN — liksom konkreta svenska ställningstaganden — hänvisas till aktstycken utgivna av utrikesdepartementet, i synnerhet »Förenta Nationerna och problemen i södra Afrika» (Ny serie II: 23), »Faktasamling angående Sydvästafrikafrågan i Förenta Nationerna» (Ny serie II: 15) samt »Apartheidfrågan i FN» (Ny serie II: 18).

SYDAFRIKA

Bakgrund

Frågan om Sydafrikas raspolitik har varit föremål för uppmärksamhet i FN alltsedan organisationens tillkomst. År 1946 anförde Indien klagomål över diskriminering mot sydafrikanska medborgare av indisk härstamning, och år 1952 togs hela apartheidfrågan upp till behandling inför generalförsamlingen. Den kvarstår fortfarande på agendan. Sydafrika har för sin del konsekvent hävdad, att FN icke har rätt att uppta dessa frågor till granskning, enär de fölle inom landets egen behörighet. Mot en dylik snäv tolkning av FN-stadgan har genomgående genmälts, att stadgans syfte är att åstadkomma internationell samverkan för främjande av aktning för mänskliga rättigheter och grundläggande friheter för alla utan åtskillnad med avseende på ras, kön, språk och religion. Organisationen var därför berättigad att uppta apartheidfrågan till behandling. Sverige anslöt sig tidigt till denna uppfattning, ehuru man från svensk sida — liksom många andra länder — kom att hysa viss tveksamhet hur långt generalförsamlingen kunde gå utan att inkräkta på en stats suveränitet. Resolutionerna i denna fråga var sålunda under 1950-talet i allmänhet ganska återhållsamma i ordvalet; församlingen nöjde sig huvudsakligen med att beklaga Sydafrikas hållning och vädja till landet att ompröva sin raspolitik.

I mars 1960 gav skotten i Sharpeville eko världen över; ett nytt kapitel inleddes därmed i behandlingen av frågan om Sydafrikas raspolitik. För första gången togs ärendet upp till behandling i FN:s säkerhetsråd, som i en resolution den 1 april 1960 konstaterade att läget i Sydafrika lett till internationell friktion som — om läget tilläts bestå — skulle kunna äventyra internationell fred och säkerhet. Rådet nöjde sig emellertid med att uppfordra den sydafrikanska regeringen att överge sin raspolitik. Någon ändring i den sydafrikanska hållningen kunde dock icke förmärkas. Läget i landet förvärrades, vilket ledde till

oroligheter med åtföljande undantagstillstånd. De afrikanska nationalistpartierna förbjöds. Landet lösgjorde dessutom de sista banden med samväldet — i oktober 1960 godkändes i en helvit folkomröstning regeringens förslag om övergång till republik och vid samväldeskonferensen på våren 1961 utträdde Sydafrika ur samväldet.

Det följande decenniet kännetecknades av ökande ansträngningar från FN:s sida att förmå den sydafrikanska regeringen att ändra sin raspolitik: både i generalförsamlingen och i säkerhetsrådet antogs resolutioner som uppmanade till ekonomiska och andra sanktioner gentemot Sydafrika (jfr »Aktstycken» Ny serie II: 23 sid. 25—38). I enlighet med vedertaget synsätt utgjorde dock de av församlingen antagna resolutionerna icke annat än rekommendationer till medlemsstaterna, och även säkerhetsrådets resolutioner var så avfattade, att de icke kunde uppfattas ha obligatorisk innebörd. Det är emellertid av intresse att observera, att en ny synpunkt under de allra senaste åren lagts på frågan om Sydafrikas raspolitik. I tidigare antagna resolutioner har talats om befolkningens kamp för mänskliga rättigheter och grundläggande friheter för alla; i en år 1968 av generalförsamlingen antagen resolution övergick man emellertid till att beteckna oppositionen mot apartheid-politiken som den »sydafrikanska befrielse rörelsen». 1969 års resolution i ämnet gick ett steg längre i det den kom att innehålla samma paragraf, som finnes i alla s.k. kolonialresolutioner. Församlingen erkände däri »rättmätigheten i den förtryckta sydafrikanska befolkningens kamp för att få utnyttja sin oförytterliga självbestämmanderätt och därigenom uppnå majoritetsstyre på grundval av allmän rösträtt». Apartheid-politiken kom — i ljuset av detta yttrande — att betraktas icke blott som en kränkning av de mänskliga rättigheterna utan också som en kränkning av principen om de koloniserade folkens självbestämmanderätt. Likhetstecken hade kommit att sättas mellan apartheid och kolonialism.

I området verkande rörelser

ANC (African National Congress), som grundades redan år 1912, är den i särklass äldsta frihetsrörelsen i södra Afrika. Längre bekände sig rörelsen till principen om användning av icke-våld i hopp om att på detta sätt röna sympati och förståelse i utlandet och därmed kunna förmå den sydafrikanska regeringen att tänka om i rasfrågan. I en teckning av denna rörelses framväxt bör nämnas att i mitten av 1940-talet en viss radikaliseringskomponent äga rum i och med att en särskild ungdomsfalang bildades. År 1949 utformades ett aktionsprogram, vari särskilt framhölls att rörelsen borde omändras i riktning mot ett verkligt massparti. Den år 1952 inledda kampanjen mot »unjust laws» ledde till massarresteringar av rörelsens medlemmar och får anses ha bidragit till att FN:s ögon i högre grad kom att riktas mot förhållandena i Sydafrika. I mitten av 1950-talet inledde ANC en stor kampanj tillsammans med likasinnade systerorganisationer, såsom »South African Indian Congress», »South African Coloured People's Congress», »South African Congress of Democrats» samt »South African Congress of Trade Unions». Dessa organisationer antog 1955 en »Freedom Charter» vari återfinnes en politisk, ekonomisk och social programförklaring: pro-

grammet syftar till att ge afrikanerna fullständiga politiska rättigheter baserade på principen en man en röst samt att omfördela landets rikedomar på fredlig väg. Dokumentet betraktades dock som landsförrådiskt av den sydafrikanska regeringen och ledde till att ett antal av ANC:s ledare arresterades. Efter rättegångar, som tog fyra år i anspråk, frikändes dock dessa.

År 1957 organiserades omfattande demonstrationer mot tvångsarbete, vilket ledde till att organisationen förbjöds i vissa delar av landet. Vid denna tidpunkt kunde man även börja skönja sprickor i rörelsen till följd av att vissa falanger inom denna önskade begagna sig av mer radikala metoder för att nå målet. Bland förespråkare för en dylik linje märkes namn som Sobukwe, Leballo och Magzonja, vilka 1959 lämnade ANC för att bilda en egen organisation — Pan Africanist Congress (PAC). Samma år denna utbrytning kom till stånd inleddes en kampanj mot de sydafrikanska s.k. passlagarna, vilken avsågs kulminera i en allmän strejkdag den 31 mars 1960. Genom påverkan från de ovan åsyftade mer radikala strömningarna kom emellertid de planerade demonstrationerna att utlösas tio dagar tidigare än planerat — deras icke förutsedda våldsamma förlopp ledde till Sharpeville-massakern. Såsom protest mot de sydafrikanska myndigheternas agerande organiserade ANC en särskild sorgedag, som fick formen av en allmän strejk, vartill kom uppmaningar till den afrikanska befolkningen att bränna sina pass. Efter händelserna i Sharpeville och efterföljande incidenter olagligförklarades både ANC och PAC och de av organisationernas medlemmar som icke lyckades fly ur landet eller »gå under jorden» sattes i fängsligt förvar.

Så sent som i ett tal vid Nobelfestligheterna i Oslo den 11 december 1961 redogjorde Chief Albert Luthuli — rörelsens dåvarande ledare — för principen om användning av icke-våld (se Luthuli: *South Africa's Nonviolent Struggle Against Oppression* i »Independent Africa»). Vid denna tid började emellertid organisationen att ändra sin taktik i kampen mot det sydafrikanska rassystemet: alltmer började man överge principen om icke-våld. Ett väpnat uppror samt terrorismetoder ansågs alltmer vara det enda återstående alternativet att övervinna rasåtskillnadspolitikerna i landet. Kampen har emellertid, enligt rörelsens representanter, ännu ej börjat emedan befolkningen ännu icke anses mogen och tillräckligt förberedd för denna form av aktivt motstånd. Organisationen har numera upphört med den militära verksamheten inom Sydafrikas gränser, för att istället ägna sig åt att bygga upp en motståndsstyrka utomlands, främst inom Tanzani, där organisationen har sitt högkvarter.

Rörelsens basorganisation utgöres av en partikongress, till vilken alla medlemmar har tillträde. Efter Albert Luthulis död år 1967 fungerar Oliver Tambo som dess ledare i exil och Duma Nokwe som generalsekreterare. Nelson Mandela — nu i livstids fångenskap på Robben Island (utanför Kapstaden) — är dock Luthulis egentlige efterträdare. ANC är erkänd av den afrikanska enhetsorganisationen OAU och åtnjuter finansiellt och militärt understöd därifrån, liksom från Sovjetunionen och andra öststater.

Innan mer allmänna synpunkter kan ges på denna rörelsens förankring bland den afrikanska befolkningen i Sydafrika synes det angeläget att närmare vidröra den rivaliserande — tidigare nämnda — organisationen PAC.

PAC (Pan Africanist Congress of South Africa) uppstod såsom tidigare nämnts år 1959 genom en utbrytning från ANC. Denna rörelse kom från början att förkasta de av ANC stödda principerna om icke-våld och upprättandet av ett flerasigt samhälle utan predikade en extrem afrikansk nationalism, som med våld skall framtvunga den färgade folkmajoritetens maktövertagande i Sydafrika. Enligt rörelsens representant sküllé en upprorsrörelse mot de sydafrikanska myndigheterna inledas på landsbygden, där de vita lantbrukarna och deras familjer lever på tämligen isolerade gårdar omgivna av en talrik svart befolkning. Mot dessa vita familjer ämnar PAC slå det första slaget i syfte att tvinga dem att överge sina hem. Något effektivt skydd för dessa utspridda gårdar mot våldsmän kan de sydafrikanska myndigheterna icke upprätta, menar man. Därefter kommer gerillan att angripa och sabotera kommunikationsleder, kraftledningar etc. Slutstriden — hävdar rörelsen — kommer att stå i städerna, vars 5,5 miljoner afrikanska invånare kommer att resa sig mot sina vita förtryckare. I rörelsens program ingår en total förstörelse av den som det säges »vita slavstaten». I dess ställe skall etableras en »icke-rasistisk socialistisk demokrati». Gruvor, större industrier, banker och jord skall omedelbart och ovillkorligen socialiseras och alla »imperialistintressen» skall utrotas i Azania, vilket är rörelsens beteckning på Sydafrika. Den ekonomiska politiken syftar till jämlikhet bland alla medborgare.

Såsom tidigare nämnts råder en stark rivalitet mellan PAC och ANC och de båda rörelserna framför allvarliga anklagelser mot varandra. PAC erkännes av OAU ehuru den ekonomiska hjälpen därifrån numera suspenderats. Det största biståndet både materiellt och finansiellt erhålles från Kina, medan Sovjetunionen säges vara fientligt inställd till organisationen; någon hjälp erhålles varken från detta land eller från andra europeiska socialiststater.

Rörelsen är — liksom ANC — olagligförklarad i Sydafrika och har tvingats fortsätta sin verksamhet i hemlighet. Något väpnat motstånd i större skala mot de sydafrikanska myndigheterna har ännu icke inletts, men rörelsen arbetar på att förbereda befolkningen för en sådan utveckling, uppger representanter.

PAC:s vart annat år sammanträdande partikongress utser en centralkommitté, vilken i sin tur väljer ett partipresidium. Rörelsens ledare är Robert Sobuwe, som emellertid hålles i förvar i Sydafrika. I exilen upprätthålles ledarskapet av Potlako Leballo, som emellertid görs denna position stridig av andra falanger inom rörelsen. Rörelsens huvudkvarter är förlagt till Dar es Salaam i Tanzania

UMSA (Unity Movement of South Africa) bildades år 1943 genom en utbrytning från ANC av medlemmar som var missnöjda med den enligt deras mening ineffektiva icke-våldsideologin, som ANC då förfäktade. Rörelsen ansåg till skillnad från moderorganisationen att endast en militant linje kunde göra intryck på den sydafrikanska regeringen. Genom sina metoder blev den också den första organisationen i Sydafrika som förbjöds i enlighet med »Suppression of Communism Act». Innan dess hade den emellertid hunnit anordna oroligheter bland annat i Transkei och dessutom arrangerat det s.k. Pondoland-upproret år 1960, en mer omfattande men icke lika uppmärksam incident som den i Sharpeville samma år. Rörelsen har numera sitt huvudkvarter i Lusaka, huvudstaden i Zambia.

UMSA har sedan sin tillblivelse inriktat sig på att förbereda folket för ett frihetskrig. Till skillnad från ANC och PAC har den dessutom öppnat sina led för andra undertryckta befolkningsgrupper i Sydafrika såsom asiater. Rörelsen är emellertid mindre känd än sina konkurrenter utanför Sydafrika. Den erkännes icke av OAU:s befrielsekommitté. UMSA står för ett socialistiskt alternativ. Det bör uppmärksammas att rörelsen inte förordar någon handelsbojkott mot Sydafrika, vilken säges vara verkninglös. Som rörelsens president fungerar I. B. Tabata.

Närmare om rörelserna

Såsom framgår av det i föregående avsnitt sagda har de däri behandlade rörelserna ännu icke ansett sig vara i stånd att inleda någon direkt väpnad kamp mot den sydafrikanska regimen. I och med att de olagligförklarats och dess medlemmar och sympatisörer numera arbetar under jorden, är det svårt att få fram en riktig bild av den egentliga motståndsvksamheten och i vilken utsträckning den afrikanska befolkningen fortfarande stöder organisationerna. Det är uppenbart att de sydafrikanska myndigheterna numera anser sig ha det inre säkerhetsläget helt under kontroll. Rörelserna gör heller icke anspråk på att några s.k. befriade områden finnes i Sydafrika. Den huvudsakliga uppmärksamheten har därför kommit att inriktas på den verksamhet som organisationerna bedriver utanför sydafrikanskt territorium.

Vad beträffar rörelsernas förankring synes det utan tvekan vara ANC, som främst nått ut till den afrikanska befolkningen. Det är uppenbart förenat med stora svårigheter att säga hur många anhängare organisationen har. Vid Albert Luthulis begravning så sent som år 1967 uppträdde ANC-anhängare med rörelsens fanor och klädda i dess färger. Med hänsyn till det faktum att samtliga ledare eller ledarämnen av myndigheterna antingen fängslats eller jagats ur landet synes det emellertid svårt att tro, att ett mera utbrett stöd kunnat bevaras hos befolkningen, även om representanter för rörelsen uppgivit att det medlemsantal på 120.000 som angavs under slutet av 1950-talet nu är vida större.

För PAC:s vidkommande kan inga direkta siffror anges; säkert är emellertid att rörelsen — i varje fall tidigare — rekryterat sina medlemmar från alla afrikanska befolkningskikt i Sydafrika utan dominans från någon stam eller grupp. Representanter för rörelsen har 1969 uppgivit att det skulle finnas ca 7.000 PAC-flyktingar utanför Sydafrika, varav ungefär 2.000 i Botswana och övriga i Tanzania och Zambia.

Unity Movement of South Africa torde i fråga om folkligt stöd icke kunna konkurrera med de större rörelserna. Från början räknade organisationen sina flesta medlemmar i Kapprovinsen, ehuru förgreningar även fanns i Transkei och andra stamländer («bantustans»). Den ledande kretsen inom denna rörelse bestod tidigare huvudsakligen av afrikanska intellektuella, bl.a. Kapprovinsens förening av svarta lärare. Genom påverkan från lärarna vanns även — uppger representanter — den afrikanska lantbrukande befolkningen för rörelsens syften. I motsats till vad sålunda dess kritiker brukar invända är Unity Movement of South Africa, säger representanterna, icke någon exklusiv förening för intel-

lektuella utan en folkrörelse som bärs upp av breda lager. Basen utgörs huvudsakligen av afrikanska bönder och lantarbetare.

För Sydafrikas vidkommande bör avslutningsvis nämnas att inrättandet av s.k. bantustans eller stamländer på sikt kan få betydelse för frihetsrörelsernas möjlighet att verka bland den afrikanska befolkningen.

NAMIBIA (SYDVÄSTAFRIKA)

Bakgrund

År 1884 annekterade Tyskland Sydvästafrika och koloniserade detta område under 1890-talet. Under första världskriget tvingades Tyskland att överlämna området till Sydafrikanska unionens styrkor och år 1920 ställdes området som ett Nationernas Förbunds-mandat under Sydafrikas administration. Då området betecknades som ett s.k. C-mandat ägde sydafrikanska myndigheter förvalta det såsom en integrerad del av Sydafrika i enlighet med dess lagar. Befolkningens välbefinnande och utveckling skulle tillgodoses, området skulle förvaltas å NF:s vägnar, och den befullmäktigade staten var skyldig att avge årliga rapporter till NF:s permanenta mandatkommission. Sydafrika utfäste sig att till det yttersta verka för den infödda befolkningens materiella och moraliska välfärd samt dess sociala framsteg.

När NF upplöstes i april 1946, fattades emellertid inget beslut om att dess befogenheter beträffande mandatet skulle överföras på FN. Sydafrika förklarade i detta sammanhang att det var dess avsikt att i FN:s generalförsamling få Sydvästafrika erkänt som en integrerad del av unionen. Det sydafrikanska förslaget avvisades emellertid av församlingen, som uppmanade Sydafrika att lägga fram ett förslag till förvalterskapsavtal i likhet med vad andra mandatärmakter gjort. Sydafrikanska unionen deklarerade, att den mot denna bakgrund ej avsåg annektera området utan i stället upprätthålla status quo, vilket innebar att området fortfarande skulle styras i mandatets anda. Sydafrika förklarade sig också villigt att upplysningsvis tillställa FN årliga rapporter. Samarbetsviljan blev emellertid icke långvarig. År 1948 meddelade den sydafrikanska regeringen, att politiska, ekonomiska och sociala framsteg endast kunde åstadkommas i området genom en fastare förening med Sydafrika. Det vore dock icke fråga om någon inkorporering utan endast om »närmare anslutning». Efter ytterligare ett år meddelade den sydafrikanska regeringen att den beslutat upphöra med all vidare rapportering till FN på grund av organisationens »obefogade kritik». I anledning av denna vägran beslöt generalförsamlingen att inhämta ett rådgivande yttrande från internationella domstolen för att få Sydafrikas skyldigheter och FN:s befogenheter auktoritativt belysta.

I sitt första rådgivande yttrande den 11 juli 1950 uttalade domstolen, att unionen fortfarande var skyldig att i enlighet med NF-akten avge årsrapporter till FN och vidarebefordra petitioner från områdets invånare. Sydafrika kunde inte genom ensidiga åtgärder ändra Sydvästafrikas internationella status, vilket endast kunde ske med FN:s medgivande. FN-stadgans kapitel om förvalterskap

var tillämpligt, underströk domstolen, såtillvida att området kunde ställas under förvaltarens ehuru unionen ej var skyldig att göra detta.

Domstolens yttrande accepterades av församlingen och har sedan dess utgjort grundvalen för FN:s hävdande av sin rätt och skyldighet att övervaka administrationen av Sydvästafrrika. Icke oväntat förkastades domstolens uttalanden av den sydafrikanska regeringen, som genomgående hävdade att mandatet automatiskt utslucknade i och med NF:s upplösning. FN skulle därför sakna behörighet att befatta sig med förhållandena i Sydvästafrrika, vilka vore inre sydafrikanska angelägenheter.

Från hösten 1960 kom utvecklingen att gå in i en ny fas. De två afrikanska stater som också varit medlemmar i Nationernas Förbund — Etiopien och Liberia — väckte åtal mot Sydafrika inför internationella domstolen för kränkning av mandatets bestämmelser. I och med detta steg bör förhandlingsskedet anses som avslutat. De nyligen självständiga afrikanska staternas bitterhet över den sydafrikanska raspolitikens grepp om Sydvästafrrika kom nu till uttryck i generalförsamlingen, vilken var av den uppfattningen, att också Sydvästafrrika föll under den inledningsvis berörda s.k. kolonialdeklarationen. Det väsentliga var att befolkningen i detta område snarast blev i tillfälle att utöva sin bestämmanderätt. Det var sålunda nu icke längre fråga om att få Sydafrika att rätta sig efter mandatsregler, ej heller att ställa området under förvaltarens skap.

I 1960 års resolution om Sydvästafrrika erkändes för första gången detta områdes rätt till oberoende och nationell suveränitet; läget betraktades också av generalförsamlingen som ett allvarligt hot mot internationell fred och säkerhet, vilket för övrigt också var första gången denna beteckning ur stadgans sanktionskapitel tillämpades på en kolonialfråga.

Internationella domstolens utslag i det av Etiopien och Liberia anhängiggjorda målet angående Sydvästafrrika kom den 18 juni 1966. I utslaget förklarade sig domstolen med 8 röster mot 7 på tekniska grunder icke i stånd att avkunna dom i sakfrågan, enär Etiopien och Liberia enligt domstolen icke hade styrkt sig ha någon juridisk rätt eller något speciellt intresse i frågan. De var sålunda icke berättigade till något domslut. Domstolens uttalande kom såsom en chock för världsoinionen och föranledde också stark afrikansk kritik mot domstolen. Detta återspeglades i de afro-asiatiska staternas begäran att frågan om Sydvästafrrika skulle upptas som första punkt på dagordningen vid 1966 års församling. Resultatet av debatten i generalförsamlingen blev, att denna fastslog att Sydafrikas mandat i området upphört att gälla, att Sydafrika ej hade någon rättsgrund för sin administration av Sydvästafrrika och att området därför skulle anses ligga under FN:s direkta ansvar. Församlingen inrättade en kommitté bestående av 14 medlemsstater, vilken fick i uppdrag att rekommendera praktiska åtgärder för administrationen av Sydvästafrrika i syfte att åt befolkningen ge möjlighet att utöva självbestämmanderätt och uppnå oberoende.

Vid generalförsamlingens femte extra möte i april 1967, som sammankallades för att behandla den s.k. ad hoc-kommitténs rapport om Sydvästafrrika, beslöts att omedelbart inrätta ett FN-råd som förvaltande myndighet för Sydvästafrrika; rådet skulle ha sitt säte i området och omedelbart bege sig dit för att efter kontakter med sydafrikanska regeringen utarbeta planer för makt-

övertagandet och omedelbart bortdragande av Sydafrikas militär och polis. Genom en resolution den 12 juni 1968 antagen av generalförsamlingen beslutades att Sydvästafrrika i fortsättningen skulle benämnas Namibia. Rådet, som från samma år kallades Namibia-rådet, kom att bestå av 11 stater. Sydafrika avvisade emellertid allt samarbete med detsamma, vilket vid församlingsmötet på hösten samma år ledde till ett fördömande av landets vägran att efterkomma församlingens resolutioner om Sydvästafrrika. Häri betecknades de sydafrikanska myndigheternas fortsatta närvaro i området som en uppenbar kränkning av Namibias territoriella integritet och internationella status; en vädjan riktades även till alla medlemsstater att vidta ekonomiska och andra påtryckningsåtgärder gentemot Sydafrika. Också säkerhetsrådet uppmanades att vidta åtgärder för att sätta det särskilda FN-rådet i stånd att fullfölja sina uppgifter.

Under 1969 fortsatte de sydafrikanska myndigheterna med att förverkliga den s.k. Odendaal-kommissionens förslag om Namibias uppdelning i stamländer för de afrikanska stammarna samtidigt som ännu ett steg togs mot utplånandet av Namibias identitet i och med att ett lagförslag framlades i det sydafrikanska parlamentet — »South-West Africa's Affairs Bill» — enligt vilken huvudparten av lagstiftande, finansiella och administrativa befogenheter skulle överflyttas på myndigheterna i Sydafrika från de lokala organen i Namibia. Efter dessa händelser bekräftade för första gången säkerhetsrådet församlingens beslut att upphäva mandatet och själv överta det direkta ansvaret för områdets administration, ett uttalande som emellertid icke avskräckte den sydafrikanska regeringen från att genomdriva lagförslaget. Den 29 juli 1970 antog säkerhetsrådet ytterligare två resolutioner i frågan. I den ena uppmanades alla stater, dock icke i bindande form, att vidta de åtgärder som en av säkerhetsrådet år 1970 tillsatt underkommitté rekommenderat, nämligen att alla stater skulle avhålla sig från diplomatiska, konsulära och andra förbindelser med Sydafrika, vilka kunde anses innebära ett erkännande av Sydafrikas överhöghet över Namibia. I den andra resolutionen beslöt rådet att inhämta ett rådgivande yttrande från internationella domstolen om de rättsliga följderna för stater av Sydafrikas fortsatta närvaro i Namibia.

I sitt yttrande den 21 juni 1971 anslöt sig internationella domstolen till generalförsamlingens och säkerhetsrådets uppfattning att Sydafrikas fortsatta närvaro i Namibia vore olaglig och att den sydafrikanska förvaltningen följaktligen omgående borde dras tillbaka.

I området verkande rörelser

I Namibia finnes stammarna ovambos, hereros, namas, damaras och hottentotter. Den sydafrikanska strävan har varit och är att hålla dessa folkgrupper åtskilda. I städer och större samhällen möts de emellertid och blandas. År 1958 bildades Ovamboland People's Congress (OPC), som huvudsakligen rekryterade sina medlemmar från de mer befolkade och utvecklade norra delarna av landet; denna rörelse hade delvis karaktären av en fackförening. År 1959 ombildades densamma till en större organisation omfattande alla etniska grupper i Ovamboland och år 1960 skapades *SWAPO* (*South West Africa People's Organization*)

omfattande folkgrupper från hela landet. År 1964 var organisationens uppbyggnad klar. Under den första tiden arbetade SWAPO som en halvlegal organisation, som till en början förespråkade fredliga metoder i sin kamp mot de sydafrikanska myndigheterna men som snart ändrade taktik och började bygga upp en underjordisk militär falang. Den väpnade kampen inleddes år 1966 och har enligt rörelsens representanter fortsatt sedan dess. Denna kamp förs framför allt i landets norra delar samt i den s.k. Capriviremsan. SWAPO:s syfte är emellertid att utvidga kampen till hela Namibia så snart befolkningen är psykologiskt förberedd härför. Organisationen gör dock icke anspråk på att helt kontrollera någon del av landet, ännu mindre har någon av rörelsen kontrollerad administration kunnat upprättas.

SWAPO:s mål är upprättandet av ett fritt, oavhängigt och demokratiskt Namibia, i vilken stat det skulle finnas plats för alla oavsett ras och hudfärg. Det självständiga Sydvästafrika skulle enligt rörelsen i ekonomiska avseenden söka föra en moderat politik. De större industrierna, naturtillgångarna och kommunikationerna skulle vara statliga, och staten skulle därutöver spela en samordnande roll mellan de ekonomiska verksamhetsfälten. Övriga sektorer i näringslivet skulle i princip reserveras för privat aktivitet och utländska investeringar säges vara önskvärda, förutsatt att de icke bidrager till en »utsugning» av landet. Äganderätten till jorden skulle även vara enskild och — menar rörelsen — de vita jordägare som nu finnes i landet skulle ej behöva frukta att förlora sina egendomar, ehuru en viss utjämningspolitik i detta stycke måste föras i syfte att förbättra den afrikanska befolkningens situation. Denna utjämning skulle dock främst komma till stånd genom skattepolitiken. SWAPO säger sig även förorda en handelsbojkott mot den sydafrikanska regimen, ehuru man synes hysa uppfattningen att en sådan i praktiken icke kommer att lyckas, eftersom Sydafrika kan räkna på fortsatt stöd från sina viktigaste handelspartner i väst, USA, Storbritannien, Frankrike och Förbundsrepubliken Tyskland. Något annat alternativ för Namibia att frigöra sig från Sydafrika än genom väpnad kamp torde därför ej föreligga; organisationen synes dock icke utesluta möjligheten av en fredlig uppgörelse.

SWAPO beskriver sig själv som en demokratisk rörelse, där ledningen väljes av en årlig partikongress, som sålunda betraktas som rörelsens högsta organ; denna har emellertid ej sammanträtt sedan 1962. I praktiken är det beslutande organet en nationell exekutivkommitté som skall väljas av kongressen. På lokalplanet är landet indelat i regioner, distrikt och celler. Rörelsen har för avsikt att förlägga sitt högkvarter till Lusaka. Ett stort antal av SWAPO:s ledare sitter fängslade, bland vilka må nämnas Herman Ja Toivo, som var ledare för OPC och numera framstår som något av en nationalhjärte. Såsom president för SWAPO fungerar numera Sam Nujoma.

SWAPO åtnjuter OAU:s erkännande och stöd; det senare utgår dels i form av penningmedel, dels i form av militär utrustning. Finansiellt stöd utgår förutom från OAU från en rad stater och organisationer, både i öst och väst.

SWAPO:s inställning till den — i varje fall under tidigare skeden — konkurrerande organisationen SWANU (se nedan) är att den sistnämnda är en betydelselös rörelse, som dessutom saknar folkligt stöd i Namibia och vars ledare »hänger

sig åt verklighetsfrämmande spekulationer». SWANU:s påstående om stamdominans inom SWAPO förnekas bestämt av representanter för den sistnämnda rörelsen, som understryker att den är öppen för alla och att den rekryterar medlemmar från landets alla stammar.

SWANU (*South West Africa National Union*) synes som organisation föra en tynande tillvaro och erkännes icke längre av OAU. SWANU har riktat skarp kritik mot konkurrentorganisationen SWAPO dels på det ideologiska planet, där SWAPO ansetts vara alltför moderat, dels på det praktiska planet, där SWANU anklagat SWAPO för att fara med osanning i vad gäller den gerillaverksamhet som säges pågå i Caprivirensan. SWANU anklagar också SWAPO — såsom antytts — för stamdominans, medan däremot SWANU skulle rekrytera sina egna medlemmar från alla rasgrupper i landet; det synes dock som om organisationen huvudsakligen skulle stödja sig på hererostammen. Rörelsens högkvarter var först förlagt till Lusaka, där emellertid organisationen förbjöds. Ledningen utövas numera från London; i rörelsens »External Council» fungerar Zedekia Ngavirue som chef.

SWANUF (*South West Africa National United Front*) är en organisation, som uppger sig ha verkat inom Namibia i tysthet sedan cirka fem år tillbaka och där arbetat fram ett vitt förgrenat underjordiskt motståndsnät. Representanter för denna rörelse framhåller att organisationen — till skillnad från de båda konkurrentorganisationerna SWAPO och SWANU — icke företräder några spridda stamintressen utan hela Namibia. SWANUF anser även att ledarna för de båda andra organisationerna i mycket hög grad går sydafrikanska intressen till mötes. Såsom SWANUF:s ledare fungerar för närvarande Carlos Hamatui och som generalsekreterare B. K. Chawila. De förespråkar ett »sant socialistiskt alternativ» vid återuppbyggandet av Namibia. Rörelsen uppger sig icke ha någon kontakt med OAU, enär stöd från den afrikanska enhetsorganisationen icke säges vara av nöden.

SYDRHODESIA (ZIMBABWE)

Bakgrund

Efter en folkomröstning år 1923, där alternativet var inkorporering i Sydafrikanska Unionen, blev Sydrhodesia en självstyrande brittisk koloni. Valmanskåren, som bestod endast av den vita befolkningen, utgjorde då ca 3 procent av den totala befolkningen. Enligt den s.k. 1923 års författning, som för övrigt var i kraft fram till år 1962, överlämnades alla inrikespolitiska befogenheter till Sydrhodesias parlament och ansvariga ministrar, medan Storbritannien behöll vetorätt mot författningsändringar och även mot vissa kategorier lagar, främst de som innebar en diskriminering gentemot den afrikanska befolkningen. Den brittiska vetorätten har emellertid icke använts någon gång, varigenom — enligt brittisk åsikt — en sedvanerätt utbildats som gör det konstitutionellt omöjligt

för den brittiska regeringen att efter lång tid plötsligt göra bruk av vetorätten. Områdets karaktär som självstyrande koloni kom icke att påverkas av den federation som Sydrhodesia år 1953 ingick i tillsammans med Nordrhodesia (nuvarande Zambia) och Nyasaland (nuvarande Malawi); denna federation varade fram till 1964.

Omkring år 1960 kunde en viss uppluckring i den rådande rasdiskrimineringen i Sydrhodesia iakttagas; den dåvarande premiärministern Whitehead förklarade offentligt att hans mål vore en successiv avveckling av varje form av diskriminering och skapandet av en icke-rasistisk stat. I början av 1961 krävde emellertid ledaren för ZAPU — det största afrikanska nationalistpartiet i Sydrhodesia — Joshua Nkomo omedelbart införande av allmän rösträtt, vilket skulle få som resultat en afrikansk majoritet i parlamentet. Vid en konferens i huvudstaden Salisbury samma år, under vilken ett nytt författningsförslag utarbetades, fann sig dock Nkomo tvingad att gå med på ett mer begränsat system i fråga om rösträtt och valmanskåren skulle enligt detta författningsförslag delas upp på två röstlängder, A och B, vilka ställde skilda krav på skolutbildning och ekonomisk ställning. För att bli uppförd på den s.k. A-längden uppställdes strängare villkor; de som uppförts i denna längd vore berättigade att utse 50 av det nya parlamentets medlemmar, medan B-längdens väljare skulle få utse de återstående 15. Det praktiska resultatet av denna uppdelning skulle uppenbarligen bli att nästan icke någon bland den afrikanska befolkningen skulle kunna uppföras som väljare annat än på B-listan; följderna blev sålunda att den vita befolkningen i Sydrhodesia, 230.000 personer, skulle representeras av 50 ledamöter i parlamentet medan 3,75 miljoner afrikaner fick utse endast 15. Den sydrhodesiska regeringen framhöll i sin argumentation att afrikanerna så småningom skulle kunna kvalificeras för A-längden och med tiden — måhända inom 15 år — erövra majoritet i parlamentet.

Trots den afrikanska oppositionens protester stadfäste den brittiska regeringen i december 1961 den nya författningen; denna skulle träda i kraft samtidigt som det gamla parlamentet upplöstes och val utlystes enligt det nya systemet. I juni 1962 förklarade FN:s generalförsamling, att Sydrhodesia var ett icke-självstyrande område i FN-stadgans mening och att Storbritannien som administrerande stat sålunda hade ansvaret för vad som hände i området. Den brittiska regeringen uppmanades av församlingen att ofördröjligen inkalla en konferens med deltagande av samtliga partier i Sydrhodesia för att utarbeta en ny författning som skulle ge folkmajoriteten dess rättigheter på grundval av allmän och lika rösträtt, något som Storbritannien — med hänvisning till den begränsning som det ansåg föreligga i fråga om dess konstitutionella befogenheter — ej sade sig ha möjlighet till. Det gamla parlamentet upplöstes den 1 november 1962 och nyval utlystes.

I syfte att framtinga ett uppskov, som kunde leda till en revision av författningen, beslöt Nkomo och hans parti, ZAPU, att bojkotta de förestående valen; följderna härav blev emellertid att partiet förbjöds, ledarna fängslades eller förvisades, politiska fri- och rättigheter inskränktes och oroligheter utbröt. FN:s generalförsamling krävde åter att brittiska regeringen skulle suspendera författningen och inhibera valen, något som Storbritannien emellertid — liksom tidigare

— förklarade sig icke äga behörighet till. Valen förrättades den 14 december 1962; den av ZAPU påyrkade bojkotten visade sig effektiv i det att endast 10.000 afrikaner lät registrera sig, samtliga på B-längden.

Såsom tidigare antytts upplöstes federationen med Nordrhodesia och Nyasaland år 1964; de två sistnämnda områdena utropades till självständiga stater under namnen Zambia respektive Malawi; i dessa länder blev ett afrikanskt majoritetsstyre rådande. Vad däremot Sydrhodesia angår förklarade Storbritannien som svar på dess begäran om självständighet, att detta icke kunde komma ifråga förrän en författningsändring ägt rum, vari afrikanernas rösträtt vidgades.

I och med Ian Smiths tillträde som premiärminister i Sydrhodesia kom en ny mer militant fas att inledas; på våren 1965 upplöste Smith överraskande det rhodesiska parlamentet och vid valen i maj samma år erövrade hans parti alla de 50 s.k. A-mandaten, medan förre premiärministern Whiteheads oppositionsparti, som motsatte sig en ensidig självständighetsförklaring, helt krossades. Smith skärpte därefter sina krav på oberoende för landet utan att därför göra några eftergifter för den afrikanska majoriteten, vilken enligt Smith vore oförmögen att axla det politiska ansvaret.

Även den brittiska regeringen skärpte sin hållning gentemot Sydrhodesia. En ensidig självständighetsförklaring från rhodesisk sida skulle av Storbritannien betraktas som ogiltig — framhölls det — och såsom uppror och högförräderi.

FN:s generalförsamling antog hösten 1965 — för övrigt samma dag som förhandlingarna mellan Sydrhodesia och Storbritannien bröt samman — en resolution, vari uttrycktes djup oro över Sydrhodesias upprepade hotelser om en ensidig självständighetsförklaring och vari alla stater uppmanades att icke erkänna någon dylik förklaring; brittiska regeringen uppfordrades att med alla tillgängliga medel förebygga varje sådant försök. Församlingens uppmaningar hade dock icke avsedd verkan och den 11 november 1965 förklarade Ian Smith Sydrhodesia självständigt.

Rhodesiafrågan har sedan 1965 behandlats i både generalförsamlingen och säkerhetsrådet, varvid generalförsamlingens resolutioner gått betydligt längre än säkerhetsrådets i fråga om sanktioner mot Sydrhodesia. Den senaste åtgärden från FN:s sida är säkerhetsrådets resolution i mars 1970, vilken tillkom i anledning av Sydrhodesias utropande till republik. I denna resolution, som har bindande verkan för FN:s medlemsstater, fastslås att medlemsstaterna skall avstå från att erkänna och bistå den olagliga regimen samt att alla eventuella diplomatiska, konsulära och andra förbindelser med Sydrhodesia skall avbrytas, liksom även existerande transportförbindelser med detta område.

I området verkande rörelser

Genom påverkan från den i Sydafrika verkande ANC bildades år 1957 en organisation i Sydrhodesia som även den kallade sig ANC (African National Congress). Denna organisation hade liknande struktur och syften som den i Sydafrika. Dess ledare var Joshua Nkomo, omnämnd i föregående avsnitt. År 1959 förbjöd de sydrhodesiska myndigheterna ANC och flertalet av dess ledare fängs-

lades, dock ej Nkomo, som för tillfället befann sig utanför landet. Såsom efterföljare till denna rörelse bildades år 1960 National Democratic Party (NDP), vars målsättning liknade ANC:s. Även denna nybildade rörelse förbjöds och år 1961 bildade Nkomo organisationen ZAPU (*Zimbabwe African People's Union*), vilken sedermera även den förbjöds, nämligen 1962 och som sedan dess drivits underjordiskt.

ZAPU utger sig att vara den helt dominerande frihetsrörelsen i Sydrhodesia och dessutom den rörelse som organiserat gerillakriget mot den rhodesiska gränspolisen och sydafrikanska hjälpförband. Enligt organisationens egna uppgifter har gerillakriget — i varje fall under ett tidigare skede — förts ytterst framgångsrikt, berörande ca 1/5 av det rhodesiska territoriet. Organisationen gör emellertid icke anspråk på att permanent kontrollera någon del av detta territorium, när kampen fortfarande säges befinna sig i begynnelsestadiet. Då emellertid — enligt rörelsen — praktiskt taget hela den afrikanska befolkningen skulle stå på dennas sida, kan gerillan erbjudas effektivt skydd; gerillastriderna säges också ha medfört att hundratals reguljära soldater stupat. Det synes emellertid som om organisationens aktiva motståndskamp mot de rhodesiska myndigheterna under senare tid i viss mån kommit att avstanna, bl.a. till följd av stridigheter inom organisationens ledning, som huvudsakligen torde ha sin grund i stamotsättningar mellan medlemmar av matabele- och shonastammarna. Försök har förekommit att förena de stridande grupperna inom rörelsen under en neutral ledare, försök som dock icke synes ha lyckats utan i stället fått som följd att de båda fraktionerna handgripligt drabbat samman till och med i rörelsens högkvarter i Lusaka. För närvarande synes en medlem av shonastammen, James Chikarema, fungera som ledare. Rörelsen erkännes av OAU och erhåller ett betydande stöd därifrån i form av penningmedel och militär material.

Vad gäller rörelsens målsättning har den formulerat sitt handlingsprogram i följande sex punkter.

1. Omedelbart och ovillkorligt frigivande av alla dödsdömda, fängslade och häktade frihetskämpar.
2. Fritt bemyndigande för Joshua Nkomo att ta ledningen över folket i syfte att införa omedelbart och oinskränkt majoritetsstyre.
3. Slut på minoritetsregimen och alla dess institutioner.
4. Antagande av en oavhängig författning, vilande på majoritetsprincipen och fri från alla klass-, ras- eller stamprivilegier.
5. Omedelbar, total och radikal omorganisation av armé, polis och administration så att dessa avspeglar majoritetsstyrets princip.
6. Omedelbart avskaffande av alla rasistiska och reaktionära lagar och förordningar.

Den ekonomiska politik, som skall föras efter uppnått oberoende, skall enligt rörelsen sikta mot socialisering av de större och viktigaste produktionsmedlen. Organisationen anser sig heller icke kunna bortse från den omständigheten, att all egendom som nu innehas av den icke-afrikanska befolkningen egentligen »stulits» från landets ursprungliga inbyggare och att därför ingen kunde reagera, om delar av detta »stöldgods» komme att återkrävas. De vita och asiatiska befolkningsgrupperna vore dock välkomna att stanna i landet försåvitt de förmådde

anpassa sig till det nya politiska systemet. ZAPU uppger sig vidare vara motståndare till de utländska investeringar som gjorts under den nuvarande regimens tid vid makten. De sanktioner som vidtagits mot Smithregimen synes ha haft en begränsad betydelse — säger man — även om både jordbruksområdet och tobaksindustrin drabbats. Frågan om bibehållande av blockaden vore strängt taget likgiltig, och Sydrhodesias frigörelse vore i alla händelser icke beroende därav.

Mot sin konkurrentorganisation ZANU intar ZAPU en negativ hållning, enär den förstnämnda rörelsen säges vara bildad och verksam utanför Sydrhodesia med ingen eller obetydlig kontakt med och stöd från lokalbefolkningens sida. ZAPU:s organisation betonas — i likhet med övriga rörelser — vara demokratisk; i partikongressen äger samtliga medlemmar deltaga. Organisationen uppges vidare ha ingått en »militär allians» med den i Sydafrika verkande ANC, vilket innebär att ANC:s gerillasoldater också skulle vara engagerade i kampen mot de rhodesiska myndigheterna.

ZANU (*Zimbabwe African National Union*) säger sig visserligen vara en till medlemsantalet mindre organisation än den konkurrerande ZAPU men i gengäld mer aktiv och effektiv. Enligt representanter för denna rörelse är den grundläggande skillnaden mellan de båda organisationerna den, att ZAPU framför allt från början varit inställd på att söka uppnå en förhandlingsuppställning med motståndsparterna, dvs. Storbritannien och de sydrhodesiska myndigheterna. ZAPU förordade sålunda länge icke-våldsmetoden, medan ZANU däremot från början insåg att denna metod icke skulle ge resultat. Såsom ett bevis för att ZANU haft rätt härvidlag kunde hänvisas till ZAPU:s omsvängning till ett accepterande av våldsprinciperna. Då emellertid, enligt ZANU:s åsikt, konkurrentorganisationen insétt detta på ett alltför sent stadium, hade den gerillaverksamhet som förekommit i Sydrhodesia i huvudsak bedrivits av ZANU. Representanter för rörelsen har hävdat att gerillakrigföringen registrerat stora framgångar ehuru någon del av Sydrhodesias territorium ännu icke kontrolleras. ZANU säger sig icke heller vara dominerat av någon särskild stam; det synes emellertid som om denna organisation fått sitt huvudsakliga stöd bland mashonastammarna i de nordöstra delarna av landet. Det torde också böra nämnas, att försök förekommit att närma de båda konkurrerande organisationerna till varandra, vilka emellertid misslyckades. Även ZANU erkännes av OAU och erhåller understöd därifrån.

Vad beträffar syftet med motståndskampen synes det för ZANU:s del i huvudsak ligga till så, att rörelsen främst betraktar sig som en militär organisation som efter uppnådd frigörelse kommer att låta folket självt avgöra landets politiska uppbyggnad. Vissa punkter i ZANU:s ideologi synes emellertid redan nu kunna skönjas: ett socialistiskt, demokratiskt samhälle skall upprättas med en styrelseform byggd på majoritetsprincipen och ingen särställning skulle ges åt någon etnisk grupp. De viktigaste produktionsmedlen skulle överföras i statlig ägo och de vita jordägarna skulle få behålla sin jord så länge de brukade den på ett för statens intresse nyttigt sätt. I princip vore utländska investeringar att anse som av ondo och de som funnes vid maktövertagandet skulle socialiseras.

Beträffande bojkotten av den nuvarande regimen säger sig ZANU icke tro på möjligheten att göra sanktioner effektiva med fredliga medel. I fråga om den konkreta situationen har ZANU den uppfattningen, att de största olägenheterna sanktionerna vållat huvudsakligen drabbat den afrikanska befolkningen i området medan den vita förstärkt sin ekonomiska maktställning. Likafullt önskar man icke att sanktionerna häves, då de även i sin ofullkomliga form har det politiska värdet att förhindra ett internationellt erkännande av Smith-regimen. Vad beträffar ZANU:s nuvarande taktik torde denna ha ändrats från mer direkta konfrontationer med motståndssidan till en »gräsrotskampanj», som inriktar sig på att väcka den afrikanska befolkningen till politisk medvetenhet. ZANU gör icke heller anspråk på att kontrollera några befriade områden. Organisationens högsta myndighet är en partikongress som väljer dess exekutivorgan. Medan det synes oklart vem som leder organisationen i exil står det dock helt klart att dess verkliga ledare är prästen Ndabaningi Sithole.

DE PORTUGISISKA PROVINSERNA

Bakgrund

Redan vid Portugals inträde i FN år 1955 kom frågan om de portugisiska kolonierna att aktualiseras, ehuru det första församlingsbeslutet i denna fråga dröjde till år 1960. Vid inträde i världsorganisationen tillställes varje land rutinmässigt en förfrågan huruvida det under sig har några icke-självstyrande områden, för vilka landet sålunda har uppgiftsskyldighet enligt FN-stadgans kapitel om förvaltarskap. Den portugisiska regeringen gav på denna förfrågan ett nekande svar; den hävdade att Portugal enligt författningen är en enhetsstat och att de översjöiska besittningarna därför vore att anse som integrerade delar av den portugisiska nationen. På samma sätt som provinserna i det egentliga Portugal var sålunda Angola, Moçambique och portugisiska Guinea provinser med samma status. Alla invånare hade samma medborgerliga rättigheter utan hänsyn till ras, dock under förutsättning att de lät sig »assimileras». De åsyftade områdena kunde sålunda icke klassificeras som icke-självstyrande områden i FN-stadgans mening och Portugal hade sålunda inga skyldigheter gentemot FN, som ej heller hade rätt att befatta sig med denna fråga.

År 1960 antog generalförsamlingen en resolution vari förklarades, att Portugals besittningar var icke-självstyrande områden i stadgans mening och att landet sålunda hade skyldighet att till organisationen inge upplysningar om förhållandena där. I den resolution som antogs året därpå återopades den s.k. kolonialdeklarationen, vilken ansågs tillämplig på de portugisiska områdena. Ännu klarare kom detta till uttryck i 1962 års resolution, i vilken det alls icke längre var fråga om det i det stora sammanhanget begränsade spørsmålet att förmå Portugal att insända upplysningar om förhållandena i områdena; icke heller var det fråga om införande av reformer i områdena. I stället befann sig nu hela frågeställningen inom kolonialdeklarationens ramar, med andra ord syftet vore att förmå Portugal att erkänna besittningarnas självbestämmande-

rätt. Församlingen uppmanade också landet att dra tillbaka sina militära styrkor och att tillförsäkra alla politiska partier i områdena full handlingsfrihet; samtidigt riktades också en uppmaning till alla stater att upphöra med att ge den portugisiska regeringen varje slag av hjälp som vore ägnad att bidraga till en fortsättning av undertryckandet av de afrikanska områdena.

1963 blev den portugisiska frågan föremål för säkerhetsrådets uppmärksamhet, och i juli samma år antog rådet en resolution, vari läget i det portugisiska områdena i Afrika betecknades som »allvarligt störande för fred och säkerhet i Afrika». Rådet upprepade också generalförsamlingens tidigare anmaningar till alla stater att icke ge Portugal någon hjälp som skulle vara ägnad att bidra till fortsatt förtryck av den afrikanska befolkningen i dessa områden. Den portugisiska regeringen förklarade senare samma år, att den vore beredd till visst samarbete med FN:s generalsekreterare. En representant för denne besökte sålunda i september 1963 Lissabon, varpå följande direkta samtal — i FN — mellan Portugals utrikesminister och representanter för några afrikanska stater; dessa samtal rörde sig huvudsakligen om självbestämmanderätten.

Det bör i sammanhanget nämnas, att den portugisiska regeringens definition av detta begrepp är att ett folk utövar självbestämmanderätt, när det deltar i sitt lands administrativa liv eftersom det därigenom har andel i de beslut som reglerar statens angelägenheter. Denna definition var emellertid endast acceptabel för de afrikanska representanterna om densamma också inbegrep full frihet för invånarna i områdena att själva avgöra sin framtid.

Mot bakgrunden av att dessa direkta kontakter mellan Portugal och afrikanska statsmän icke gav åsyftat resultat, erinrade säkerhetsrådet på nytt i december 1963 om de riktlinjer, som FN tidigare nedlagt i denna fråga, samtidigt som alla stater åter uppmanades att iaktta uppmaningen om vapenembargo mot Portugal. Landets vägran att efterkomma generalförsamlingens och säkerhetsrådets anmaningar förklarades 1965 av rådet »störande för internationell fred och säkerhet». Samma år kom generalförsamlingens resolution om de portugisiska områdena att innehålla en »sanktionsparagraf» av samma slag som 1962 intagits i en resolution om Sydafrikas raspolitik; församlingen uppmanade alla stater att enskilt eller samfällt avbryta diplomatiska och konsulära förbindelser med Portugal samt att avbryta all handel med detta land. I huvudsak på grund av denna »sanktionsparagraf» kom resolutionen att gå miste om ett bredare stöd bland medlemsstaterna, ett förhållande som 1968 ändrades, när den då antagna resolutionen icke längre innehöll några uppmaningar till sanktioner, något som enligt stadgan anses tillkomma säkerhetsrådet.

FN:s uppmaningar till Portugal att överge sin hittillsvarande politik gentemot besittningarna i Afrika synes emellertid icke ha lett till några konkreta resultat.

Guinea-Bissau (Portugisiska Guinea)

I området verkande rörelser

Organisationen *PAIGC (Partido Africano da Independência da Guiné a Cabo Verde)* bildades år 1956 och är därmed den äldsta frihetsrörelsen riktad mot de

portugisiska myndigheterna. Till en början synes denna rörelse ha varit en tämligen exklusiv sammanslutning för intellektuella, ett förhållande som dock bröts genom en år 1959 inledd kampanj som syftade till att omvandla organisationen till ett verkligt massparti. En vändpunkt i vad avser rörelsens mobiliseringsarbete och dess val av arbetsmetoder uppges ha inträffat den 5 augusti 1959, då de portugisiska myndigheterna slog ned en strejk i Bissaus hamn med ett 50-tal dödsoffer som följd. På denna händelse följde sedan en aktiv mobilisering på landsbygden och i städerna, och 1963 såges den väpnade kampen i områdets nordvästra delar ha inletts; fronten säges därefter ha utvidgats till att omfatta även de centrala och södra delarna av landet. Rörelsen uppger också att den behärskar ca 2/3 av det portugisiska Guinea, ett uttalande som får anses ha förankring i verkligheten.

PAIGC betecknas från flera håll som en framgångsrik organisation, och den anses även av OAU:s befrielsekommitté höra till de främsta i vad avser effektivitet och framgång. Till rörelsens framgångar har måhända bidragit det förhållandet att det område den har att kämpa i är relativt litet ytmässigt sett med en befolkning uppgående endast till ca 800.000 personer.

Någon vit befolkningsgrupp med undantag av portugisiska administratörer och militärer torde ej finnas. Det bör emellertid också sägas, att den afrikanska befolkningen i området icke är homogen utan uppdelad på fyra rasgrupper och inom landet talas till yttermera visso ca 20 från varandra skilda språk, varav portugisiska och kreolska, dvs. ett slags vulgär-portugisiska, är de gemensamma språken. Även i religiöst hänseende är befolkningsgrupperna skilda åt. Trots dessa olikheter anser sig representanter för PAIGC ändå kunna fastslå att stammotsättningar numera övervunnits. I detta sammanhang bör omnämnas att det för närvarande ej pågår någon väpnad kamp på Cap Verdeöarna, där rörelsen fortfarande säger sig vara på mobiliseringsstadiet.

Rörelsens målsättning är Guinea-Bissaus och Cap Verdeöarnas lösryckande från Portugal, vilket med hänsyn till detta lands vägran att under fredliga former frigge dessa områden måste ske med vapenmakt. Den nya staten kommer att byggas på en demokratisk grundval; inga speciella stam- eller grupphänsyn skall tillåtas spela någon roll. PAIGC:s program för det nu mycket fattiga portugisiska Guineas ekonomiska utveckling säges vara av pragmatisk art och fjärran från allt teoretiskt tänkande. Huvudmålet är att bygga en modern stat, vilket med den nuvarande primitiva ekonomiska strukturen ej är möjligt. Rörelsen har speciellt understrukit att västländer vore välkomna i detta hänseende, liksom man även uttryckt förhoppningar om goda framtida relationer till moderlandet Portugal. Alla slags utländska investeringar vore i framtiden välkomna.

Rörelsens högsta organ är en partikongress under vilken sorterar regioner, zoner, sektioner och grupper. Mellan kongressens sammankomster är en centralkommitté högsta utövande organ som i sin tur under sig har sju byråer för bl.a. politiska, ekonomiska, sociala, säkerhets- och informationsfrågor. Den verkliga makten påstås ligga hos den politiska byrån. Militärt är landet indelat i fyra regioner: norra, södra, östra samt Bissauregionen. Generalsekreterare i organisationen är Amilcar Cabral. Den erkännes och understöds av OAU.

FLING (*Front de Lutte pour l'Indépendance Nationale de la Guinée*), grundades år 1962 såsom en oppositionsytring gentemot PAIGC. Organisationen har haft sitt högkvarter förlagt till Dakar i Senegal. Den erkännes ej av OAU:s befrielsekommitté och torde efter omfattande interna stridigheter bland ledarskiktet numera få bedömas som en obetydlig rival till PAIGC.

Angola

Alltsedan början av 1950-talet har ett flertal politiska organisationer med säte både i Angola och i grannländerna befunnit sig i opposition mot de portugisiska myndigheterna. Ur dessa har två huvudorganisationer kommit att framträda nämligen MPLA och FNLA; splittringen mellan varierande undergrupperingar är emellertid fortfarande stor. Försök har gjorts att förena de konkurrerande organisationerna; dessa fortsätter emellertid att verka separat.

I området verkande rörelser

MPLA (*Movimento Popular para a Liberação de Angola*) bildades i Luanda — Angolas huvudstad — i december 1956 genom en sammanslagning av ett antal då existerande mindre grupperingar, bl.a. PCA (*Partido Comunista de Angola*) och MIA (*Movimento da Independencia Nacional de Angola*). Rörelsen upprättade 1959 sitt högkvarter i Conakry i Guinea för att sedan förlägga detsamma till Kinshasa i Kongo i oktober 1961; det flyttades sedermera till Brazzaville. Det uppges att MPLA i januari 1968 flyttat sitt högkvarter från Brazzaville in på angoliskt territorium, något som emellertid icke kunnat verifieras. Rörelsen har även ett viktigt kontor i Dar es Salaam i Tanzania.

Rörelsen krävde från början självständighet för Angola och sökte genom demonstrationer, petitioner och andra fredliga medel att vinna gehör för sina krav. Liksom bland övriga frihetsrörelser i Afrika kom också MPLA att med tiden finna att endast våldsmetoder vore ägnade att föra kampen framåt. Såsom avgörande i detta hänseende anses fångslandet 1959 och 1960 av ett antal ledare, bland dem partiordföranden Agostinho Neto och Mario de Andrade. Som ett incitament till ökad aktivitet torde också Kongos frigörelse år 1960 få ses.

Den väpnade kampen mot de portugisiska myndigheterna inleddes den 4 februari 1961 genom ett anfall mot fängelset i Luanda, där ett antal av rörelsens ledare hölls fånglade. Av intresse är att nämna, att tidpunkten för detta anfall valdes bl.a. med hänsyn till det stora antal utländska journalister som då befann sig där för att bevaka den portugisiska kaptanen Henrique Galvão's ankomst med det kapade fartyget Santa Maria. Det synes emellertid som om rörelsen vid denna tidpunkt varit ytterst dåligt förberedd för strid med den portugisiska armén, som slog tillbaka attackerna med våldsam kraft. Under de närmaste åren därefter försökte rörelsen organisera sitt motstånd i distrikten Luanda och Cuanza Norte, där i varje fall till en början viss framgång synes ha kunnat noteras, ehuru det aldrig kan sägas ha varit fråga om större operationer utan huvudsakliga gerilla- och sabotageverksamhet i mindre skala.

Under 1963 kom MPLA att försvagas till följd av inre splittring; sålunda revolterade en vänsterinriktad fraktion under ledning av Viriato da Cruz mot partiordföranden och anslöt sig till den exilregering — känd under beteckningen GRAE (*Governo Revolucionário de Angola en Exílio*) — som år 1962 bildats av den med MPLA konkurrerande organisationen FNLA (*Frente Nacional de Libertação de Angola*). Exilregeringen tog från början sitt säte i Kinshasa och erkändes 1963 av den då nyetablerade afrikanska enhetsorganisationen OAU, ett erkännande som emellertid återtagits genom beslut 1971.

FNLA uppstod genom en koalitionsbildning — också 1962 — mellan två i Angola verkande mindre grupperingar, nämligen UPA (União das Populações de Angola), vars ledare var den från Kongo härstammande Holden Roberto, samt PDA (Partido Democrático de Angola). FNLA, eller med andra ord GRAE:s politiska basorganisation, erkändes av OAU:s befrielsekommitté i juli 1963 som Angolas enda befrielsefront. Även om OAU, som nämnts, numera återtagit sitt erkännande av GRAE såsom exilregering återstår ändå erkännandet avseende FNLA.

I sammanhanget förtjänar nämnas, att den av Roberto ledda ovan nämnda organisationen redan i mars 1961 inledde en väpnad kamp mot de portugisiska myndigheterna i landets norra mot Kongo—Kinshasa gränsande områden, främst i distrikten Zaire och Uige. Det synes också som om denna gruppering i första hand fått sitt stöd från den i detta område bosatta stammen bakongo. Verksamheten kom i hög grad att ledas från kongolesiskt territorium; de framgångar som kunde registreras för GRAE (och dess militära utskott ALNA (Armée de Libération Nationale de l'Angola) får sannolikt anses ha haft sin främsta grund i det goda förhållande som rådde mellan Roberto och Kongos dåvarande regeringschef Cyril Adoula. Samförståndet dem emellan kom även att leda till att MPLA — konkurrentorganisationen — fick överge sitt högkvarter i Kinshasa, vilket istället, såsom omnämnts, förlades till Brazzaville. År 1964 lyckades emellertid MPLA öppna en andra front i enklaven Cabinda norr om själva Angola (enligt vissa uppgifter lär dock verksamheten i detta område numera vara av mycket begränsad art). Efter ytterligare ett par års infiltrationsarbete öppnade MPLA en tredje front i östra Angola omfattande i första hand distriktet Moxico, så småningom även utsträckt till att omfatta delar av distrikten Luanda, Bie och Cuanda—Cubango. Till följd av — som det uppges — sina militära framgångar blev även MPLA erkänt av OAU, nämligen 1964. Såsom redan påpekats har utvecklingen — trots fortsatt stöd från kongolesiskt håll — gått åt motsatt håll för GRAE, som ej längre erhåller ekonomiskt eller militärt stöd från OAU och även i övrigt synes förlora mark.

MPLA framför anspråk på att ha befriat 1/3 av Angolas territorium, ett område norr om Luanda, norra delen av Cabinda samt ett område i öster, sammanlagt ca 500.000 km² med ett ungefärligt invånarantal av bortåt en miljon. Icke heller dessa uppgifter kan emellertid anses verifierade. Rörelsen uppger att de fria zonerna, som delvis vore glesbefolkade, nu tjänade som baser för utvidgning av gerillaverksamheten västerut. I områdena har, säger organisationen vidare, en effektiv administration upprättats, liksom skolväsen och hälsovård; till yttermera visso skulle portugisisk lagstiftning ha upphört att gälla och de portu-

gisiska myndigheterna ej längre kunna inkassera skatter. Det bör här dock in-skjutas, att det icke kan klarläggas med vilken måttstock organisationen mäter en »effektiv administration», »hälsovård» etc.

MPLA:s målsättning är ett socialistiskt, demokratiskt Angola, ehuru representerer för organisationen på detta stadium icke närmare kan redogöra för statens kommande uppbyggnad. Några stam- eller grupp-hänsyn skulle emellertid icke tillåtas få stå i vägen för ett samhälle baserat på jämlikhetsprincipen. MPLA:s organisation säges också den vara byggd efter demokratiska principer med en partikongress i toppen i vilken samtliga medlemmar äger säte. Såsom rörelsens president fungerar den tidigare nämnde Augustinho Neto. Beträffande rörelsens inställning till handelsbojkott mot kolonialregimen anses en sådan som i princip positiv, ehuru man i praktiken icke tror att en dylik bojkott kommer att visa sig effektiv.

Även FNLA — och GRAE — förordar ett på demokratiska principer byggt samhälle, ehuru rörelsens representanter anser det vara för tidigt att i detta skede närmare gå in på detaljer härvidlag. Så mycket kan dock sägas, att rörelsen i princip ställer sig positiv till utländska investeringar, förutsatt att de är till nytta för landets befolkning. Också som en fri nation är Angola i behov av utländskt stöd, menar rörelsens ledare Holden Roberto. Framtida relationer mellan Angola och Portugal kan ej heller avvisas; på det kulturella, sociala och mänskliga planet finge man sålunda räkna med fortsatta fasta band mellan de båda länderna.

Frihetsrörelserna i Angola företer som antytts stark splittring. Många av dessa verkar dessutom i huvudsak bland angolesiska flyktingar i exil, främst inom den stora flyktingkolonin i Kinshasa i Kongo, där det lär finnas åtminstone ett 30-tal större eller mindre grupperingar, en del verksamma, en del endast på »papperet». Dessa omständigheter har föranlett kommentarer av innebörd att Angola — också som en självständig stat — skulle komma att kännetecknas av inre stridigheter baserade på intresse- och stammotsättningar. Vissa kommentarer utesluter icke, att Angola kan komma att förete samma kaotiska bild som Kongo i början av 1960-talet.

Bland frihetsrörelserna bör för Angolas del slutligen även nämnas organisationen *UNITA (União Nacional para a Independência Total de Angola)*, som bildades i början av 1966 av Jonas Savimbi, vilken tidigare fungerat som »utrikesminister» i den tidigare nämnda organisationen GRAE; Savimbi fungerar fortfarande som rörelsens president. UNITA har under tidigare skeden haft sitt högkvarter förlagt till Lusaka. Organisationen torde i huvudsak verka i Angolas östra och sydöstra delar, såsom i distriktet Cuando—Cubango, i östra Bieområdet, i delar av södra Luanda-distriktet samt i Moxico.

Organisationen erkännes icke av OAU:s befrielsekommitté. Representanter för organisationen har framhållit att denna — till skillnad från sina konkurrenter i området — icke vore någon »exilorganisation» med högkvarter utanför Angola. Enligt dem hade organisationens ledning säte innanför landets gränser, dit också dess verksamhet vore förlagd. Taktiken var att indoktrinera och utbilda landsortsbefolkningen för den kommande befrielsekampen. I motsats till MPLA

hade man för närvarande ingen tanke på att angripa städerna, där fienden ännu vore stark.

UNITA beskriver sitt inrikespolitiska program enligt följande:

- 1) Nationell oavhängighet och territoriell integritet.
- 2) Stöd och utveckling av äkta afrikansk kultur.
- 3) Emancipation av den angolesiska kvinnan.
- 4) Skydd av familjen och allmän välfärd.
- 5) Likhet inför lagen oavsett kön, stam eller religion.
- 6) En planerad ekonomi för att tillgodose befolkningens behov och för industrialisering av landet.
- 7) Avskaffande av tvångsarbete och andra former av exploatering av arbetskraft.
- 8) Skapande av en nationell armé.

Rörelsen står — enligt egen utsago — närmast för ett socialdemokratiskt alternativ av skandinavisk modell. I rörelsens utrikespolitiska program ingår bl.a. avskaffande av alla utländska baser i Angola och neutralitet inför militära allianser och blockbildningar.

Moçambique

I området verkande rörelser

FRELIMO (Frente de Liberação de Moçambique) grundades år 1962 genom en sammanslagning av ett antal tidigare existerande exilorganisationer i Sydrhodesia, Tangänyika och Malawi — UNAMI, UDEMO och MANU. Dess ledare blev Dr. Eduardo Mondlane. Rörelsens mål är frihet och självständighet för Moçambique. Först efter att detta mål nåtts får man ta itu med att utarbeta ett politiskt program och en konstitution, säger representanter för rörelsen. Vad som för närvarande är av vikt är det direkta militära motståndet mot Portugal. Detta motstånd inbegriper dock icke någon form av »raskrig»; vad rörelsen bekämpar är den portugisiska krigsmakten, icke portugiserna som sådana. De portugiser som samarbetar med rörelsen — det påstås finnas sådana i de »befriade områdena» — skulle under alla förhållanden kunna påräkna att få stanna i Moçambique och fortsätta sin yrkesutövning.

I FRELIMO:s ekonomiska program — antaget vid organisationens första kongress i Dar es Salaam i september 1962 — säges att rörelsen i princip icke är motståndare till utländska investeringar, ehuru många av de investeringar som nu göres i området endast är till portugisisk fördel. Så exempelvis fördömer man Cabora Bassa-projektet, vilket egentligen hade som mål att förmå en miljon portugiser att bosätta sig i området med slutresultatet att Portugals grepp över området skulle förstärkas. Rörelsens mål är att med militära medel hindra detta projekts genomförande. Frågan om man — vid uppnädd självständighet — skall välja ett rent socialistiskt eller blandekonomiskt samhälle är även den för tidigt väckt. Det bör i sammanhanget nämnas att organisationen välkomnar de internationella sanktionerna mot kolonialmakten. Vad beträffar utrikespolitisk

inriktning framhåller representanter för rörelsen att man sannolikt kommer att hävda en »non-alignment»-linje, vilket dock icke skulle tolkas som likgiltighet inför t.ex. imperialism och ett lands exploatering av ett annat.

I kampen mot de portugisiska myndigheterna försökte rörelsen till en början förmå dem till en fredlig uppgörelse, propåer som emellertid avvisades från portugisisk sida. Den 25 september 1964 inleddes så den militära kampen i provinserna Cabo Delgado, Nyassa, Tete och Zambeze. Rent militärt omfattar varje region en stridsfront under ledning av en överbefälhavare. Det bör här nämnas att i jämförelse med Angola den portugisiska koloniseringen av Moçambique tagit större intryck av förhållandena i Sydafrika.

Rörelsen kom att genomgå en kris i samband med det fortfarande outhärliga mordet på Mondlane i februari 1969; efterföljande motsättningar inom ledningen kom att resultera i deserteringar och likvideringar, så exempelvis dödades Filipe Magaia, den tidigare högste befälhavaren samt andra ledare från de makonde- och nyanjatalande områdena i norr, vilka kom i konfliktställning till organisationens högre ledare, vilka i sin tur huvudsakligen härstammar från Ronga- och Shangaan-stammarna i söder eller är av mulatt- eller indiskt ursprung. Krisen betraktas numera som till stor del övervunnen.

Organisationen säger sig själv ha ett mycket starkt stöd hos befolkningen; gerillan beskrivs ofta som »L'Instrument des aspirations de la population». Det bör dock sägas att det ofta är svårt att helt skilja mellan rörelsens militära och civila verksamhetsgrenar, enär den också tar stor del i befolkningens civila aktiviteter.

FRELIMO hävdar, liksom under de senaste åren, att rörelsen behärskar 1/3 av Moçambique, nämligen distrikten Cabo Delgado, Nyassa och Tete med en befolkning på ca 2 miljoner. Det säges även att en portugisisk storoffensiv förra året icke lyckades återta någon del av de befriade området. Istället har FRELIMO — framhåller representanter för rörelsen — befast sin ställning och ytterligare flyttat fram sina positioner. Med »befriade områden» menar rörelsen sådana områden där en administrativ organisation skapats, där skolor, hälsovård etc. finnes samt där de portugisiska posteringarna ej fritt kan röra sig.

FRELIMO:s militära verksamhet synes under senare tid ha förskjutits geografiskt från Cabo Delgado och Nyassa till Tete-området, där Cabora Bassadammen ligger. Vad beträffar rörelsens militära styrka uppges det att organisationen skulle förfoga över 15.000 gerillasoldater och uppskattningsvis lika många paramilitära enheter. För Portugals del uppges motsvarande siffra till ca 50.000 soldater. Organisationen säger sig nu skola börja reparera tidigare försummelser att »politiskt» utbilda befolkningen för befrielsekampen; propagandaarbetet betraktas sålunda som en mycket viktig del i undermineringen av Portugals ställning i området.

FRELIMO:s högsta beslutande organ är kongressen, vilken — som nämnts — sammanträdde för första gången år 1962. Det andra kongressmötet ägde rum år 1968 inom det befriade området i Moçambique med ca 170 deltagare. Vid detta möte beslutades bl.a. att kongressen alltjämt skulle vara högsta beslutande organet inom rörelsen och att den skulle vara sammansatt av representanter för alla provinser i landet samt för olika intresseorganisationer. Centralkommit-

tén säges nu endast ha legislativa funktioner, medan exekutivkommittén utövar den verkställande makten. Den politisk-militära kommittén ansvarar för politiska och militära frågor mellan centralkommitténs sammanträden. Efter ledaren Eduardo Mondlanes död omorganiserades också partiets högsta ledning till ett triumvirat (Conceil de la Présidence). Det kollektiva ledarorganet väljes av centralkommittén. På det lokala planet består organisationen av ett provinsråd och en provinskommitté. Som ledare för rörelsen har numera Marcelino dos Santos framträtt. Högkvarteret befinner sig alltsedan organisationens tillkomst i Dar es Salaam även om en del av ledningen numera uppges förlagd till Moçambique. Organisationen erkännes av OAU:s befrielsekommitté.

Vid sidan av FRELIMO finnes organisationen *COREMO* (*Comissão Revolucionária de Moçambique*) som grundades i juni 1965 av mot FRELIMO oppositionella krafter. Denna organisation erkännes ej av OAU:s befrielsekommitté och uppges numera vara av mycket begränsad betydelse. Vissa uppgifter tyder emellertid på ökad aktivitet av rörelsen i Tete-området.

Avslutning

Redogörelsen för de i södra Afrika verkande frihetsrörelserna har grundats på inom ämnesområdet tillgänglig litteratur, pressmaterial, officiella dokument bl.a. från den afrikanska enhetsorganisationen OAU samt på material från rörelserna själva. Ett av redogörelsens genomgående tema synes framförallt vara de splittringstendenser — för att icke även säga rivalitet — som uppenbarligen esomoftast råder mellan i samma område verkande rörelser och också mellan skilda falanger inom en och samma organisation. Rivaliteten finner mestadels grund i existerande stammotsättningar med därav ofta åtföljande intressekonflikter. Dessa tendenser betraktas med oro även från afrikanskt håll. Exempelvis den etiopiske utrikesministern gav så sent som i juni i år uttryck för bekymmer över motsättningarna inte bara mellan olika frihetsrörelser utan också mellan de afrikanska staterna; detta förhållande utgjorde ett av de stora hindren för försöken att lösgöra södra Afrika från det vita minoritetsväldet och spelade också kolonialmakterna i händerna. De militärkupper som gått över kontinenten vore heller icke ägnade att ge stabilitet åt förhållandena.

Till det sagda synes också kunna läggas det nya moment som tillkommit i bilden av Afrika, nämligen vissa afrikanska ledares önskan om en »dialog» med Sydafrika, något som väckt de flesta frihetsrörelsers vrede. En lika stark reaktion har dock icke mött förslag om en »dialog» mellan Portugal och de i de portugisiska områdena verkande rörelserna.

Till den mycket komplexa bild som möter ifråga om de afrikanska frihetsrörelserna hör också frågan om vilken tilltro en organisations egna uppgifter skall och bör tillmätas i vad avser frågor som förankring bland den afrikanska befolkningen, framgångar i verksamheten etc. Det ligger naturligtvis i varje organisations legitima intresse att framhålla sina egna förtjänster på bekostnad av konkurrentens. Härtill kommer den omständigheten att någon gemensam »värdeämätare» ej finnes — sålunda betyder väl termen »effektiv administration»

i vad avser de s.k. befriade områdena något annat än i västerlandet. Ett allmänt recept hur en objektiv bedömning i dessa stycken skall uppnås finnes synbarligen ej. Den afrikanska enhetsorganisationen OAU hävdar med enfasett att endast de rörelser som erhåller understöd från dess befrielsekommitté skulle vara berättigade också till »utländskt» stöd. Endast OAU vore i position att avgöra en organisations effektivitet etc. Mot detta uttalande står emellertid uppfattningar som att också OAU i sin bedömning skulle vara influerat av ideologiska och politiska övertvåganden och inte minst av stamhänsyn. Detta tillbakavisas självfallet av OAU.

Den allt överskuggande frågeställningen är om de afrikanska frihetsrörelserna inom överskådlig tid skall nå sina mål — självbestämmande och oberoende för de ännu ofria områdena. En sammanfattning skulle väl närmast ge vid handen att det finnes visst hopp om framgång i vad rör de portugisiska besittningarna, medan de i Sydrhodesia verkande frihetsrörelserna får anses ha inträtt i en period av stagnation. För Namibias och Sydafrikas vidkommande skulle bilden icke te sig särskilt hoppfull.

Stockholm i november 1971

Bo Johnson

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

NY FÖLJD

UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

SJUTTIOFEMTE ÅRGÅNGEN
(*NY FÖLJD. ÅRG. 54*)

1972

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

REDAKTION
FAHLBECKSKA STIFTELSENS KOLLEGIUM

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE
TORBJÖRN VALLINDER

INNEHÅLL

NORDISK STATSKUNSKAP INFÖR 1970-TALET

PLENARSESSIONER

JANSSON, JAN-MAGNUS, RUDEBECK, Lars, Vetenskapen om politik — integrations- och avgränsningsproblem	3
Debattinlägg	23
RASMUSSEN, ERIK, BJÖRKLUND, STEFAN, Värderingar — normativism i samhällsvetenskapen	36
Debattinlägg	49
ROKKAN, STEIN, WESTERSTÅHL, JÖRGEN, Forskningsstrategi	67
Debattinlägg	78

RAPPORTER

CHRISTOPHERSEN, JENS A., Noen bemerkninger om politisk idéhistorie som statsvitenskapelig disiplin	92
BACK, PÄR-ERIK, BERG, ELIAS, HULTÉN, BENGT, Kommentarer	98
DAMGAARD, ERIK, Noter til diskussion af »Politisk output analyse«	107
Förteckning över rapporter framlagda vid konferensen i Göteborg	122
Personregister	123

UPPSATSER

BJURULF, BO, Från minoritetsparlamentarism till majoritetskoalition	125
HEEGER, ROBERT, Vad är en ideologi?	307
LANE, JAN-ERIK, Leif Lewin, statskunskapen och demokratin	326
LEWIN, LEIF, Om studiet av de politiska ideologiernas innehåll och funktion	437
OHLIN, BERTIL, Tage Erlander om marxismen, socialismen och demokratin	425
RUIN, OLOF, Universitetsautonomi och studentparticipation i Sverige och USA	469

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

BERGQUIST, MATS, Berlinfrågan	224
FURHOFF, LARS, Dagsaktuellt och tidsaktuellt eller möjligheterna att förändra nyhetsvärderingen	208
HESSLER, CARL ARVID, STJERNQUIST, NILS, WESTERSTÅHL, JÖRGEN, JANSON, CARL-GUNNAR, Sakkunnigutlåtanden	344

HOLMBERG, ERIK, Grundlagsberedningens förslag till ny RF och ny RO	189
JOHNSON, BO, Frihetsrörelser i södra Afrika	516
LAGERROTH, FREDRIK, Kvinnlig tronföljd ännu en gång	390
MAGNUSSON, HANS, Relationerna mellan USA och Latinamerika — sedda ur sovjetiskt perspektiv	392
SKAGESTAD, GUNNAR, Utenrikespolitiske holdninger og sosial posisjon	504
WITTROCK, BJÖRN, Peter Winchs idé om en samhällsvetenskap	493

LITTERATURGRANSKNINGAR

ANDRAIN, CHARLES F., Political life and social change. Anm. av <i>Mats O. Bäck</i>	405
ANDRÉN, GEORG, Den unge Churchill. Anm. av <i>Knut Petersson</i>	541
BJÖL, ERLING, Öst-västkonflikten. Anm. av <i>Klaus Törnudd</i>	418
BJÖRKMAN, LEIF, Sverige inför operation Barbarossa. Anm. av <i>Krister Wahlbäck</i>	244
CHRISTOFFERSSON, ULF, m.fl., Byråkrati och politik. Anm. av <i>Lennart Lundquist</i>	406
HART, THOMAS C., The Dynamics of Revolution. Anm. av <i>Bengt Owe Birgersson</i>	253
HELANDER, VOITTO, Julkisyhteisöt vaikuttajina. Anm. av <i>Krister Ståhlberg</i> ..	411
JERVAS, GUNNAR, Strategiskt agerande över tiden. Anm. av <i>Mats Bergquist</i> ..	260
KIHLBERG, LEIF, Folktribunen Adolf Hedin. Anm. av <i>Ake Thulstrup</i>	544
KRONVALL, KAI, m.fl., Partipressen idag. Anm. av <i>Olle Gellerman</i>	267
MALMGREN, ROBERT, SUNDBERG, HALVAR G. F., PETRÉN, GUSTAF, Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar. Anm. av <i>Fredrik Lagerroth</i>	270
SIMONSSON, RAGNAR; Frankrikes författningar. Anm. av <i>Ake Thulstrup</i>	279
STENELO, LARS-G., Mediation in International Negotiations. Anm. av <i>Christer Jönsson och Lennart Lundquist</i>	546
THURÉN, TORSTEN, Kallt krig och fredlig samexistens. Anm. av <i>Klaus Törnudd</i>	418
VEDUNG, EVERT, Unionsdebatten 1905. Anm. av <i>Leif Lewin</i>	282
WESTWOOD, J. N., Sovjets historia 1917—1970. Anm. av <i>Sven Vallmark</i>	303

LITTERATURNOTISER

RINGDAHL, JAN, Ny tidskrift	559
VALLINDER, TORBJÖRN, Att skriva en uppsats	558
— Max Weber och Norden	420
Nya tidskrifter	423

LITTERATURGRANSKNINGAR

GEORG ANDRÉN: *Den unge Churchill*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga för-
eningen i Uppsala, 59. Stockholm: Rabén & Sjögren 1972.

I Georg Andréns vetenskapliga produktion går en klart markerad tidsgräns, för-
lagd till slutet av 1920-talet. 1928 utkom den lärda, om tränga studier vittnande
undersökningen *Huvudströmningar i tysk statsvetenskap*, följande år det digra,
man kan gott säga överdimensionerade verket *Parlamentarism och partier i Eng-
land 1846—52*. Det betecknade icke en tillfällig exkurs till ett nytt studiefält.
Det signalerade att han definitivt flyttat över sin intressesfär från tyskt författ-
ningsliv till engelsk parlamentarism och parlamentshistoria. Här fann han en
myllrande, hårt traditionsbunden värld med egenartade politiska sedvänjor, där
maktutövningen var knuten till ständiga meningsskiften med invanda spelregler.
Men framför allt fann han på denna skådebana ett vimmel av särpräglade person-
ligheter i skilda format och med kuriösa egenheter, som gjort politiken till ett
medborgerligt åliggande. Med sitt livliga intresse för människorna och deras
beteenden blev Andrén djupt fånglad. Han gav sig med hull och hår in i studiet
av engelskt statsliv.

Det blev knappast någon metodiskt upplagd forskning. Visserligen ägnades
standardverken i den disciplin, som med engelsk terminologi kallas constitutional
law and political science vederbörlig uppmärksamhet, men de skötes mer eller
mindre åt sidan. Intresset koncentrerades på den rika kvarlåtenskap av memoarer
och biografier, som i England plägar bli efterskörden till en politisk karriär. Ingen
annan svensk forskare har gjort sig så förtrogen med denna litteratur eller så
hemmastadd i den sociala miljö, där den hör hemma.

Memoarlitteraturen var, det må i förbigående anmärkas, ett gammalt intresse.
I *Arkiv för psykologi och pedagogik* hade A. 1923 offentliggjort en uppsats om
Memoarkritikens psykologiska problem. Det var en inträngande analys, märkligt
nog författad redan under studieåren (1914). Den röjer icke endast en högst
anmärkningsvärd beläsenhet i genren utan också en tidigt mognad förfarenhet i
vetenskaplig metodik. Lika anmärkningsvärd är den ingående granskningen av
memoarernas värde som psykologiska vittnesmål och historiska dokument.

Det faller sig naturligt och var väl närmast oundvikligt, att Andrén under sina
ändlösa strövtåg i hithörande lektyr, som med åren blev nära nog en lidelse, skulle
hejda sig inför fenomenet Winston S. Churchill. Av de många egenartade person-
ligheter, som funnit vägen till underhuset, var väl denne politikens lyckoriddare

den mest egenartade. Han tycktes i sin person ha assimilerat en under många släktled samlad arvs massa av sprudlande vitalitet. En artikel i Svensk Tidskrift 1936 och en serie föreläsningar vid Göteborgs högskola vittnade om Andréns intresse för mannen. Det växte med åren. Molnen stego allt högre på den internationella horisonten, andra världskriget kastade redan en slagskugga över scenen. I underhuset lyssnade man villigt till Baldwins och Neville Chamberlains sövande aftonsånger, mindre villigt till Churchills allvarstygda förutsägelser om kommande olyckor. André'n gjorde sig noga underkunnig om meningsskiftets gång och imponerades av den visionära kraften i hans inlägg. Men givetvis var det krigsutbrottet och det därpå följande regeringsskiftet, som hos honom födde tanken på en populär skildring av hans liv och öden.

Ty uppenbarligen var avsikten just att för en bred publik presentera den virile krigsledaren. Någon rent vetenskaplig studie i ämnet kunde det under rådande förhållanden icke bli tal om. Däremot borde det gå för sig att utan vidlyftiga förarbeten åstadkomma en aktualitetsbetonad personlighetsskildring. Förbindelse inleddes med Bonniers förlag, och överenskommelse träffades om det planerade arbetets publicering. Under 1941 års riksdag kunde man i första kammarens plenisal se författaren sysselsatt med att granska de första korrekturarken. Men arbetet avbröts. Händelserna stormade på, och A. hade händerna fulla med andra arbetsuppgifter. Endast ett brottstycke befordrades under hans livstid till trycket (i Svensk Tidskrift 1941). De hos Bonnier uppsatta sex första kapitlen funnos emellertid bland hans kvarlåtenskap i rättat korrektur. De överlämnades till professor em. Carl Arvid Hessler, som nu ombesörjt en fullständig utgåva.

Det är alltså fråga om en biografisk torso. Läsaren hinner just icke mer än läppja på drycken förrän bägaren är tömd. Texten omfattar 100 trycksidor och för skildringen fram till första världskriget. Som efterskrift har bifogats en artikel ur Svenska Dagbladet, skriven till Churchills 70-årsdag 30/11 1944 (dateringen 1940 är ett av de få tryckfelen i editionen).

Självfallet veta vi nu avsevärt mycket mera i ämnet än när André'n grep sig an med sin uppgift. Hela det dokumentariska material, som hopats i Randolph S. Churchills stora biografi över fadern (endast två volymer utkomna före författarens frånfälle) var honom okänt. Okända voro även lord Alanbrooke's och lord Moran's dagboksanteckningar, som föra oss så nära mannen i hans dagliga liv och gärning. När detta tagits i betraktande återstår endast att konstatera, att André'n tecknat ett mästerligt porträtt. Med sin ojämförliga vetskap om tidens inrepolitiska stridigheter och om aktörerna på scenen förenar han en finslipad stilkonst, som ger en litterär kvalitet åt framställningen. Hans prosa flyter lätt, många gånger lekfullt med expressiva formuleringar och epigrammatiska karaktäristiker. Liksom Churchills egen är den mättad med spirituella reflektioner i historiska och politiska frågor, ofta lakoniskt tillspetsade men alltid relevanta i sammanhanget.

Framställningen inledes med en komprimerad släktkrönika, där de två äldsta generationerna representeras av en kungatrogen kondottiär från 1600-talet, som redan han bar det frejdade namnet Winston, och hans son John Churchill, den store fältherren och förste hertigen — den nuvarande bör vara tionde ärgången. Om

honom heter det, att han var en stor krigare men icke lika stor människa, »Han drev den beräknande klokheten och det sunda föruntset så högt att de liksom snuddade vid genialiteten». Efter honom följde en lång rad av jagande och portvinsdrickande lantjunkare, om vilka varken historien eller Georg Andréns har något att förtälja. Med den sjunde hertigen träder släkten ånyo ut i rampluset, han blev vice kung på Irland, en hög men föga åtråvärd befattning. Mera namnkunnig är sonen Randolph, »torydemokratiens» anfader, som i denna egenskap fångat författarens intresse och sympatier. I själva verket var han väl en stor demagog och en klen politiker, som till icke ringa del har sonens prisade biografi att tacka för sin berömmelse. Att det saknades någonting för en politiker väsentligt i hans eruptiva personlighet, förmågan att vinna förtroende, torde vara obestridligt. Rosebery, som dock stod honom nära, talar om »a certain perversity in character». Misstron följde honom också in i det bittra slutet. Den skulle under långa år bli även sonens envisa följeslagare.

Skildringen glider snabbt över från förfäderna till huvudpersonen, den återfödde lyckoriddaren. Fram till sekelskiftet bygger berättelsen huvudsakligen på Churchills egna relationer om sina öden och äventyr. Naturligt nog, något annat material fanns just icke att tillgå. Numera kan vid sidan av dessa läggas den långa sviten av brev till familjen, som infogats i sonens nyss omnämnda monografi. En jämförelse bekräftar vad många gånger påpekats, att Churchill i sina ungdomsböcker inte så litet romantiserat upplevelserna. I breven beskriver han sitt dagliga liv i Indien som enformigt och nära nog odrägligt. Han känner sig uttråkad och begrundar utan motvilja ett återvändande till hemlandet. I boken om expeditionen till Malakand är tonfallet ett helt annat. Men när han för modern klagar över att han fränsett det militära just inte inhämtat några andra lärdomar i Indien än sådana han lika väl kunnat skaffa sig vid Cumberland Place (familjens London-bostad) ligger däri en påtaglig överdrift. Som Andréns påpekar hade han en hel del i bagaget när han omsider vände ryggen åt krig och äventyr: en vidgad blick över världen, en icke föraktlig om också föga grundlig kännedom om klassisk litteratur samt, icke minst, ett av de litterära framgångarna stimulerat självförtroende.

Fram till denna tidpunkt hade hans ständiga strävan varit att leta rätt på ett krig, där det gavs befordran och medaljer. Hemkommen fick han ett annat bestyr, att leta rätt på ett mandat i underhuset. Han fann det i Oldham vid khakivalen på hösten 1900. Några politiska meriter hade han icke att åberopa, men hans bravader i Sydafrika hade förskaffat honom både publicitet och popularitet. Och inflytelserika gynnare saknades icke. Den höge anförvanten på Blenheim hjälpte honom generöst med det ekonomiska, 400 pund som bidrag till valkostnaderna och 100 pund om året för att hålla sig mantalsskriven i valkretsen. Han valdes som konservativ, vilket han också trodde sig vara. Det var ett misstag, som rättades till när han fyra år senare förenade sig med liberalerna. Radikal av naturen och konservativ av en tillfällighet, lydde Balfours diagnos.

Så började det strävsamma slitet i den politiska trampkvarnen. Det skulle sluta först efter 55 år, då han som slagrörd invalid lämnade premiärministerposten. Andréns följer sin prins Rupert fram till 1914. Då hade han i tur och ordning varit understatssekreterare för kolonierna, handelsminister, inrikesminister och

sjöminister. Dessa täta ämbetsbyten förde med sig en betydande administrativ erfarenhet. Han blev hemmastadd litet varstans i Whitehall. Av verkligt betydande insatser har förf. egentligen endast att anteckna den sydafrikanska självstyrelse-reformen och hans bidrag till den marina beredskapen inför krigsutbrottet 1914. Vid det laget var Churchill fortfarande ett politikens problembarn, men också en mångsidigt skolad parlamentariker. Hans talekonst, hans otroliga arbetsförmåga och hans rika intellektuella resurser hade snabbt gjort honom till en förgrundsfigur.

Man är utgivaren tacksam för att han satt oss denna epilog i Andréns skriftstäl-larskap i händerna. Den visar oss Georg André från en ny sida. Det är inte den lärdomstygde forskaren, som fört pennan, det är den briljante författaren, som skänkt oss ett stycke kräsen svensk prosa. Och samtidigt, det må icke glömmas, en överlägset kunnig orientering i engelsk inrikespolitik under liberalismens britt-sommar.

Knut Petersson

LEIF KIHMBERG: *Folktribunen Adolf Hedin*. Albert Bonniers förlag. Stockholm 1972. 232 sidor text+38 sidor källredovisning.

Adolf Hedin (1834—1905) sysslade under sin trettiofååriga riksdagsmannabana och sin halvsekelånga publicistik med så många olika frågor, att en rättvis bedömning av det samlade livsverket har ställt sig utomordentligt svår. En rad forskare har belyst enskilda sidor: Olof Wennås har utforskat bakgrunden till Hedins ihärdiga »kamp mot latinherraväldet», Hjalmar Sellberg och Håkan Berg har redovisat hans tidigare initiativ på socialpolitikens fält, Folke Lindberg utreder i en del av verket om vår utrikespolitikens historia Hedins utrikespolitiska hållning under den senare delen av hans bana (deklarerad neutralitet som garanti mot försök att skapa en svensk-tysk allians); Hedins talrika ståndpunktstaganden till författningens politiska frågor slutligen har i förbigående belysts i avhandlingar om olika konstitutionella institut.

Två biografier om Adolf Hedin har utgivits, av Valfrid Spångberg (1925) och Gustaf Hellström (1948). Som försök att i en enda volym teckna både människan, riksdagsmannen och publicisten Adolf Hedin måste båda anses otillräckliga. Men de har stora förtjänster, särskilt i teckningen av människan. Adolf Hedin var en argsint och lätt uppbrusande person, och det var därför (som det med rätta har sagts) paradoxalt att han till arbetsfält valde politiken, där förmåga till samarbete med andra är A och O. Han blev därför heller aldrig ledare för någon falang utan fick nöja sig med rollen som initiativtagare och kritiker.

Leif Kihlberg har nu utgivit vad som synes ha alla utsikter att bli den definitiva boken om Adolf Hedin. Han har lyckats med konststycket att på ett måttligt utrymme kunna redovisa nära nog alla aspekter av den mångsidige politikerns och publicistens verksamhet. Han har lyckats med det genom att med beundransvärd askes underkasta sig en rad begränsningar. För det första redovisar Kihlberg nästan inga nya rön om Adolf Hedins personliga liv — och detta förblir således, trots de intressanta avslöjanden som Gustaf Hellström gjorde, tämligen gåtfullt. Vidare

avstår Kihlberg nästan helt från att beröra Hedins talrika attacker mot verkliga eller förmenta grundlagskränkningar från de styrandes sida liksom hans initiativ till ny praxis eller lag på det konstitutionella området. På tal om en grupp sådana initiativ (de gäller en mera i detalj gående statsreglering) skriver Kihlberg helt kort, att det inte finns anledning att gå närmare in på saken, eftersom Hedins idéer på angivna område helt och hållet har slagit igenom. Slutligen — och det är den viktigaste inskränkningen: Kihlbergs bok berör endast glimtvis den politiska miljö, i vilken Adolf Hedin verkade. Ingen skulle visserligen bättre än Leif Kihlberg ha kunnat teckna det slutande 1800-talets och det begynnande 1900-talets svenska politiska atmosfär. Brevcitater och tidningsklipp skulle ha kunnat ge liv och färg åt en sådan framställning. Men då skulle bokens omfång lätt nog ha svällt ut till det dubbla.

Genom att avstå från allt frieri åt de läsare som inte vet någonting om tiden har Kihlberg lyckats ge de historiskt informerade en uttömmande redogörelse för allt det som han uppfattar som det väsentliga. Och det är Hedins aktivitet som »folktribun». Därmed skall förstås hans kamp för allmän rösträtt, för folkskolan som grundskola, för reformer i skattesystemet som på ett mera rättvist sätt avvägde de obemedlades bördor mot de bättre ställdas, för lagstiftning som tryggade de industriellt anställda mot yrkesfara, skäligen arbetstider etc.; men Kihlberg syftar även och kanske framförallt på Hedins av ett slags helig vrede inspirerade avslöjanden (särskilt under 1890-talet) av orättvisor av det slag som han själv betecknade som »administrativa övergrepp». Kihlberg behandlar utförligt flera sådana händelser och kan med utnyttjande av nytt material framställa sammanhangen ojämförligt klarare än tidigare forskare har förmått.

Leif Kihlberg har i motsats till dessa tidigare forskare orkat med att gå igenom innehållet i de fyra stora lårar med notater av skilda slag som Adolf Hedin vid sin bortgång efterlämnade och som i helt oordnat skick kom att hamna på Kungl. Biblioteket. Hedins arkiveringslust har således nu, 67 år efter hans död, gjorts fruktbarande — och detta så att ljus har kastats inte bara över många av Hedins tidigare okända personliga kontakter utan också över förarbetena till hans ofta lärdomsspäckade riksdagsmotioner och framförallt över omfattningen av hans journalistiska verksamhet. Även en mängd andra, privata och offentliga, arkiv har genomgått av Kihlberg och lämnat bidrag till de nya rön han redovisar i sin bok.

Leif Kihlberg har tidigare utgivit utmärkta biografier över Lars Hierta och Karl Staaff. Hans efter 35 journalistår nästan explosivt uppblomstrande biograferingslust har f.ö. också avsatt ett mycket uppslagsrikt arbete över Dagens Nyheters historia 1888—1921. Biografierna över de tre stora liberaler som i så hög grad präglade skedet 1830—1915 bildar en trilogi, uppbyggd med en konsekvens och stramhet som jag inte känner något motstycke till.

Ake Thulstrup

LARS-G. STENELÖ: *Mediation in International Negotiations*. Lund: Studentlitteratur 1972.

1. *Studieobjekt*

Avhandlingens studieobjekt presenteras redan i dess första mening: »This is a study of mediation in international negotiations». Det är således två politiska mekanismer av bedömningsvis centralt statsvetenskapligt intresse som analyseras, nämligen *förhandling* och *medling*. Men avhandlingen har en räckvidd utöver vad den första meningen låter ana. Framställningen anknyter nämligen till ett allmänt organisationsteoretiskt betraktelsesätt, vilket innebär att förhandling och medling analyseras utifrån politiska mekanismer av ännu större omfattning (i den mening att de är aktuella i många typer av politiskt beteende). Den mest omfattande av dessa mekanismer är väl *beslutet*. Avhandlingen kan mycket väl ses som ett studium av en viss typ av beslutsprocess. Denna anknytning till stora teorikomplex gör det sannolikt att avhandlingen kommer att få ett betydande »kumulativt» värde. Det valda problemets statsvetenskapliga relevans och betraktelsesättets räckvidd bör framhållas som en av avhandlingens stora förtjänster.*

2. *Avhandlingens uppläggning*

Det finns anledning att inledningsvis redogöra för avhandlingens uppläggning, eftersom en sådan översikt inte finns i boken. Efter ett introducerande avsnitt, där problemet avgränsas och de teoretiska instrumenten och materialet presenteras, är avhandlingen disponerad i tre stora delar. Det första behandlar den beslutsprocess, som leder till det strategiska beteendet (medling eller förhandling). Det andra diskuterar de variabelkomplex, vilka påverkar denna process s.a.s. utifrån och som också påverkas av det strategiska beteendet. Det tredje analyserar resultatet av den strategiska beslutsprocessen. En schematisk översikt över avhandlingens analyschema presenteras i fig. 1.

Den första av den tre delarna utgörs av det första kapitlet. Det inleds med en precisering av de tre momenten i den studerade beslutsprocessen, nämligen *strategiskt beslut* som resulterar i *strategin* som ligger till grund för det *strategiska beteendet*. Två av de variabler som internt påverkar processen diskuteras därefter. Det är aktörernas *värderingssystem* (ideologiskt och strategiskt) och deras *resurser*. Av dessa variabler ägnas naturligt nog det strategiska värderingssystemet störst intresse.

Den andra stora delen (kap. 2, 3 och 4) omfattar de tre stora variabelkomplex, vilka utifrån påverkar beslutsprocessen och vilka det strategiska beteendet i sin tur

* En genrebestämning av avhandlingen kan hänföra den till allmän organisationsteori likaväl som till internationell politik. Detta förhållande illustrerades av de båda oppositionerna vid disputationen. Den ena utgick från allmän organisationsteori (Lennart Lundquist) medan den andra tog sin utgångspunkt i förhandlingsteori i internationell politik (Christer Jönsson). Då båda dessa betraktelsesätt borde vara av intresse, har denna anmälan författats av opponenterna gemensamt.

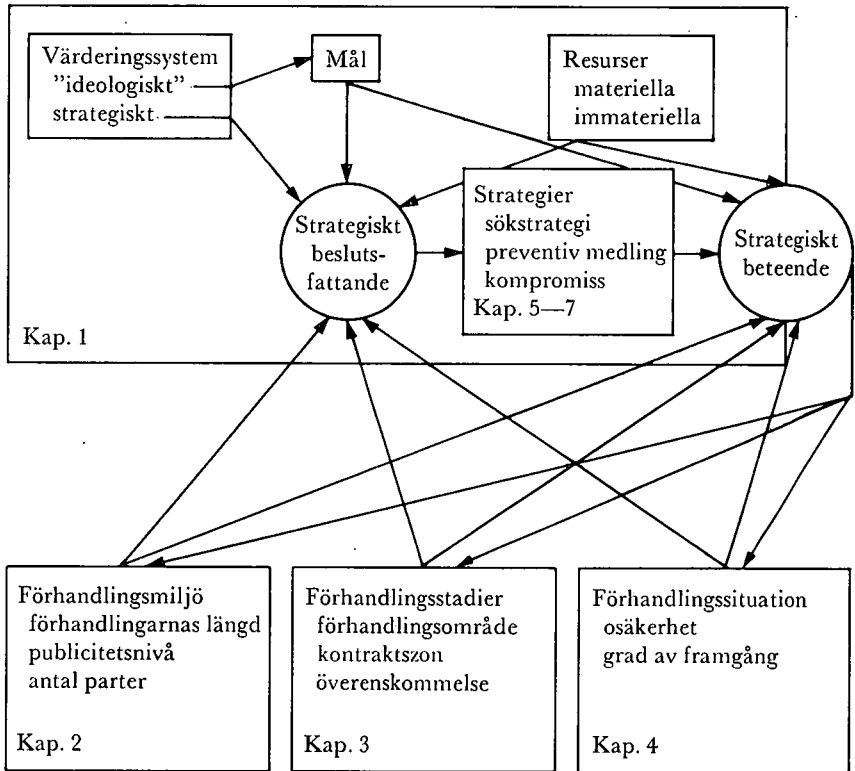

Fig. 1. *Avhandlingens analyschema.*

avser att påverka. I det förra fallet gäller det olika typer av information, som kan beskrivas som input till den beslutande. *Förhandlingsmiljön* (kap. 2) differentieras på tre delvariabler: förhandlingarnas längd, publicitetsnivå och antal förhandlande parter. *Förhandlingsstadier* (kap. 3) diskuterar fruktbarheten i en stadiindelning av förhandlingsprocessen. *Förhandlingssituationen* (kap. 4) tar upp två aspekter på situationen som författaren bedömer som centrala, nämligen graden av framgång i förhandlingarna och graden av osäkerhet hos den beslutande aktören.

Den tredje delen (kap. 5, 6 och 7) presenterar de tre strategier som författaren bedömer vara mest intressanta i medlingssammanhang. Man kan se det strategiska beteendet som output ur den beslutande organisationen. De tre kapitlen följer i en ordning, som leder allt närmare medlingsaktiviteten. *Sökstrategier* (kap. 5) ger aktören den nödvändiga informationen, *preventiv medling* (kap. 6) utgör medlarens försök att förhindra sammanbrott i förhandlingarna, och *kompromissen* (kap. 7) är en metod att åstadkomma medling. Varje kapitel avslutas med sammanfattning och slutsatser.

3. Relationer till tidigare forskning

Avhandlingen har ambitionen att vara vad författaren kallar »expository». Meningen är, att den ska vara såväl beskrivande som förklarande. Utöver detta finns ännu en ambition, som författaren blygsamt nog inte berör. Avhandlingen är nämligen i betydande utsträckning explorativ, eftersom den kartlägger forskningsområden, vilka varit sporadiskt eller inte alls berörda av tidigare forskning.

Medling har varit ett relativt försummat kapitel i förhandlingslitteraturen. Man kan tänka sig flera olika förklaringar till detta. Den amerikanska dominansen inom forskningen kan t.ex. förklara ointresset för tredje parts aktiviteter på den internationella arenan. Beroendet av spelteorin, som tillåter de elegantaste formaliseringarna i spel med två spelare, är en annan tänkbar förklaring. I den litteratur som finns om medling framskyntar också att det finns en utbredd uppfattning bland aktiva medlare, att medling är en »konst» snarare än en »vetenskap» och knappast kan underkastas systematisering.

De försök till systematisering av medlingsprocessen som trots allt gjorts emannerar från forskare som intresserat sig för arbetsmarknadsförhandlingar — forskare som kan sägas röra sig i gränsmarkerna mellan ekonomi och socialpsykologi. Från dessa har författaren fått viktiga impulser. När det gäller medling i internationella förhandlingar finns det förvånansvärt få studier, och teoretiska ansatser är ännu färre. Det förtjänar således att understrykas, att Stenelos avhandling utgör en pionjärinsats på området.

Författaren gör en viktig distinktion mellan »medlarroll» och »förhandlarroll» och tillägger, att en och samma aktör kan uppträda i olika roller vid olika tillfällen (»multiple role-takings»). Denna distinktion, som vi inte funnit konsekvent genomförd tidigare i litteraturen om medling, är ägnad att undanröja en del av den förvirring som rått kring medlingsbegreppet. Mot bakgrund av tidigare litteratur ger dock författarens definition av medling upphov till en del kritiska reflexioner. Definitionen lyder:

Mediation is the process initiated by a third party in his attempts to facilitate the solution of other parties' disagreements in order to insure the achievement of a negotiated agreement (s. 37).

(1) I definitionen sägs ingenting om medlarens egna intressen. En mycket vanlig beståndsdel i andra författares definitioner är medlarens opartiskhet i förhållande till det substantiella utfallet av förhandlingarna. Med Stenelos terminologi har en medlare enbart strategiska mål (att uppnå en överenskommelse) och inga substantiella mål rörande överenskommelsens innehåll. Vissa formuleringar ger intryck av att Stenelo skulle avvisa detta synsätt. På s. 38 sägs det t.ex. att »... a mediator may have a definite partial interest in a particular solution ...» Såvitt vi kan förstå härrör denna förvirring från att författaren använder termen »mediator» omväxlande i betydelsen »aktör med medlarambitioner» och »aktör i medlarroll».

(2) En annan återkommande tankegång i litteraturen är att en medlare jämte att balansera andra parter egoistiska intressen också företräder »systemic

demands», dvs. värden som måste realiseras om systemet skall överleva. Denna tankegång berörs inte alls i avhandlingen.

(3) Det brukar också framhåvas att medling är en *frivillig* process. Det är det som skiljer medling från andra typer av tredje parts involvering, såsom »arbitration» (skiljedomsförfarande). Stenelos definition är ur denna synpunkt för vid och kan gälla olika slag av tredje parts aktivitet.

(4) Enligt Stenelos definition är medling en process som initieras av tredje part (»initiated by a third party»). Ordvalet medför olyckliga associationer. Man skulle kunna förledas att tro, att det fall då två parter ber en tredje part att medla inte faller under definitionen — något som författaren uppenbarligen inte avser.

Medlarens strategiska mål är alltså att uppnå en *överenskommelse*. Då man läser avhandlingen, har man ibland ett intryck av att författaren använder termerna »agreement» och »compromise solution» synonymt. Detta intryck bekräftas i och för sig inte, när man ser på hans definition av kompromisslösning (s. 32). En kompromisslösning sägs vara *en* typ av överenskommelse. Men man letar förgäves i avhandlingen efter någon redovisning av *andra* tänkbara typer av överenskommelser.

Iklé¹ har exempelvis gjort en klassificering av olika typer av överenskommelser, där han tar upp s.k. »non-controversial solutions». Med det menar han en »ny» lösning, som gör slut på en dispyt genom att inte beröra de inblandade aktörernas vinst- och förlustkalkyl. Ett exempel från provstoppsförhandlingarna kan tjäna som illustration. Sovjet och USA hade länge förhandlat om personalens sammanfattning på de kontrollposter, som skulle upprättas i respektive länder under ett totalt provstopp. Man kunde inte enas om andelen utländska och inhemska kontrollanter. I det läget framfördes vid en Pugwash-konferens idén om s.k. »black boxes», dvs. automatiska, förseglade seismiska stationer, som skulle kunna ersätta manuella kontrollposter. Detta var en ny idé, som gjorde de tidigare dispyterna obsoleta och irrelevanta. Man kan fråga sig, varför Stenelo inte tagit upp denna typ av överenskommelse till speciell behandling, särskilt som sökandet efter »non-controversial solutions» borde vara av speciellt intresse för en medlare.

4. Presentationssätt

Det vi framför allt uppfattar negativt i avhandlingen är presentationssättet. Det är således en kritik som inte gäller *vad* som sägs utan *hur* det sägs. Den som läser boken som en handbok i förhandlingsteknik — och så kan den tvivelsutan också läsas — möter sannolikt inte några större problem. Ur den synvinkeln är det en lättläst bok. Det är avsevärt svårare för den som vill komma åt arbetets struktur. Författaren offerar nämligen inte mycket åt försök att klarlägga denna. Nu får man faktiskt läsa hela avhandlingen synnerligen grundligt för att överhuvudtaget komma underfund med hur författaren arbetat och varför han tar upp just *det* problemet i *det* sammanhanget. Det hade varit mycket enkelt att i inledningen

¹ Iklé, F. C. *How Nations Negotiate* (Harper & Row, New York, 1964) s. 211—218.

presentera avhandlingens disposition — eventuellt i form av ett flödesdiagram. På några punkter är författaren däremot mycket pedagogisk. I ett antal parallellbeskrivningar klagörs nämligen på ett elegant sätt likheter och olikheter mellan olika företeelser, t.ex. mellan arbetsmarknadsförhandlingar och internationella förhandlingar och mellan medlar- och förhandlarrollerna.

Även inom de olika avsnitten kunde författaren med mycket enkla medel skapat större klarhet. Vi ska här nämna några exempel. Författaren presenterar (s. 31 ff) de olika komponenterna i det strategiska värderingssystemet. Plötsligt bryts emellertid framställningen av ett resonemang kring kompromiss (i och för sig nödvändigt för den fortsatta diskussionen), utan att detta markeras på något sätt, varefter följer ytterligare komponenter i värderingssystemet. Med någon form av typografisk markering, t.ex. en siffra före namnen på de olika momenten, kunde detta avhjälpas. En annan besvärlighet erbjuder resonemanget kring olika typer av strategiskt beteende (s. 25), där vi fortfarande är osäkra hurvida det är författarens egna indelningar eller referat från litteraturen som redovisas.

Ytterligare ett problem på samma plan orsakas på några ställen av den stilistiska utformningen. Författaren arbetar nämligen gärna med ett slags parallellismer, vilka innebär, att han ett antal gånger tar om samma resonemang med små språkliga variationer. Någon gång kan detta skapa osäkerhet om hur olika begrepp definieras. Som exempel kan nämnas avsnittet om sökstrategier (s. 135 ff), vilka tre gånger definieras i måltermer:

/- - / to improve a party's information and knowledge about a particular phenomenon /- - / s. 137.

/- - / to discover alternative courses of action s. 137.

/- - / to improve the possibility of achieving negotiary results s. 135.

Nu är det väl alldeles klart, att det är frågan om tre mål i samma målhierarki, varför formuleringarna sakligt lätt kan förklaras. Det bör dock framhållas att tekniken med parallellismer är en smula irriterande. I övrigt är avhandlingen väl-skriven. Såvitt vi kan bedöma, har även översättaren, Eric Clayton Coble, gjort ett mycket fint arbete.

5. »Schemes of conceivable effects»

Avhandlingens målsättning att vara »expository» innebär, att den ska kunna såväl beskriva som förklara. För dessa båda ändamål presenteras olika typer av analytiska instrument. För beskrivningen utarbetas ett analyschema, vilket på ett antal punkter utvidgas till »schemes of conceivable effects», som ska kunna förklara. En av de stora svårigheterna för den ambitiösa statsvetenskapen har varit att utveckla de beskrivande modellerna till förklarande teorier. Försöket med dessa schemata är därför värt en närmare diskussion.

Avsikten med »schemes of conceivable effects» är enligt författaren, att de ska kunna lämna tentativa förklaringar och att de ska kunna användas som måttstock för mätningar av aktörernas rationalitet. Den förra målsättningen är den i tillämpningen allt dominerande, medan den senare mest förefaller ha kommit med för

att ge ytterligare motivering. Vi menar, att den sista motiveringen kunde lämnats därhän, särskilt som författarens inskränker måttstocksuppgiften till att gälla under förutsättning av att schemats antaganden är förnuftiga och att de studerande aktörerna är rationella (s. 56).

Tanken att försöka utveckla analyschemata till förklaringschemata för vissa variabler är utomordentligt intressant. Självfallet föreligger en rad problem. En första svårighet i författarens framställning gäller »effekter». Man måste omedelbart fråga sig: effekter på vad? (=mellan vilka variabler föreligger de aktuella sambanden?). Författaren säger nämligen bara, att det är frågan om »various effects resulting from the use of particular strategies and the effects of certain features of the negotiation process» (s. 16). Författarens avsikter framgår egentligen först sedan läsaren arbetat sig genom avhandlingens schemata. Det hade ju varit mycket enkelt, att redan från början precisera innebörden i »effekter».

En andra fråga gäller varför just dessa variabler kompletterats med schemata. Den frågan kan kanske besvaras med att det är dessa variabler, som bedömts som viktigast ur någon synvinkel. Men då följer omedelbart ett nytt problem. Är det alla tänkbara förklaringar som tagits upp (det är det tydligtvis inte), eller finns det flera, och efter vilka kriterier har i så fall urvalet av effekter gjorts. Värdet av ett schema för efterföljande forskning torde till stor del vara avhängigt svaret på den allra sista frågan.

6. *Analyschemat*

Tyngdpunkten i avhandlingen är rimligen konstruerandet av analyschemat. Väsentligen är vi positiva till det sätt på vilket författaren löser denna oerhört komplicerade uppgift. Den kritik vi har att framföra gäller framför allt presentations-sättet. Det finns emellertid några frågor, vilka vi inte funnit svar på. Vi ska också försöka skissera alternativ på några punkter.

I avsnittet om processpåverkande och av processens resultat påverkade variabler (miljö, stadier och situation) förekommer inte någon definition av de centrala begreppen. I och för sig klargör framställningen efterhand vad författaren menar. Det är emellertid fortfarande inte lätt att förstå, varför just *den* indelningen valts. Ser man sedan till delvariablerna inom dessa tre komplex, kan man fråga efter vilka kriterier de valts. Är det de variabler, som är viktigast ur synvinkeln »påverkar beslutsprocessen», eller de som är viktigast ur synvinkeln »påverkbara genom processens resultat» som valts.

Den stora tvekan gäller dock kapitlet om situation. Författaren tar här upp vad han kallar två centrala kriterier för att karakterisera situationen, nämligen *osäkerhet* och *grad av framgång*. Vad finns det för samband mellan dessa variabler, och varför har just de valts ut för att karakterisera situation? Tillhör de för övrigt situationen och vad hör därutöver dit? Allt detta är inte helt klart (=är inte klart markerat i texten). Möjligen menar författaren att miljö, stadier samt information om övriga aktörers beslutsprocesser hör till situationen.

Vi tror att avhandlingen skulle vunnit på en omdisponering av detta avsnitt. Med en ganska liten omarbetning skulle författarens intentioner, som vi tolkar dem, framgått klarare. Framför allt gäller detta osäkerhetsvariabeln, vars nuva-

rande placering är svår att förstå. Om den istället diskuterats tillsammans med övriga interna, processpåverkande variabler i första kapitlet, skulle merparten av problemen försvinna. Osäkerheten skulle då komma att gälla all den information som påverkar beslutsprocessen. Den återstående aspekten i situationskapitlet, grad av framgång, kunde sammanföras med övriga dimensioner i förhandlingsprocessen; nämligen miljö och stadier. I ett avsnitt skulle man då få alla variabler som rör själva förhandlingsprocessen. Resten av situationen borde då vara de förhandlande parternas beslutsprocesser med interna påverkansvariabler. Sammanfattningsvis skulle man då få två situationsavsnitt. Det första gäller förhandlingsprocessen och det andra gäller förhandlingsparterna. Tillsammans omfattar de alla de variabler som externt påverkar beslutsprocessen och som sedan påverkas av denna (jfr fig. 2). Vi vill gärna medge, att författarens text mycket väl kan tolkas på detta sätt.

I avhandlingens tredje och sista avsnitt presenteras de olika strategier, som har anknytning till medlaren. I två av fallen, nämligen sökstrategin och kompromissen, kan strategierna även användas av en förhandlande part. Det tredje fallet, preventiv medling, är däremot en exklusiv medlarstrategi. Även här saknar man redovisning för urvalskriterier. Tydligtvis är andra strategier än de behandlade tänkbara. Vilka är de i så fall, och efter vilka kriterier har de uteslutits?

Som tidigare nämnts omfattar den strategiska beslutsprocessen tre moment: strategiskt beslut, strategi och strategiskt beteende. Det sistnämnda momentet kan sägas omfatta två delmoment. För det första fattas ett beslut (vilket författaren åtminstone vid ett tillfälle starkt betonar s. 115), för det andra verkställs detta i det strategiska beteendet. Det innebär, att det i den strategiska beslutsprocessen fattas två delbeslut: ett vid valet av strategi och ett vid strategins tillämpning. Att det vid tillämpningen också är frågan om ett beslut borde markerats skarpare. Nu kan man ibland faktiskt få en föreställning av automatik, där strategiskt beteende utlöses på vissa indikationer.

I texten nämns ofta olika former av strategiskt beteende, t.ex. redan i avhandlingens första kapitel. Författaren försöker emellertid aldrig åstadkomma någon sammanhållen diskussion av dem. Eftersom litteraturen ofta innehåller redogörelser för olika typer av »strategic moves», hade det varit lätt att presentera någon typologi för strategiskt beteende. En sådan skulle varit till stor hjälp för läsaren, som sluppit att fundera över sambanden mellan olika upptagna beteendetyper. Med det presentationssätt författaren valt, är detta särskilt angeläget. Inte förrän man läst hela avhandlingen förstår man, att författaren inte har något större intresse för beteendeformerna i sig. Bara en så enkel distinktion som mellan *proposals*, som talar om vad aktören önskar, och *commitments*, som understryker denna hans önskan, skulle varit läsaren till stor nytta.

Det enligt vår mening intressantaste kapitlet är det femte, som behandlar sökstrategier. Det är de planer enligt vilka aktören införskaffar information om miljö, stadier, grad av framgång samt övriga aktörer. Denna mekanism har tidigare berörts i litteraturen, men har såvitt vi vet aldrig ägnats en så grundlig och givande behandling. Av speciellt intresse är naturligtvis, att sökstrategin som politisk mekanism har ett ovanligt stort omfång. Alla beslutsprocesser är ju beroende av information och därmed också av någon metod att aktivt samla sådan. Vilken typ av

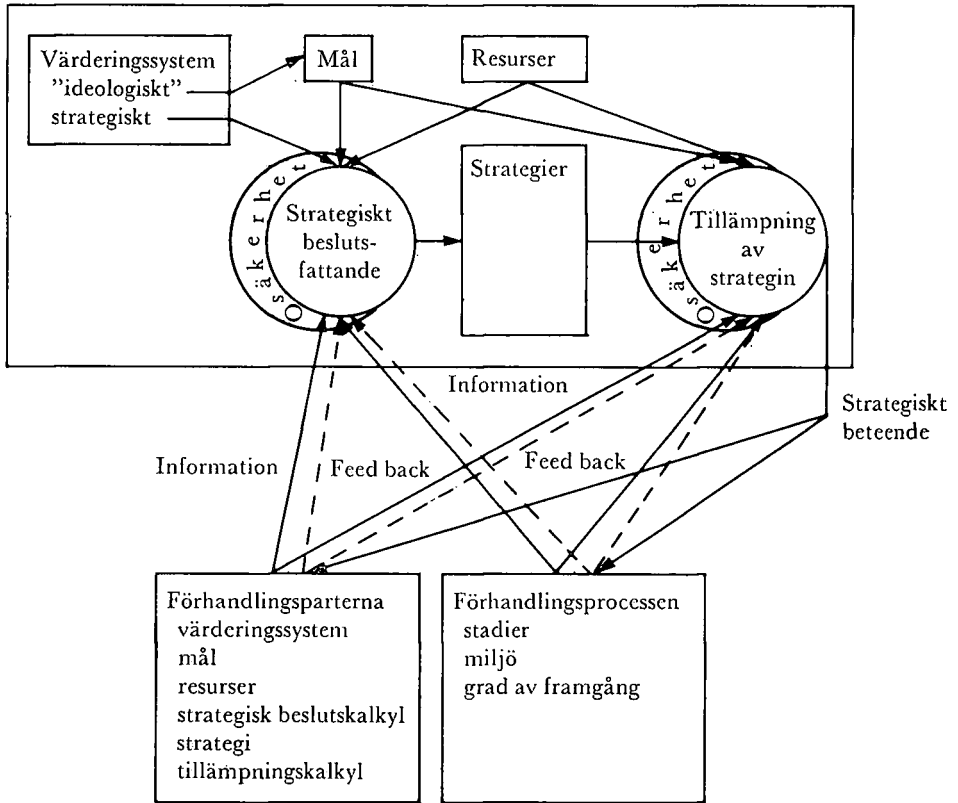

Fig. 2. *Alternativ till konstruktion av analys-schemat.*

beslut man än studerar är sökstrategin av betydelse. Man skulle önska att författaren här också tagit upp feedback-fenomenet, som dels hänger samman med sökstrategin, dels är av ovanligt stort intresse just i förhandlings- och medlings-sammanhang. Det är att förmoda, att detta kapitel kommer att utöva stort inflytande på kommande studier av beslutsprocesser.

Författaren understryker vikten av att klart skilja mellan strategi och strategiskt beteende. Strategiskt beteende av en viss typ kan mycket väl ingå i flera olika strategier. Beteendet är med andra ord här inte rollberoende (eller strategiberoende med en term som vi menar är att föredra). Företeelsen blir av taktiskt intresse då aktörerna av beteendet inte kan avgöra vilka avsikter motparten har. Ett sökbeteende kan t.ex. syfta till att styra förhandlingsprocessen istället för att samla information om den. Detta förhållande belägger författaren med stor klarhet och elegans, och hans empiriska illustrationer firar här stora pedagogiska triumfer. En kritisk synpunkt, som man kan ha på detta briljanta kapitel, är att författaren ibland är ovarsam med sin terminologi. Dessvärre gäller detta distinktionen mellan strategi och strategiskt beteende, som ibland inte upprätthålles terminologiskt (jfr s. 138).

7. *Det empiriska materialet*

Det är emellertid inte frågan om en enbart teoretisk avhandling. Den upptar också ett omfångsrikt material, som används till vad författaren kallar »empiriska illustrationer». Tekniken innebär att materialet helt underordnas det teoretiska huvudsyftet. Författaren är emellertid angelägen att framhålla, att det empiriska materialet bidragit med impulser vid uppbyggandet av de teoretiska elementen. Han vill t.o.m. hävda att de empiriska illustrationerna genom »överkapacitet» ibland lämnat sådana bidrag. Uttalandet är kanske inte helt lyckligt. Om de valda illustrationerna visar mer än vad de avser (=överkapacitet), kan man ju påstå, att de är mindre väl valda. Att materialet överhuvudtaget kan lämna impulser till teorin är väl alldeles klart.

Det redovisade empiriska materialet är till övervägande del olika typer av offentligt material: i första hand är det frågan om protokoll och andra akter från nedrustningsförhandlingarna i Genève. Avhandlingen baseras emellertid också på intervjuer med ett antal ledande svenska aktörer. Intervjuerna har dels bekräftat författarens tolkningar av det officiella materialet, dels givit honom impulser till nya problemlösningar. Det finns emellertid inga direkta referenser till dessa intervjuer, utan de empiriska resultaten i avhandlingen har täckning i det officiella materialet. I avhandlingen framförs två skäl till att intervjuuppgifter inte utnyttjats; Det första av dessa, att det kan vara osäkert vad gränserna för sekretessen går, accepterar vi. Det andra skälet, att intervjumaterialet genom att inte täcka alla problem skulle ge analytisk obalans, kan vi däremot inte förstå. I och med att författaren fått intervjuuppgifterna har ju denna obalans förts in. Policyprocesser i allmänhet och i internationell politik i synnerhet är oerhört svåra att rekonstruera enbart med hjälp av officiellt material, varför intervjuuppgifter kunde varit till stor hjälp. Det är självfallet alldeles omöjligt för oss att bedöma, vad detta i det konkreta fallet skulle ha inneburit.

Ett diplomatiskt material — och alldeles speciellt kommunikation i en förhandlings-situation — reser svåra validitetsproblem för en mottagare såväl som en iakttagare. En forskare, som arbetar med ett sådant material, måste dra slutsatser på två nivåer: För det första måste han bestämma vad sändaren vill ha sagt. Här lurar den dubbla faran att å ena sidan missa viktiga nyanser, å andra sidan finna dolda meningar där det inte finns några. Man kan t.ex. erinra sig Metternichs berömda reaktion, när han i en känslig förhandlingssituation fick reda på att ryske ambassadören hade avlidit: »Jag undrar vad han menade med det.» För det andra måste en bedömning göras, huruvida meddelandet är sant eller avsett att vilseleda. Man måste m.a.o. bedöma meddelandets trovärdighet. Författaren har enligt vår mening på ett utmärkt sätt lyckats bemästra dessa problem. Han gör sig å ena sidan inte skyldig till några övertolkningar men lyckas ändå extrahera en mängd väsentliga saker ur materialet. Samtidigt har han omsorgsfullt placerat in citaten i sina sammanhang och därigenom möjliggjort en bedömning av deras trovärdighet.

Nu tillkommer för författaren ytterligare ett problematiskt led: de empiriska exemplen är avsedda att illustrera teoretiska resonemang. Illustrerar då exemplen det, de är avsedda att illustrera? Också ur den aspekten tycker vi, att författaren i stort sett lyckats väl, även om vi är något tveksamma på ett par enstaka punkter.

Vad illustrerar exemplen i kapitel 3, som behandlar olika stadier i förhandlingsprocessen? Syftet med kapitlet sägs vara att belysa medlarens möjligheter att agera i förhandlingsprocessens olika stadier (s. 83). I de anförda exemplen uppträder emellertid inte Sverige i någon medlarroll utan i förhandlarrollen. Om nu exemplen inte syftar till att belysa medlarens möjligheter utan bara att illustrera förekomsten av stadier, vore det rimligare att ta huvudaktörernas (USA och Sovjet) agerande som utgångspunkt. I kapitlet om preventiv medling (kap. 6) understryker författaren, att gränsen mellan preventiv och akut medling kan vara svår att dra, men han anger på s. 167 ett antal indikatorer på preventiv medling. Den första är att medlingsobjekten inte begränsat sin handlingsfrihet genom »commitments».

Bland exemplen på preventiv medling nämns Sveriges försök att efter 1963 åstadkomma en överenskommelse i kontrollfrågan beträffande ett totalt provstopp. Hade Sovjet och USA verkligen inte bundit sig i kontrollfrågan vid denna tidpunkt? Under fem års förhandlingar 1958—63 hade kontrollfrågan varit den svåraste stötestenen, och båda sidor hade bundit sig hårt vid sina respektive positioner. Och när 18-nationskonferensen inleddes, lade både Sovjet och USA fram memoranda, i vilka deras oförenliga ståndpunkter upprepades.

Man kan t.o.m. ifrågasätta, huruvida det anförda exemplet överhuvud taget illustrerar *medling*. Sverige förordade en »opartisk» lösning på kontrollproblemet, där de alliansfria staterna skulle spela en aktiv roll. Om man ser på de båda supermakternas syn på kontrollproblemet under en följd av år, finner man, att Sovjet konsekvent förordar ömsesidig kontroll, dvs. att supermakterna skall kontrollera varandra. USA däremot argumenterar gärna i termer av opartisk kontroll med aktivt deltagande av andra länder. Sveriges förslag torde således i praktiken ha inneburit ett partstagande.

Man skulle kunna säga, att hela analysen, mer eller mindre explicit, är relaterad till inflytande. De olika strategierna är intressanta i den mån de bidrar till framgång i medling eller förhandling. De olika påverkansvariablerna är relevanta i den mån de förmår påverka beslutsprocessen. Denna anknytning till inflytandeproblematiken gäller de flesta politiska företeelser. De är av statsvetenskapligt intresse i den mån de kan relateras till framgång eller misslyckanden i att påverka den auktoritativa värdefördelningen. Den senare är intressant i den mån den förmår påverka utformningen av samhället eller ej.

När man som författaren arbetar med induktiva inslag vid modellbyggandet måste inflytandeaspekten erbjuda svårigheter. Är det samma variabler, som bestämmer både lyckade och misslyckade medlingsförsök? Om man inte klargör hela egenskapsrymden för analys-schemat kan materialet vara vilseledande. Hur förhåller det sig egentligen med de svenska medlingsförsöken i Geneve? Ledde de till framgång eller var det frågan om misslyckade medlingsförsök?

Utän att göra sig skyldig till någon större historisk orättvisa kan man kalla de anförda exemplen på medlingsförsök för *misslyckanden*.² Sverige lyckades inte

² Jfr t.ex. Alva Myrdals desillusionerade och bittra artikel »The Game of Disarmament» i *Impact of Science on Society XXII* (1972): 3.

påverka icke-spridningsfördraget i önskad riktning och har ännu inte kunnat förmå supermakterna att allvarligt förhandla om ett totalt provstopp. Man kan fråga sig varför försöken misslyckades. Exemplet är hämtade från en tidsperiod, då tendensen mot bilaterala, sekreta överläggningar mellan supermakterna i rustningsbegränsningsfrågor började göra sig gällande. Den kan skönjas alltifrån provstoppsförhandlingarna, via arrangeringen med hemliga »co-chairmen meetings» i ENDC till dagens SALT-förhandlingar. Samtidigt kom supermakterna att koncentrera sig på sådana åtgärder, som var ägnade att bevara deras termonukleära duopol, t.ex. provstopp och icke-spridningsfördrag.

I Ambrose Bierce's *Devil's Dictionary* finns en definition av medling som kan vara adekvat i detta sammanhang. »To mediate» definieras där som »to butt in», vilket ungefär kan översättas med »att lägga näsan i blöt». Man har en känsla av att Sveriges och andra alliansfria staters medlingsförsök i ENDC av supermakterna uppfattades ungefär på det sättet.

Man kan göra antagandet, att ett annat material (t.ex. från en annan tidsperiod eller i en annan fråga) skulle kunnat ge en antydning om ytterligare medlingsvariabler, som författaren förbisett eller lagt föga vikt vid. Låt oss nämna två exempel på tänkbara medlingsaktiviteter:

(1) »*decommitment*». De primära parterna binder sig hårt vid sina positioner och vill på grund av prestigehänsyn inte vika en tum. Att göra en eftergift till tredje part kan vara en möjlighet att »rädda ansiktet».

(2) *tolkningsaktivitet*. De primära parterna förstår inte varandras positioner. Det kan t.ex. bero på deras olika kulturella bakgrund. Socialpsykologer har också visat, att förhandlingssituationen i sig framkallar förvrängda perceptioner av motståndens position. En medlare har här möjlighet att exempelvis för USA förklara och omformulera Sovjets position i termer som ingår i den amerikanska föreställningsvärlden och vice versa.

8. *Sammanfattning*

Avhandlingen ansluter till en typ av studie, som rimligen alltid måste vara grundläggande för den politiska vetenskapen, nämligen analysen av centrala politiska mekanismer. Författarens arbetsätt, där han i analysen för in andra mekanismer av ännu större omfattning, gör det lätt att relatera avhandlingen till arbeten, som behandlar andra politiska mekanismer.

Studiet av politiska mekanismer kan vara helt teoretiskt eller ha betydande empiriska inslag. Författarens metod med empiriska illustrationer är en medelväg, som förefaller ha många fördelar. Det empiriska materialet underordnas emellertid konsekvent det teoretiska huvudsyftet.

Avhandlingen är av betydande teoretiskt intresse eftersom den kartlägger nya forskningsområden med ofta mycket komplicerade samband. Det är frågan om en mycket stor arbetsinsats på både det teoretiska och empiriska planet. Författaren arbetar med en litteratur av imponerande spännvidd och omfattning. Det är en i ordets bästa mening tvärvetenskaplig avhandling. Det finns all anledning att förmoda, att den kommer att ge impulser till vidare forskning på flera områden.

Den negativa kritik, som vi ovan riktat mot avhandlingen, gäller väsentligen

presentationssättet. Författaren borde på ett tidigt stadium klargjort avhandlingens uppläggning, fortlöpande redovisat olika urvalskriterier samt klarare markerat sambandet mellan analyschemats olika komponenter. Anknytningen till tidigare förhandlingsteori kunde gjorts mera explicit. Vad som nu i första hand riskeras är en underskattning av författarens originella bidrag.

Sammanvägningen av positiva och negativa drag i Lars-G. Stenelos avhandling resulterar, såvitt vi kan förstå, i att de positiva dragen väger avsevärt tyngre än de negativa. Vi bedömer det vara en mycket bra avhandling.

Christer Jönsson Lennart Lundquist

LITTERATURNOTISER

Att skriva en uppsats

Att handleda uppsatsförfattare på B- och C-nivån i statskunskap är ingen lätt uppgift — det vet alla erfarna seminarieledare. Man har inte tid att ge varje författare den enskilda handledning, som egentligen skulle behövas, och man saknar en lämplig »katekes» att sätta i händerna på nybörjaren på området. Ingen av de skrifter, som här skall omnämnas, är idealisk för ändamålet, men alla har dock något att ge.

Olof Henell är professor i företagsekonomi i Lund, och hans skrift har ursprungligen utarbetats för hans egna seminarier i detta ämne, speciellt distribution och internationellt företagande. Framställningen bör emellertid vara av värde också för uppsatsförfattare i statskunskap. Den är genomgående inriktad på konkreta och praktiska ting: val av ämne, insamling av material, utskrivning av uppsatsen osv. Skriften rymmer också anvisningar på litteratur för vidare studier.

Ove Arbo Høeg är professor emeritus i botanik, och hans skrift är naturligt nog inriktad på vetenskapligt författarskap på det naturvetenskapliga området. Det hindrar inte, att även samhällsvetenskapliga skribenter kan hämta nyttiga tips ur framställningen, särskilt på litteratursökningens område.

De båda övriga norska arbetena är dels kortare, dels mera tekniskt inriktade. Edvard Beyers skrift är — som titeln anger — avsedd som en hjälpreda för universitetsstudierande. Rapportskrivning tar först och främst sikte på att vara till hjälp för dem som i olika forskningsinstitutioner utarbetar rapporter; manuskriptet har sammanställts av cand. real. Nils Petter Wedege.

Torbjörn Vallinder

Referenser

- Edvard Beyer, Om å skrive hovedoppgave. Nordisk litteratur. 2. utgave, Oslo: Universitetsforlaget 1971.
- Olof Henell, Hur man kan skriva seminarieoppsatser, övningsoppsatser, specialarbeten, Lund: Studentlitteratur 1970.
- Ove Arbo Høeg, Vitenskapelig forfatterskap. 2. utgave, Oslo: Universitetsforlaget 1971.
- Rapportskrivning. Rettledning i utarbeidelsen av skriftlige rapporter, Oslo: Universitetsforlaget 1971.

Ny tidskrift

På initiativ av bl.a. Stephen Spender bildades 1971 »Writers and Scholars International» (WSI). Organisationens främsta uppgift skulle vara att »på olika sätt främja studiet av författningar, lagar och bestämmelser som rör yttrandefriheten samt att stimulera till studier av 'censorship' som ett psykologiskt och filosofiskt fenomen».

Sedan våren 1972 utger WSI tidskriften »*Index on Censorship*». I debutnumrets anmälan säger sig redaktören Michael Scammol vilja fullfölja WSI:s syften utan hänsyn till nationer, partier och ideologier.

Tidskriften innehåller i första hand artiklar, litterära bidrag från »förbjudna» författare samt en index-avdelning med en översikt nationsvis avseende aktuella ingrepp i yttrandefriheten.

De tyngst vägande artiklarna hittills — ibland illustrerade med ett mycket fyl- ligt autentiskt dokumentationsmaterial — har handlat om terror mot intellektuella i Bangladesh, bristen på yttrandefrihet i Grekland, Portugal, Spanien och Brasilien, den kubanska Padilla-affären och den brittiska televisionens täckning av krisen på Nord-Irland. För årets återstående (dubbel)nummer aviseras en granskning av bl.a. kommittén för oamerikansk verksamhet, den brittiska yttrandefrihetens gränser och massmediekontrollen i Sovjetunionen.

Tidskriften avses utkomma med fyra nummer om året, prenumerationspris 2 pund.

Adress: Index, 35 Bow Street, London WC2R 7AU.

Jan Ringdahl

Ärade prenumerant!

Med detta häfte följer **två** inbetalningskort

för prenumeration på Statsvetenskaplig Tidskrift
under år 1973

Använd själv det ena – lämna det andra till någon
som inte är prenumerant på tidskriften

Till redaktionen insända skrifter

- Ambjörnsson, Ronny (red.), Idé och klass. Pan/Norstedts.
- Anderson, Arne M. m.fl., Grundkurs i samhällsekonomi. Akademiförlaget.
- André, Den totala säkerhetspolitiken. Rabén & Sjögren.
- Aubert, V., Rättssociologi. Aldus.
- Aubert, V. (red.), Lag, samhälle, individ. Tema.
- Barker, A. J., Pearl Harbor. Aldus.
- Béteille, André, Den sociala ojämlikheten. Tema.
- Burns, Tom (red.), Människan i industrisamhället. Tema.
- Friedman, Milton, Kapitalism och frihet. Aldus.
- Hancock, M. Donald, Sweden. The Politics of Postindustrial Change.
Dryden Press.
- Hansson, Svante (red.), Sionism. Proprius.
- Jacobsson, Göran och Wizelius, Tore, Ack, Värmeland du sköna. Prisma.
- Kemp, Tom, Teorier om imperialismen. Tema.
- Korsch, Karl, Marxism och filosofi. Tema.
- Lagerkvist, Magnus, Arbetsplatsdemokrati. Bonniers.
- Lindblom, Charles E., Den politiska beslutsprocessen. Wahlström & Widstrand.
- Meadows, Dennis L., m.fl., Tillväxtens gränser. Bonniers.
- Oldberg, Ulf, Attentatet mot Norrskensflamman. Bonniers.
- Parker, W. H., Sovjetunionen. Läromedelsförlagen.
- Ramsby, Åge, Maktens moduler. Bonniers.
- Samuelsson, Kurt, Den förvirrade jämlikheten. Rabén och Sjögren.
- Scandinavian Political Studies Vol. 7. Universitetsförlaget.
- Seven Voices on Europe. Symposium. Studentlitteratur.
- Smedberg, Staffan, Frälsebonderörelser i Halland och Skåne 1772—76.
Läromedelsförlagen.
- Statistisk årsbok för Stockholm 1971.
- Svensson, Wald., C. G. Ekman. Frisinnad Tidskrifts förlag.
- Söderberg, Tom, Två sekel svensk medelklass. Bonniers.
- Vernon, Raymond, Självständigheten hotad. Bonniers.

Berlingska Boktryckeriet, Lund 1972